

TARTU ÜLIKOOL
Filosoofia teaduskond
Ajaloo osakond

Olev Liivik

**EESTIMAA KOMMUNISTLIKU PARTEI
KESKKOMITEE APARAAT 1945-1953**

Magistritöö

Juhendaja:
dotsent Tõnu Tannberg

Tartu 2005

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
Uurimisülesanne.....	3
Historiograafia.....	6
Allikad	11
1.KOMMUNISTLIKU PARTEI KESKKOMITEE STRUKTUUR JA KAADRIARVESTUS.....	21
1.1.NLKP KK struktuur	21
1.2.EKP KK struktuur	25
1.3.NLKP KK kaadrialane juhtimistöo ja nomenklatuur	35
1.4.Nomenklatuur ja kaadriarvestuse väljakujunemine EKP KK-s.....	38
2.EKP KK APARAADI KAADRI ÜLDISELOOMUSTUS.....	42
2.1.EK(b)P KK aparaat 1940-1944.....	42
2.2.Aparaadi komplekteerimine	44
2.3.Rahvuslik koosseis.....	46
2.4.Vanuseline koosseis.....	58
2.5.Parteistaaž.....	62
2.6.Haridustase.....	69
2.7.Naised keskkomitee aparaadis.....	80
3.EKP KK APARAADI KAADRI LIIKUMINE.....	84
3.1.Kaadri uuendamise põhimõtted ja statistika	84
3.2.Kaadri vahetuse põhimõtted ja statistika	93
KOKKUVÕTE.....	122
SUMMARY.....	127
ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	133
KASUTATUD LÜHENDID.....	140
LISAD.....	141

SISSEJUHATUS

Uurimisülesanne

Jossif Stalinilt pärineb kuulsaks saanud aforism „kaadrid otsustavad kõik”. NSV Liidus pöörati kaadriküsimustele kõikides eluvaldkondades ja tasanditel suurt tähelepanu. Olulisteks märksõnadeks said kaadri kasvatamine, ettevalmistamine, valimine ja paigutamine. Kaadripoliitikat juhtis ja suunas Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei.¹ Kommunistlik partei oli ülesse ehitatud tsentralismi põhimõttel, mis nõudis kõrgemate organite otsuste vastuvaidlematut täitmist madalamate organite poolt. Eestimaa Kommunistlik Partei² oli NLKP territoriaalorganisatsioon ning viimaste otsuste kohapealne elluviija, vahendaja ja kontrollija. Praktilise töö tegijateks olid NLKP-l ja EKP-l palgalised töötajad, kes moodustasid kõrgemal tasandil vastavalt NLKP KK ja EKP KK aparaadi. EKP KK korraldas oma pädevuse piirides aparaadi töötajate kaudu nii kohaliku parteiorganisatsiooni kui ka ühiskonna erinevate eluvaldkondade juhtimist. Enamasti koosnes keskkomitee aparaat laiematele massidele tundmatutest ja silmapaistmatutest funktsionääridest,³ kes olid olulised partei võimu instrumendid. Parteilise juhtimise tsentraliseerituse tõttu olid EKP KK aparaadi töötajad suuremal või vähemal määral NLKP KK kontrolli all. Otsene kontroll kaadripoliitika üle avaldus selles, et terve rida kohalikke töötajaid kinnitati ametisse NLKP KK poolt ning kaudne seeläbi, et EKP KK aparaadi isikkoosseisu kontrolliti töötajate arvestuse kaudu. Kahjuks ei võimalda Eestis leiduvad arhiiviallikad analüüsida NLKP KK kaadripoliitikat EKP KK kaadri suhtes.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on käsitleda EKP KK aparaadi kaadrit ajavahemikus 1945-1953. Vastuseid püütakse leida eelkõige kahele küsimusele, esiteks, missugune oli keskkomitee aparaadi isikkoosseis ning teiseks, kuidas toimus kaadri liikumine. Aparaadi isikkoosseisu juures iseloomustatakse lähemalt aparaadi töötajate rahvuslikku, vanuselist ja soolist koosseisu ning kaadri hariduslikku taset ning ettevalmistust ja parteistaaži. Nimetatud andmeid võiks ühiselt nimetada töötajate ankeetandmeteks, mis kajastusid ka töötajate isikutoimikute kaadriarvestuslehtedel. Väitekirjas püütakse analüüsida ka erinevate tegurite mõju töötajate isikkoosseisule, käsitleda isikkoosseisus toimunud muutusi ning leida vastuseid muutuste põhjustele. Lisaks sellele vaadeldakse põhjalikumalt statistiliste näitajate esitamisi viisi, statistiliste näitajate koosseisus ja põhilisi probleeme ning vigu, mis tekkisid statistiliste aruannete

¹ Kuni 1952. aastani Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei.

² Kuni 1952. aastani Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei.

³ Rohkem teati keskkomitee sekretäre, kes esinesid avalikkuses.

koostamisel. Teine magistritöös põhjalikumalt käsitletav probleem on seotud parteikaadri liikumisega. Vastust püütakse leida küsimustele, kui sagedane oli parteiaparaadi töötajate vahetamine, kust suunati keskkomitee aparaati uusi töötajad, kui kaua töötati keskmiselt keskkomitee aparaadis ühel töökohal ning millised olid vabastamise põhjused. Lisaks kaadri liikumise statistilistele näitajatele peatutakse ka kaadriarvestuse põhimõtetel, mis on seotud edutatud kaadri, uute töötajate ja vabastatud töötajatega. Põhjalikult analüüsitakse ametikohalt vabastamise põhjuseid. Magistritöös tutvustatakse ka kommunistide arvestuse põhimõtete väljatöötamist ja nende ellurakendamise käiku EKP KK-s.

Parteikaadri liikumist ei ole võimalik käsitleda ilma keskkomitee organisatsioonilist struktuuri tundmata, sest kaadri liikumist mõjutasid oluliselt struktuurialased muudatused. Töökohtade arv keskkomitee aparaadis oli otseselt seotud aparaadi struktuuriüksustega. Keskkomitee aparaadi struktuuriüksuste lisamine tõi kaasa aparaadi suurenemise ja vastupidi. Kuna keskkomitee struktuurialased otsused langetati NLKP KK poolt ning EKP KK-l jäi üle need ainult ellu rakendada, siis võib väita, et NLKP KK kontrollis kohalikku kaadripoliitikat ka struktuurialaste otsuste kaudu. Reeglina kordusid NLKP KK-s jõustunud struktuurimuudatused mõningase ajalise nihkega kohalikus keskkomitees, kuid sageli esines ka kohalikul tasandil erinevusi. Uurimistöös peatutakse nii NLKP KK aparaadi struktuurimuudatustel kui ka protsessidel EKP KK aparaadis, mida võrreldakse Lätimaa KP KK aparaadiga.

Käesolev magistritöö püüab anda EKP KK aparaadi näitel oma panuse kommunistliku partei kui institutsiooni ajaloo uurimisele. Autor soovib tutvustada keskkomitee aparaadi töötajate kaudu Eesti NSV keskse võimustruktuuri sisemist funktsioneerimist ning välja selgitada, millised olid kohalikud parteifunktsionäärid sõjajärgsel stalinismi perioodil. Peale selle annab antud töö ka uut informatsiooni siiani vähetuntud kaadriarvestuse põhimõtete kohta, mida rakendati nii kommunistlikus parteis kui ka muudes organisatsioonides järjekindlalt NSV Liidu kokkuvarisemiseni.

Uurimistöös ajalised raamid on 1945-1953, mis tähistab Stalini sõjajärgset valitsemisperioodi NSV Liidus. Eesti ajaloo käsitlemisel on sõjajärgset stalinismi harva käsitletud eraldi perioodina.⁴ Samas ei püüa autor vaidlustada eesti ajaloolaste seas enam levinud Eesti keskseid nõukogude aja periodiseeringuid, kuid ei pea nende rakendamist antud teema puhul vajalikuks, sest keskkomitee aparaadi kaader ei peegelda ühiskonnas

⁴ Rein Taagepera käsitleb sõjajärgset stalinismi II maailmasõja lõpust 1945. aastal kuni Stalini surmani 1953. aastal. – Taagepera, Rein. *Estonia: Return to independence*. Westview Series on the Post-Soviet Republics. Boulder, Colorado: Westview Press 1993; Misiunas, Romuald. J.; Taagepera, Rein. *Balti riigid: Sõlteaastad 1940-1990*. Tallinn: Koolibri 1997.

toimunud protsesse.⁵ Antud magistritöö uurimisperioodi piiritlemisel ei lähtuta ka Eesti välisest Moskva Balti poliitikaga seonduvast periodiseeringust.⁶ Magistritöös käsitletav periood 1945-1953 on tingitud ka uurimisobjekti spetsiifikast. Perioodi alguse tingib asjaolu, et 1945. aastal käivitus EKP KK-s aparaadi töötajate dokumenteerimise ja kaadri arvestuse süsteem, mis võimaldab töötajate isikkoosseisu kompleksset käsitleda ja kaadrialaseid muutusi ka võrdlevalt analüüsida.⁷ Varasemate aastate kohta seevastu põhjalik kaadriarvestus puudus. Kuna kaadriarvestuses lähtuti kalendriaastast ei ole Stalini surmakuupäev 5. märts 1953 magistritöö lõppdaatumina arvestatav ja õigustatud. Antud uuristöö lõppdaatum 1. jaanuar 1954 on valitud seetõttu, et siis fikseeriti kaadrimuudatused 1953. aasta jooksul ja anti ülevaade isikkoosseisust.⁸

Nõukogude perioodi käsitlemise üks raskuspunkte on terminoloogia ja lingvistiline taust. Nõukogude ajastu keelele ja selle mõistmise vajadusele on osutanud ka Tõnu Tannberg.⁹ Perioodi käsitlemisel tuleb arvestada ka tõsiasjaga, et nõukogude aeg tõi eesti keelde russitsisme, mis pole küll takistanud antud perioodi allikate mõistmist, kuid on risustanud eesti keelt ja püsivad osaliselt käibel tänaseni. Magistritöös lähtutakse nõukogude perioodil kasutusel olnud terminitest ja väljenditest. Ajastu mõistmiseks esitatakse neid võimalikult originaalilähedaselt isegi juhul kui nad mõjuvad pisut kohmakana. Segaseid mõisteid selgitatakse joonealuste märkustega. Terminoloogia kasutamisel püütakse arvestada eesti keele reeglitega. Antud uurimistöös

⁵ Olgu nimetatud ainult mõnedes uuemates töödes esitatud periodiseeringuid: Enn Tarvel käsitleb perioode 1944-1949/50 stalinismina ja 1949/1950-1956/58 hilisstalinismina, lähtudes põhiliselt Eestisestest poliitilistest sündmustest. – Vt Tarvel, Enn. Eesti lähiajaloo periodiseerimisest. // Ajaloolise töö otsingul. 21. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid. Tallinn 1999, lk 105-115; Lauri Vahtre seevastu käsitleb Stalini aega poliitiliste kampaaniate kaudu nagu märtsiküüditamine, kollektiviseerimine ja kodanlike natsionalistide vastu võitlemine, kuid nimetab perioodi 1944/49-1950. aastate keskpaik poliitilise periodiseeringu järgi “klassikaliseks Stalini ajaks” ning mentaalse periodiseeringu järgi “hirmuaastateks”. – Vt Vahtre, Lauri. Nõukogude aja periodiseerimisest. // Muinasaja loojangust omariikluse läveni. Koost. Andres Andresen. Tartu 2001, lk 375-386; Eesti kunstielu analüüsides jagab Jaak Kangilaski sõjajärgse Stalini aja kunstiteadvuse arengu seisukohalt kahte perioodi: 1944-48 kunstielu taastamine ja surve tugevnemine ja 1948-55 stalinismi kõrgaeg. – Vt Kangilaski, Jaak. Okupeeritud Eesti kunstiajaloo periodiseerimine. // Ajalooline ajakiri, 1999, nr. 1, lk 23-29.

⁶ Vene ajaloolane Jelena Zubkova jagab Moskva Balti poliitika aastatel 1944-1953 kaheks: Aastad 1944-1947 olid ülemvõimu kehtestamine ehk „ettevaatlik sovetiseerimine” ja aastad 1947-1953 vägivaldne unifitseerimine massirepressioonide abil. – Vt Zubkova, Елена. Проблемная зона: особенности советизации республик Балтии в послевоенные годы. 1944-1952 гг. // Новый мир истории России. Форум японских и российских исследователей. К 60-летию профессора Вада Харуки. Под редакцией Бордюгова, Г.; Исии, Н.; Томита, Т. Москва: АИРО-XX 2001, lk 355-374. Sarnasest loogikast on püüdnud vähemalt osaliselt lähtuda ka aastaid varem Eesti ajaloo õpiku üks autoritest Külle Arjakas, kes seostab stalinismi tõusu ja võimutsemise algust 1947. aastaga ning perioodi 1944-1946 „sõjajärgse segadusena”. – Vt Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani. Koost. Silvia Õispuu. Tallinn: Koolibri 1992, lk 235-237.

⁷ Siinkohal mõeldakse kommunistide isikutoimikute sisseseadmist ja statistilise arvestuse korraldamist.

⁸ Hilisemate aastate kohta on kaadrialased statistilised andmed küll kättesaadavad, kuid töötajate valim ei ole keskkomitee aparaadi isikkoosseisu analüüsiks representatiivne. 1954. aasta kohta ei käsitle statistika keskkomitee sekretäride ja osakonnajuhatajate kaadrialaseid näitajaid. – Vt ERAF 1-307-132.

⁹ Tannberg, Tõnu. Nõukogude aja uurimisest Venemaal: Uuemaid arhiiviteatmikke ja allikaõpetuslikke käsiraamatuid. // Ajaloolise töö otsingul. 21. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid. lk 101-103.

kasutatakse ka tollal ametlikult käibel olnud nimekujusid. Seetõttu võivad töös esineda kõrvuti nimekujud EK(b)P KK ja EKP KK ning ÜK(b)P KK ja NLKP KK. Üldmõistena on püütud järjekindlalt tarvitada parteide hilisemat nimekuju. Mõningad raskused on seotud struktuuriüksuste nimekujudega, mida kasutati erinevalt sõltuvalt kirjutaja keeleoskusest ja arusaamadest. Autor tarvitab siinkohal kaasaegsele keelele omasemaid nimekujusid, eelistades näiteks põllumajandusosakonna nimekuju põllumajanduse osakonna asemel ning kaadriosakonda kaadrite osakonna asemel.

Uurimistöö koosneb kolmest peatükist. Esimeses peatükis tutvustatakse neljas punktis NLKP KK ja EKP KK organisatsioonilist struktuuri, kaadrialast juhtimistööd ja parteinomenklatuuri. Lisaks hilisstalinismi perioodil toimunud struktuurimuudatustele esitatakse taustinformatsioonina ka olulisemaid protsesse üleliidulisel tasandil 1930. aastate lõpust ning Eestis alates 1940. aastast. Kaadriarvestuse ja nomenklatuuri puhul jälgitakse partei kaadripoliitika väljatöötamist alates 1920. aastatest. Protsesse EKP KK-s vaadeldakse alates 1940. aastast. Teises peatükis EKP KK aparaadi kaadri üldiseloostuse juures käsitletakse aparaadi isikkoossisu statistilisi näitajaid, millele on pühendatud eraldi peatükid. Aparaadi rahvusliku koosseisu puhul peatutakse pikemalt eesti, vene ja muudest rahvustest aparaadi töötajatel. Hariduse juures peatutakse pikemalt nii statistilistel näitajatel kui hariduse arvestamise põhimõtetel. Samuti käsitletakse aparaadi töötajate vanuselist koosseisu, parteistaaži, naiste osakaalu parteiaparaadis. Omaette punktina vaadeldakse ka keskkomitee aparaadi komplekteeritust. Magistritöö kolmandas peatükis käsitletakse parteikaadri liikumist. Eraldi punktides kirjeldatakse keskkomitee aparaadi kaadri uuendamist ja vahetust. Pikemalt analüüsitakse edutamist, samaväärsele või madalamale töökohale ja õppeasutustest parteiaparaati suunamist. Kaadrivahetuse juures peatutakse vabastatud töötajatel ja nende töötamise pikkusel viimasel ametikohal. Alampunktides käsitletakse kaadristatistikas fikseeritud vabastamise põhjuseid.

Historiograafia

Kuni 1990. aastateni raskendas Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei tegevuse, ühiskonna ja riigi valitsemise ning partei kaadripoliitika uurimist allikate kättesaadavus. Üheks populaarsemaks valdkonnaks kujunes Läänemaaailmas NSVL-i eliidi uurimine. Esimeseks põhjalikumaks analüüsiks nõukogude eliidist oli John A. Armstrongi monograafia Ukraina parteiaparaadist.¹⁰ Armstrong käsitles eliidina oluliste

¹⁰ Armstrong, John. A. The Soviet Bureaucratic Elite: A Case Study of the Ukrainian Apparatus. New York: Frederick A. Praeger 1959.

otsuste langetajaid mitte kogu partei liikmeskonda. Suuremat tähelepanu pööras ta Ukraina näitel vabariigi tasandi eliidile, keda ta nimetas aparadi „kõrgemateks ametnikeks”.¹¹ Erinevalt Armstrongist vaatles Thomas Rigby nõukogude eliidina kõiki kommunistliku partei liikmeid.¹² Rigby oli esimene lääne ajaloolane, kes andis põhjaliku ülevaate partei liikmeskonna kujundamisest ja isikkoosseisust. Oma hilisemates käsitluses täpsustas Rigby eliidi mõistet ja tõi kasutusele eliidi tasandid, millega ta lähenes Armstrongile.¹³ Poliitilise eliidina konstitueeris Rigby nii NSV Liidu liidreid kui ka kohalikke parteikomiteede liikmeid. NLKP KK liikmeid defineerivad eliidina Evan Mawdsley ja Stephen White.¹⁴ Oma uurimistöös nõukogude eliidist analüüsivad nad keskkomitee liikmeskonna isikkoosseisu statistilisi näitajaid (haridus, rahvus, parteisse astumise aasta jne). Nõukogude poliitilise eliidina on käsitlenud keskkomitee liikmeid ja liikmekandidaate ka Borys Lewytzkyj.¹⁵ 2004. aastal ilmunud artiklis Stalini valitsemisperioodi kohta konstitueerib Evan Mawdsley NLKP KK poliitbüroo ja presiidiumi liikmeid eliiti eliidi hulgas.¹⁶

Olulise panuse parteieliidi uurimisse on andnud Mihhail Voslenski, kes vaatleb nõukogude eliidina parteilist nomenklatuuri, keda ta nimetab valitsevaks klassiks.¹⁷ Nomenklatuuri kui valitsevat privilegeeritud klassi ja sotsiaalset kategooriat defineerib Thomas Rigby.¹⁸ Uue klassina defineerib NSV Liidu valitsejaid Milovan Djilas.¹⁹ Nõukogude nomenklatuuri tekkimist, kontrolli ja tegutsemismehhanisme on käsitletud ka mitmetes venekeelsetes uurimistöodes alates 1990. aastate keskpaigast.²⁰

¹¹ Samas, lk 3.

¹² Rigby, T. H. *Communist Party-Membership in the USSR 1917-1967*. Princeton, New York: Princeton University Press 1968.

¹³ Vt Rigby 1970-1980. aastatel ilmunud artiklite kogumikku. – Rigby, T. H. *Political Elites in the USSR: Central leaders and local cadres from Lenin to Gorbachev*. London 1990.

¹⁴ Mawdsley, Evan; White, Stephen. *The Soviet Elite from Lenin to Gorbachev: The Central Committee and its Members, 1917-1991*. Oxford University Press, New York 2000.

¹⁵ Lewytzkyj, Borys. *The Soviet Political Elite: Brief Biographies, Indices and Tables on 989 Members and Candidate Members of the CPSU Central Committee from 1912 to 1969, Together with an Overall Analysis*. [Stanford, Calif.]: Board of Trustees of the Leland Stanford Junior University 1970.

¹⁶ Vt Mawdsley, Evan. *An Elite within an Elite: Politburo/Presidium Membership under Stalin, 1927-1953*. // *The Nature of Stalin's Dictatorship: The Politburo, 1924-1953*. Edited by E. A. Rees. New York: Palgrave Macmillan 2004.

¹⁷ Ta mõistis nomenklatuuri all ühiskonna valitsevat klassi, kellel oli tänu oma valitsevale positsioonile ühiskonnas olulised privilegid. – Восленский, Михаил. Номенклатура: Господствующий класс Советского Союза. London 1990.

¹⁸ Vt Rigby, T. H. *Political Elites in the USSR*, lk 6-8, 73-126.

¹⁹ Djilas, Milovan. *Uus klass: Kommunistliku süsteemi analüüs*. New York 1958.

²⁰ Vt Коржихина, Т. П.; Фигатнер, Ю. Ю. Советская номенклатура: становление, механизмы действия. // *Вопросы истории* 7/1993, lk 25-38; Павлов, Б. В. Становление контроля партийной номенклатуры над правоохранительной системой в 1921-1925 годах. // *Вопросы истории* 1/2004, lk 32-50; Некрич, А. М. Золотой век номенклатуры. // *Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал*. Под. ред. Ю. Н. Афанасьев и В. С. Лельчук. Москва 1997. lk 400-444.

Nomenklatuur ei olnud ainult NSV Liidu nähtus, sest sarnane süsteem eksporditi NSV Liidu satelliitriikidesse, kus kujunes nomenklatuuri baasil kohalik eliit.²¹

Teine oluline teemadering, mis on pälvinud nõukogude aja uurimisel suuremat tähelepanu on käsitlused kommunistliku partei rollist NSV Liidu juhtimisel. Oluliseks orientiiriks Lääne ajaloolastele kujunes paljudeks aastateks Marle Fainsodi uurimus NSV Liidu valitsemise kohta.²² Kommunistliku partei tegevust NSV Liidu valitsemisel ja suhteid mitteparteiliste struktuuridega Lenini ja Stalini perioodil on uurinud Leonard Schapiro.²³ Juhtivate parteiorganite ja üleliidulise parteiaparaadi struktuuri ning partei tegevust eeskätt enne II maailmasõda on käsitlenud tšetšeeni rahvusest parteifunktsionäär ja hilisem emigrant Abdurakhman Avtorkhanov.²⁴ Tema uurimistööde puudusena võib nimetada aga erapoolikust, sest parteifunktsionäärina 1930. aastate NSVL-s sattus ta Buhharini poliitika pooldajana ebasoosingusse ja kannatas Stalini repressioonide all.

Alates 1990. aastate algusest on väärtuslikele arhiiviallikatele tuginedes ilmunud mitmeid huvitavaid käsitlusi NSVL valitsemise ja kõrgemate parteiorganite kohta. Vene ajaloolane Oleg Klevnjuk on käsitlenud NSVL kõrgeima võimuorgani poliitbüroo tegevust 1930. aastatel.²⁵ Ta kummutab laialt levinud versiooni kahe rivaalitseva grupeeringu olemasolust poliitbüros 1930. aastate keskpaigani ning jõuab järeldusele, et kõikide oluliste aktsioonide initsiaatoriks oli Stalin, kes ei kohanud teiste parteiliidrite poolt märkimisväärset vastasseisu. Stalinismi kirjeldab terrorivalitsusena saksa ajaloolane Jörg Baberowski. Ta peab stalinismi ja terrorit sünonüümideks ja annab stalinismile epohhi tähenduse. Diktaatori surmaga lõppes ka terror, sest Stalini järglased ei olnud huvitatud destruktivse terrori jätkumisest.²⁶ Sõjajärgse NSVL olulisemaid poliitilisi protsesse, võimuvõitlust riigi ladvikus ja poliitilisi kampaaniaid on käsitlenud vene ajaloolane Rudolf Pihhoja.²⁷

²¹ Saksa Demokraatliku Vabariigi kaadripoliitikat, eliidi kujunemist, sotsiaalseid ja majanduslikke aspekte käsitleb mahukas kogumik saksa ajaloolastelt, mis võimaldab leida sarnasusi ja erinevusi NSV Liiduga. – Vt *Eliten in Sozialismus: Beiträge zur Sozialgeschichte der DDR*. Hg. Peter Hübner. Köln, Weimar, Wien: Böhlau 1999.

²² Fainsod, Merle. *How Russia is Ruled*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1953.

²³ Schapiro, Leonard. *The Communist Party of the Soviet Union*. London 1960. (teose laiendatud ja korrigeeritud uuustrükk ilmus 1970. aastal).

²⁴ Vt olulisemad tööd: Avtorkhanov, Abdurakhman. *The Communist Party Apparatus*. Chicago: Henry Regnery Company 1966; Авторханов, А. *Технология власти*. Москва: Центр „Новый мир“ 1991. (kasutatud on 3. trükki).

²⁵ Хлевнюк, О. В. *Политбюро: Механизмы политической власти в 30-е годы*. Москва: РОССПЭН 1996.

²⁶ Baberowski, Jörg. *Der Rote Terror: Die Geschichte des Stalinismus*. München: Deutsche Verlags-Anstalt 2004.

²⁷ Пихоя, Р. Г. *Советский Союз: История власти 1945-1991*. Москва: РАГС 1998.

Stalini aegset riiklikku antisemitismi üldiste poliitiliste protsesside ja sündmuste taustal on käsitletud Gennadi Kostõrtšenko.²⁸ Aleksandr Danilov ja Aleksandr Põžikov on analüüsinud NSVL-i seisundit pärast II maailmasõda ning peatunud ka võimu funktsioneerimisel ja parteiorganite struktuurialastel muudatustel aastatel 1945-1953.²⁹ Eraldi äramärkimist väärib NLKP KK aparaadi kauaaegse töötaja Leon Onikovi autobiograafilise varjundiga uurimistöö keskkomitee aparaadi funktsioneerimisest.³⁰ Onikovi uurimistöö väärtust kahandavad viidete puudumine olulistele dokumentidele.

Viimastel aastatel on ilmunud ka käsitlusi mittevene piirkondade sovetiseerimise ja rahvuspoliitika kohta. Olulised orientiirid antud valdkonnas on Markku Kangaspuro uurimus Nõukogude- Karjala valitsemisest ja autonoomia otsingutest 1920 ja 1930. aastatel ja Jörg Baberowski monograafia stalinismi võimutsemisest Aserbadžiaanis kuni 1930. aastate keskpaigani.³¹

Sõjajärgset stalinismi mentaliteedi ajaloo aspektist on käsitletud vene ajaloolane Jelena Zubkova.³² Huvipakkuvad on ka Zubkova käsitlused partei kaadripoliitkast, kus välisautoritest seni põhjalikumalt on analüüsitud Moskva Baltikumi poliitikat ja ka nn Eesti süüasja, mis kulmineerus EK(b)P KK VIII pleenumil 1950. aastal.³³ Zubkova seostab NSVL-i poliitikat Baltikumis ja Ida-Euroopas ning peab murdepunktiks 1947. aastat kui Moskva võttis kursi Ida-Euroopa riikide ja Baltikumi unifitseerimisele, mis tähendas Balti liiduvabariikide avalikku ja vägivaldset sovetiseerimist ja lähendamist ülejäänud liiduvabariikidele.³⁴ Baltikumi sovetiseerimist väga erinevatest aspektidest aastatel 1940-1956 käsitleb ka hiljuti ilmunud Haapsalu rahvusvahelise seminari

²⁸ Костырченко, Г. Тайная политика Сталина: Власть и антисемитизм. Москва: Международные отношения 2001.

²⁹ Данилов, А.; Пыжиков, А. Рождение сверхдержавы: СССР в первые послевоенные годы. Москва: РОССПЭН 2001.

³⁰ Оников, Л. А. КПСС: анатомия распада. Взгляд изнутри аппарата ЦК. Москва: Республика 1996.

³¹ Kangaspuro, Markku. Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta: Nationalismi ja suomalaiset punaiset Nevostoliiton vallankäytössä 1920-1939. Helsinki: Suomalainen Kirjallisuuden Seura 2000; Baberowski, Jörg. Der Feind ist überall: Stalinsimus im Kaukasus. München: Deutsche Verlags-Anstalt 2003.

³² Vt Zubkova, Elena. Russia after the war: hopes, illusions, and disappointments, 1945-1957. New York 1998; Зубкова, Елена. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953. Москва: РОССПЭН 2000.

³³ Vt Zubkova, Jelena. Kaderpolitik und Säuberungen in der KPdSU (1945-1953). // Terror: Stalinistische Parteisäuberungen 1936-1953. Hrsg Weber, Hermann/ Mähler, Ulrich. Paderborn, München, Wien, Zürich 1998. lk 187-236; Зубкова, Елена. Проблемная зона: особенности советизации республик Балтии в послевоенные годы. 1944-1952 гг. // Новый мир истории России. Москва: АИРО-XX 2001, lk 355-374; Зубкова, Елена. Советский фактор в Балтийском регионе: кадровая политика как механизм советизации (1944-1947 гг.). // Сталин. Сталинизм. Советское общество: Сборник статей. Москва 2000. lk 194-211; Зубкова, Елена. Феномен "местного национализма": "Эстонское дело" 1949-1952 годов в контексте советизации Балтии. // Отечественная история, 2001, nr 3, lk 89-102.

³⁴ Jelena Zubkova käsitletud sõjajärgset partei kaadripoliitikat Eestis ja EKP KK VIII pleenumiga seotud „Eesti süüasja” on refereerinud Tõnu Tannberg. – Vt Tannberg, Tõnu. 1950. aasta märtsipleenumi eel- ja järellugu: „Eesti süüasi” (1949-1952) Moskvast vaadatuna. // Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 2001, nr 3, lk 120-125.

kogumik.³⁵ NLKP KK rahvuspoliitikast Beria juhtimisel pärast Stalini surma üleliidulisel tasandil ning selle refleksioonist Baltikumis ja Eestis on kirjutanud Tõnu Tannberg.³⁶

Alates 1990. aastatest on Venemaal ilmunud ka mitmeid teatmikke, mis sisaldavad partei- ja riigijuhtide elulugusid ja annavad ülevaate kõrgemate organite isikkoosseisu muudatustest.³⁷ Vajalik abimaterjal nõukogude perioodi uurijale on 2004. aastal on ilmunud Venemaa Riikliku Sotsiaalpoliitilise Ajaloo arhiivi teatmik, mis sisaldab väärtuslikku teavet ka NLKP KK aparaadi struktuuri kohta.³⁸

EKP ajalugu ja tema organite tegevuse uurimise võib jaotada kahte perioodi: enne 1991. aastat, ja pärast 1991. aastat ilmunud. Nõukogude perioodil valminud uurimistööd ja ülevaated EKP tegevusest on tänapäeva uurimistöös tendentsliku sisu tõttu raskesti kasutatavad, kuid võivad olla abiks siiski faktoloogia seisukohalt.³⁹ 1983. aastal ilmus kogumik EKP struktuuri, organisatsiooni ja isikkoosseisu statistiliste näitajate kohta, mis on antud perioodist ainus suhteliselt objektiivne kirjeldus EKP kohta.⁴⁰ Avalikustamise tingimustes 1980. aastate lõpul sai Eestis esmakordselt tutvustada nõukogude perioodi poliitilisi sündmusi, millest varem ei saanud kirjutada,⁴¹ kuid EKP ajaloo ja ENSV sõjajärgse perioodi kohta ei ilmunud ühtegi märkimisväärt uurimistööd. Sügavamale laskuti parteiajaloo uurimisel enne 1991. aastat Lätis. 1980. aastate I poolel valmis põhjalik uurimus Lätimaa Kommunistliku Partei organisatsioonilisest struktuurist aastatel 1940-1959, mis on suureks abiks ka EKP struktuuri analüüsimisel.⁴²

³⁵ Kogumik on koostatud 2003. aastal toimunud Haapsalu rahvusvahelise seminari põhjal. – Vt The Sovietization of the Baltic States, 1940-1956. Edited by Olaf Mertelsmann. Tartu 2003.

³⁶ Tannberg, Tõnu. „Lubjanka marssal” nõukogude impeeriumi äärealasid reformimas: Beria rahvuspoliitika eesmärkidest ja tagajärgedest 1953. aastal. // Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 1999, nr 3, lk 22-37, nr 4, lk 56-70, nr 5, lk 42-52.

³⁷ Чернев, А. Д. 229 кремлевских вождей. Политбыро, Оргбыро, Секретариат ЦК Коммунистической партии в лицах и шифрах. Справочник. Москва: Научный центр "Руссика" 1996; Ивкин, В. И. Государственная власть СССР: высшие органы власти и управления и их руководители 1923-1991. Историко-биографический справочник. Москва: РОССПЭН 1999.

³⁸ Российский государственный архив социально-политической истории: Краткий справочник. Справочно-информационные материалы к документальным и музейным фондам РГАСПИ. Выпуск 3. Москва: РОССПЭН 2004.

³⁹ Vt nt Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. 3. osa : (Juuli 1940-1958. aasta). Tallinn: Partei Ajaloo Instituut 1972; Tamme, Juhan. EK(b)P Suure Isamaasõja aastail. – Eesti Kommunist 1988, nr. 7, lk 57-64; Lehekülgi EKP Tallinna organisatsiooni ajaloost. Peatoimetaja Aleksander Panksejev. Tallinn: Eesti Raamat 1982.

⁴⁰ Коммунистическая Партия Эстонии в цифрах 1920-1980. Сборник статистических данных. Таллин 1983.

⁴¹ Nt EKP KK VIII pleenumiga seondunud sündmused: Tammistu, Kalev. Tasalülitamine. – Õhtuleht 1989. 26. aprill- 18 august; Tõnurist, Edgar. Traagiliste sündmuste aasta. // Ausalt ja avameelselt: EKP Keskkomitee VIII pleenumist, Karotammest ja Käbinist, hinge harimatusest. Koost. E. Hion. Tallinn 1989. lk 31-62.

⁴² Крынкина, А; Литвиненко, А; Бондарев, П. Развитие и совершенствование организационной структуры компартии Латвии 1940-1959. Рига: "Авотс" 1984; Vt ka Крынкина, А. Изменения в структуре аппарата ЦК Компартии Латвии (1951-1959 гг.). – Latvijas Kommunistiskās partijas vēstures un partijas celtniecības jautājumi. Zinātniskie darbi. 2. sējums. Rīga: „Avots”. – Вопросы истории и партийного строительства Коммунистической партии Латвии. Научные труды. том 2. Рига: "Авотс". 1980. lk 137-152.

1990. aastatel avarus oluliselt teemade ring ENSV ajaloo käsitlemisel. Oluliste uurimisvaldkondadena võiks välja tuua ENSV institutsioonide, rahva mentaliteeti, repressiivpoliitika, ENSV valitsemise ja kunstipoliitika. Esimesed edusammud on tehtud ka nõukogude perioodi allikalise baasi analüüsil.⁴³ Partei ajaloo uurimisega on tegelenud aastaid Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, mille uurimisprojekti on osalenud 1999. aastast ka magistritöö autor. Mitme ajaloolase ühistööna on valminud EKP Keskkomitee struktuuri ja EKP kohalike organisatsioonide tegevust kajastavad käsitlused, mis on esimesed orientiirid antud valdkonnas.⁴⁴ Nikolai Karotamme päevikute põhjal on koostatud ka EKP KK I sekretäri elulugu, mille puuduseks on töö autori naiivne psühholoogiline analüüs okupatsioonivõimu esindaja tegevuse õigustamiseks.⁴⁵ Põhjaliku ülevaate ENSV poliitiliste olude kohta läbi aastakümnete annab Olaf Kuuli käsitlus kommunistidest ja sotsialistidest Eestis.⁴⁶ Kommunistliku partei poliitkast Tartu Ülikooli sovetiseerimisel on kirjutanud Lembit Raid.⁴⁷ Märkimisväärseks uurimistöoks on Valdur Ohmanni magistritöö siseministeeriumi kaadritest, mis annab võimaluse võrrelda Stalini perioodil kaadripoliitikat parteiorganites ja siseministeeriumis.⁴⁸

Allikad

Magistriväitekirja olulisem publitseeritud allikas on ÜK(b)P KK ja NSVL MN tähtsamate otsuste kogu 1945-1953.⁴⁹

1999 Tallinnas toimunud konverentsi "Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme" materjalid. Toim. Enn Tarvel. Tallinn 1999.

⁴⁴ Kõrgemad võimu vahendajad ENSV-s: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee sekretärid 1940-1990. Toim. Enn Tarvel. Tallinn 2000; Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991. Koost. ja toim. Enn Tarvel. Tallinn 2002; Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid 1940-1991. Koost. ja toim. Enn Tarvel. Tallinn 2005.

⁴⁵ Pinn, Voldemar. Kes oli Nikolai Karotamm? I. Kultuuritragöödia järgedes: kompartei kolmest esimesest sekretärist Karl Särest, Nikolai Karotammest, Johannes Käbinist. Haapsalu 1996; Pinn, Voldemar. Kes oli Nikolai Karotamm? II. Langi Kolla kroonika. Pärnu 1997.

⁴⁶ Kuuli, Olaf. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917-1991. Tallinn 1999.

⁴⁷ Raid, Lembit. Vaevatee: Tartu Ülikool kommunistlikus parteipoliitikas aastail 1940-1952. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 1995.

⁴⁸ Ohmann, Valdur. Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng ja arhivaalid (1940-1954). Magistritöö. Juhendaja: Tõnu Tannberg. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus. Tartu 2000; Magistritööga seoses on ilmunud ka kaks teadusartiklit: Ohmann, Valdur. Kaadrid otsustavad kõik... : ENSV Siseministeeriumi kaadrist aastatel 1940-1954. // Ajalooline ajakiri, 2000, nr. 1, lk. 61-70; Ohmann, Valdur. ENSV Siseministeeriumi struktuur ja kaadrid 1953-1954. // Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 2001, nr. 2, lk 82-89.

⁴⁹ Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР 1945-1953. Серия "Документы советской истории". Москва: РОССПЭН 2002.

Magistritöös on kasutatud ka NLKP KK poliitbüroo istungite päevakordasid 1940-1952.⁵⁰ Antud perioodi tähtsaim publitseeritud allikas EKP KK kohta on 1950. aasta EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm.⁵¹

Magistritöö tugineb põhiliselt Riigiarhiivis (endine Partearhiiv- ERAF) asuvatele arhiiviallikatele. Magistritöös enim kasutatud allikateks on EKP KK büroo protokollid⁵² ja EKP KK nomenklatuuri isikutoimikud.⁵³ EKP KK büroo moodustati 1940. aasta septembris ning ta oli 1980. aastate lõpuni sisuliselt kõrgeim ENSV võimuorgan. Büroo istungitel käsitleti muuhulgas ka EKP KK struktuuri ning kaadriküsimusi. Isikutoimikud olid nõukogude perioodil kaadri arvestuse aluseks ning sinna koguti olulisemad dokumendid ja langetatud otsuste ära kirjad isiku kohta (vt Isikutoimikud, lk 12-16). Toimikuid hakati koostama 1940. aastast. Sõjajärgse stalinismi perioodist on säilinud ka paljude EKP KK aparaadi töötajate toimikud.⁵⁴ Magistritöö jaoks väärtuslikumad allikad on statistilised aruanded ENSV juhtiva kaadri sealhulgas EKP KK aparaadi kohta. Kaadri liikumise ja koosseisu (rahvuslik, vanuseline, sooline jne) kohta hakati statistilisi aruandeid koostama 1945. aastast.⁵⁵ (vt Kaadri statistilised aruanded, lk 16-20). Lisaks eelnevatele allikatele on magistritöös kasutatud üksikuid kommunistide personaalküsimuste toimikuid ja EKP KK kaadriosakonna aruandeid.⁵⁶ Magistritöö kirjutamisel on tutvutud ka mõnede kommunistide isikutoimikutega Riigiarhiivist (ERA) ja Riigikantseleiarhiivist.

Isikutoimikud

Isikutoimiku keskne dokument oli isiklik leht kaadrite arvestamiseks,⁵⁷ (edaspidi „kaadriarvestusleht”) mida võib nimetada ka isiku ankeediks.⁵⁸ Kaadriarvestuslehe juurde lisati täiendeid ning nende alusel koostati õiendeid. ENSV-s oli

⁵⁰ Политбюро ЦК РКП(б)-ВКП(б) повестки дня заседаний. Том III. 1940-1952. Каталог. Москва: РОССПЭН 2001.

⁵¹ EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. – Akadeemia, 1998, nr. 12, 1999, nr. 1-10.

⁵² EKP KK büroo protokollid asuvad EKP KK fond 1 nimistu 4.

⁵³ EKP KK nomenklatuuri isikutoimikud asuvad EKP KK fond 1 nimistu 6.

⁵⁴ EKP KK fondis ei ole kaugeltki kõikide keskkomitee aparaadi töötajate toimikuid. Toimikud võivad olla kadunud, kuid nende puudumine 1940. aastate keskel keskkomitee aparaadis töötanud isikute kohta võib olla seletatav sellega, et nomenklatuursete töötajate lisandumisega 1940. aastate keskel ei jõutud kõigi toimikuid õigeaegselt koostada. Seetõttu võisid jääda koostamata ka lühemat aega nomenklatuuris olnud kommunistide isikutoimikud. Näiteks Mihhail Sorokini isikutoimik koostati 1946. aastal, kuigi ta oli EK(b)P KK aparaadis transpordi osakonna juhataja asetäitja 1944. aasta sügisest, – vt ERAF 1-6-3493, L 3p (Mihhail Sorokini isikutoimik).

⁵⁵ Magistritöös kasutatud statistilised aruanded asuvad EKP KK fond 1 nimistu 48 ja 307.

⁵⁶ Kommunistide personaalküsimused olid seotud parteiliste karistustega. Toimikud asuvad EKP KK fond 1 nimistu 7; Kaadriosakonna aruanded asuvad EKP KK fond 1 mitmetes nimistutes.

⁵⁷ Vene keeles личный листок по учету кадров. Eestikeelne pealkiri tõlgiti vene keelest ja kõlas kohmakana. Korreksem kirja pilt oleks olnud „kaadriarvestusleht” või „isiku arvestuse leht”. Üldjuhul leidub toimikus üks kaadriarvestusleht, kuid pikemat aega nomenklatuuri kuulunud kommunisti isikutoimikus võis olla rohkem kui üks kaadriarvestusleht.

kaadriarvestuselehe küsimustik koostatud, kas eesti, paralleelselt eesti ja vene või ainult vene keeles. 1940-1941. aastal oli kasutusel ainult kaks vormi, eesti- ja venekeelne. Leht tuli täita käsitsi ja allkirjastada. Kohalikud eestlased ja venelased täitsid enamasti eestikeelse vormi, kuid NSV Liidust saabunud eestlased, kas eesti või venekeelse vormi. Juhtus sedagi, et venekeelne vorm täideti eesti keeles ja eestikeelne vene keeles. Kaadriarvestuseleht oli küllaltki mahukas ja koosnes Stalini perioodil 30-40 küsimusest.⁵⁹

Kaadriarvestuselehe küsimustik algas perekonnanime, eesnime ja isanimega, millele järgesid lehe täitja sugu, sünniaeg ja -koht. Eestile kohandatud sõjajärgse perioodi vormil sooviti teada sünnikohta olemasoleva ja ka endise administratiivjaotuse järgi. Enne sõda trükitud küsimustikus oli trükitud ainult sünnikoht olemasoleva haldusjaotuse järgi. Eelpoolnimetatud andmeväljadele järgnesid rahvus ja sotsiaalne päritolu. 1940. aastate I poolel taheti sotsiaalse päritolu juures teada vanemate endist seisundit, vanemate tegevusala enne ja pärast Oktoobrirevolutsiooni. Eestikeelsetel vormidel lisandus ka vanemate tegevusala enne 21. juunit 1940⁶⁰ ja pärast 21. juunit 1940. 1940. aastate II poolel ei tundud enam ankeedi täitja vanemate revolutsioonieelse tegevuse kohta huvi. Seevastu tuli kommunistidel, kes olid talupoja päritolu märkida vanemate või oma isikliku maatüki suurus, loomade ja mehhaniseeritud inventari arv ja andmed palgalise tööjõu kohta enne 21. juunit 1940. Samaselt pidid toimima ka need, kelle vanematel või kellel endal oli olnud tööstus- või kaubandusettevõtte. Nad pidid avaldama ka töötajate arvu. Viimase kategooria puhul oli siiski vähetõenäoline astumine kommunistlikusse parteisse.

Kaadriarvestuselehel tunti huvi veel täitja sotsiaalse seisundi, parteilisuse, parteisse vastu võtnud organisatsiooni ja parteistaaži kohta. Teada taheti komsomoli staaži, varasemat kuulumist teistesse parteidesse⁶¹ ja ka näiteks varasemat kuulumist kommunistlikusse parteisse. Haruldased ei olnud juhused kui Eestis töötanud

⁵⁸ Mõnede antud perioodil EKP KK aparaadis töötanud kommunistide isikutoimikutes leidub lisaks kaadriarvestuslehele dokument pealkirjaga „ankeet”. Ankeedi küsimustik kattus enam-vähem kaadriarvestuslehega, kuid selles tunti enam huvi isiku vanemate, laste ja sugulaste kohta. Ankeet täideti isiku poolt käsitsi, kas eesti või vene keeles. Huvitav on see, et toimikutes olevad ankeedid pärinevad enamuses 1949. aastast ning nende olemasolu ei kajastu isikutoimikute sisukorras.

⁵⁹ Eri perioodidel kasutusel olnud vorme on võimalik üksteisest eristada trükirekvisiitide kaudu. Näiteks on võimalik välja lugeda vormide viimaselt lehelt trükikoja nime, trükkimise aja kuulise täpsusega ja tiraaži. Näiteks detsembris 1940 valmis trükikojas Kommunist 10 000 eksemplari eesti keelset isiklikku lehte kaadrite arvestamiseks. Kui arvestada, et tollel ajal oli Eestis koos parteiliikmekandidaatidega umbes 2000 kommunisti, siis pidi arvestamise lehti jätkuma üsna kauaks. Peale selle oli samas trükikojas Pikal tänaval 1941. aastal trükitud veel 2000 venekeelset arvestamise lehte. Olgu veel märgitud, et juba 1950. aastal trükiti ENSV MN Asjadevalitsuse trükikojas 60 000 eksemplari eesti-vene keelset isiklikku lehte kaadrite arvestamiseks.

⁶⁰ Ilmselt lootis partei teada saada täitja vanemate tegevusala Eesti Vabariigi perioodil, sest sissesõitnutel, kellel ei elanud vanemad Eestis ei tarvitsenud antud küsimusele vastata.

⁶¹ Mõeldud oli sotsialistlikke ja sotsiaaldemokraatlikke parteisid, sest endistel parempoolsetel või tsentristidel polnud kommunistide sekka asja.

kommunistid olid 1920 või 1930. aastatel heidetud parteist välja näiteks parteipileti kaotamise tõttu või mõnedel muudel põhjustel. Kõikides selle perioodi ankeetides sooviti teada, kas täitjal oli olnud kõhklemisi parteiliini läbiviimisel⁶² ja osavõttu opositsioonilisest tegevusest. Teada taheti ametiühingusse kuulumist. Hariduse lahtris küsiti hariduse taset, teaduslikku kraadi ning nii üld- ja erialalise⁶³ hariduse kui ka parteipoliitilise hariduse omandamise käiku. Ankeedi täitjalt taheti teada, kas ta oli viibinud välismaal. 1940. aastate II poolel lisandus ka küsimus sugulaste välismaal viibimise kohta. Kõige rohkem võttis ruumi küsimustikus teenistuskäik, mida kirjeldati kuulise täpsusega. Ära tuli märkida ka osavõtt üleliidulistest, vabariikide, kraide, oblastite, ringkondade, maakondade ja linnade valitud organite tegevusest. Ankeedi täitjalt küsiti võõrkeelte ja NSV Liidu rahvaste keelte oskust. Teadmisi võis hinnata, kas „nõrgalt” või „hästi”.⁶⁴ Järgnesid küsimused, mis näitasid täitja poliitilist ustavust, võimaldades välja selekteerida muuhulgas ka komplitseeritud fakte inimese elukäigu kohta. Märkida tuli osavõtt revolutsioonilisest liikumisest ja ka teenistustes erinevates sõjavägedes. Teenistuse juures küsiti ka kuulumist igasuguste „vaenelaste” nagu Vabadussõjalaste Liidu,⁶⁵ Kaitseliidu, Isamaliidu, Omakaitse jt ridadesse. Küsimustiku lõpuosas taheti teada sõjaväeteenistuskohustust, aumärke, autasusid, perekonnaseisu ja elukohta. Teada sooviti ka kohtulikule vastutusele võtmise ja parteilise karistatuse fakte.

Kaadriarvestuselehe andmeid jälgiti Stalini perioodil kaadri- ja parteikontrolliorganite poolt erilise hoolega. Ankeeti tuli täita täpselt, sest mõnede andmeväljade täitmatajätmine või puudulik täitmine võis tuua kaasa süüdistuse elulooliste andmete varjamises. Iseenesest mõista tuli kõikidele küsimustel vastata ausalt, sest partei petmine oli väga ränk eksimus.

Kaadriarvestuselehte täideti enamasti nomenklatuursele ametikohale asumisel ning kommunist ei pidanud edaspidi täitma uut ankeeti. Töötaja karjääri jälgimiseks koostati kaadriarvestuselehele täiendeid.⁶⁶ Enamusel nomenklatuursete töötajate toimikutes leidub täiend kaadriarvestuselehele, kuhu kanti andmed kaadriarvestajate poolt.⁶⁷ Leidus erinevaid täiendi vorme, kuid enamasti oli seal umbes kümme andmevälja. Täiendi küsimustik oli 1940. aastatel eesti-venekeelne, kuid seda täideti EKP KK töötajate kohta eranditult vene keeles. Vormi mahukam osa oli kommunisti

⁶² Ilmselt eeldati eitavat vastust, sest parteipealiini vaenlased nagu „trotskistid” ja „zinovjevlasted” jt olid enamasti hukatud.

⁶³ 1940-1941 oli ankeedis märgitud „kutseline”.

⁶⁴ Mõnikord täpsustas täitja keele valdamist kõnes, kirjas ja lugemisel eraldi.

⁶⁵ Kaadriarvestuslehel ei kasutatud organisatsiooni ametlikku nime Eesti Vabadussõjalaste Keskliit.

⁶⁶ Vene keeles дополнение к личному листку по учету кадров ning eesti keeles täiend isiklikule lehele kaadrite arvestamisel.

⁶⁷ Täiendile lisati andmeid vähemalt niikaua kuni isik kuulus keskkomitee nomenklatuuri.

nomenklatuurse teenistuskäigu jälgimine.⁶⁸ Erinevalt kaadriarvestuselehest oli täiendis kirjas ametisse astumise/ametist lahkumise aeg ning ametisse määranud või vabastanud organi otsuse kuupäev ja istungi protokoll number. Sinna oli kantud ka andmeväljasid kaadriarvestuslehel, millele eeldati täiendusi. Näiteks valimised valitavatesse organitesse, haridus, aumärgid ja -tasud, parteilised karistused jne.

Lisaks täiendile koostati kaadriarvestuselehe alusel õiendeid,⁶⁹ mida oli vaja parteiorganile kommunisti küsimuse arutamiseks oma istungil.⁷⁰ (uuele tökohale kinnitamine, autasustamine, õppima suunamine). 1940- 1941. aastal oli EK(b)P KK-s koostatud õiendi vorm eesti- või venekeelne, kuid pärast 1940. aastate keskpaigast trükiti seda enamasti eesti-venekeelsena või ainult venekeelsena. Õiendit täideti keskkomitees ainult venekeelsena. Suurem osa õiendeid oli seotud ametikohtadele kinnitamisega, kus oli märgitud millisele tökohale kinnitamiseks funktsionäär esitati ja millisel ametikohal tegutseti. Õiend oli oma andmekoosseisult lühikokkuvõtte kaadriarvestuselehest. Enamus õiendi andmeväljasid olid ka kaadriarvestuselehel, kuid neid oli tunduvalt vähem. Vaadeldaval perioodil olid õiendi vormis kirjas funktsionääri sünniaasta, sünnikoht, rahvus, sotsiaalne seisund, parteisse astumise aasta, parteipileti number, haridus, eriala, õppeasutuse lõpetamise aasta ja asutuse nimi, teenistuskäik, parteikaristused, autasud, valitavatel ametikohtadel tegutsemine ning välismaal viibimise aeg ja koht. Õiendisse olid kantud ka mitmed andmeväljad, mida tuli täita suhteliselt harva nagu varasem ÜK (b)P-sse ja teistesse partei kuulumine, teenimine valgekaartlaste sõjaväes või asutustes ja opositsiooniline tegevus parteis. Õiend tuli allkirjastada, kuid arvatavasti polnud sätestatud korda, millistel isikutel oli vastav õigus. 1948. aastani allkirjastasid õiendeid nii kaadriosakonna juhataja asetäitaja, kaadriarvestuse sektori juhataja kui ka kaadriosakonna instruktorid. Aastatel 1948-1953 kui keskkomitee osakonnad vastutasid ise oma valdkonna kaadri eest pidi õiendile alla kirjutama valdkonna eest vastutava osakonna töötaja.⁷¹ Mõnikord andis täiendava allkirja ka kaadriarvestuse sektori juhataja.

Omakäeline elulookirjeldus asus toimikus pärast kaadriarvestuslehte ja oli mõeldud selleks, et otsustada kirjutaja kirjaoskuse ja tema mõtete väljendamise võime

⁶⁸ Kaadriarvestuslehel oli kirjas ka teenistuskäik enne nomenklatuuri asumist.

⁶⁹ Vene keeles справка, eestikeelses kirjapildis kirjutati „õiendus”. 1940-1941. aastal kasutati terminit „teatis”.

⁷⁰ EKP KK nomenklatuurse kaadri puhul tulid kõne alla büroo ja alates 1952. aastast sekretariaadi istungid.

⁷¹ Õiendile linnakomitee sekretäri kinnitamiseks kirjutati alla tavaliselt keskkomitee partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna juhataja või asetäitja, kuid näiteks MTJ direktori õiendile põllumajanduse osakonna juhataja või mõni asetäitjatest.

üle.⁷² Elulookirjelduste pikkus ja sisu olid väga erinevad. Elulookirjeldustele koostati ka täiendusi. Lisaks eelpool nimetatud dokumentidele koguti isikutoimikutesse iseloomustusi töötaja kohta organisatsiooni poolt, kus kõne all olev isik oli töötanud või asus töötama, väljavõtteid parteiorganite protokollidest ja materjalidest, kus oli antud kommunisti mainitud, isiku enda ja teda puudutavaid kirju, avaldusi ja pöördumisi ja muid dokumente, mis iseloomustasid isikut (väljavõtted kirjanduslikest töödest, ajalehe artiklid jne).

Kommunistide isikutoimikutest koguti andmeid, mida kasutati nomenklatuurse kaadri puhul statistilistes aruannetes.

Kaadri statistilised aruanded

Nomenklatuurse kaadri isiklike kaartide kartoteegi loomine 1945. aastal võimaldas käivitada EK(b)P KK-s kaadriarvestuse. Isiklikud kaardid ei ole säilinud, kuid tõenäoliselt märgiti kaardile statistilistes aruannetes küsitud andmed ning neid muudeti vastavalt statistiliste aruannete andmekoosseisule. Vajalik informatsioon kaartide täitmiseks koguti isikutoimikutest.

Statistiliste aruannete vorme oli sõjajärgsel stalinismi perioodil ÜK(b)P KK poolt välja töötatud üle kümne. Vormidel oli oma numeratsioon. Paljud vormid saadeti täitmiseks ka EK(b)P KK-le. Aruanded kujutasid endast tabelleid, kuhu tuli kanda ettenähtud statistilised näitajad. Aruannete sisu, nende juurde kuulunud lisamaterjalid ning nomenklatuursete ametikohtade arv, mille kohta koostati statistilised tabelid, olid erinevad. Aruandlust rakendati näiteks töökohtade komplekteerimise, hariduse ja isikkoosseisu suuruse kohta. Mitmete aruannete juurde koostati ka õiendeid ja töötajate nimekirju. Aruannetes võis olla mõnesaja kuni paari tuhande nomenklatuurse töötaja andmed. Kogu keskkomitee nomenklatuuri käsitles ainult aruanne pealkirjaga „Nomenklatuursete ametikohtade komplekteeritus”. Kõik vajalikud blanketid aruandluseks saadeti ettenähtud koguses Moskvast. Aruanded koos lisamaterjalidega tuli koostada kahes eksemplaris, millest üks jäeti kohtadele ja teine saadeti täidetult tagasi Moskvasse. Kaadriarvestuses olid „kuumemad” kuud juuni-juuli ning detsember-jaanuar, sest enamuse aruandeid koostati, kas poole aasta või aasta kohta või koguti statistilised näitajaid mingi kindla kuupäeva seisuga, milleks olid tavaliselt 1. jaanuar või 1. juuli.

⁷² ERAF 1-1-64, L 2.

Pikemalt tuleks peatuda statistilistel aruannetel töötajate vahetumise ja juhtiva kaadri koosseisu⁷³ kohta. Mõlemas aruandes toodi eraldi välja keskkomitee aparaadi töötajate statistilised näitajad. Need aruanded on olulisemaks allikaks järgneva keskkomitee aparaadi analüüsil.

Statistiline aruanne, mis kandis aastatel 1945-1948 nime „töötajate vahetumine ja uue kaadri edutamine” ning pärast 1949. aastat „töötajate vahetumine” peegeldas parteikaadri liikumist. Aruanne koosnes tabelist, kus kajastusid järgmised näitajad:

- 1) ametikohad arvestuslikul perioodil ja töötajate vahetumine nendel ametikohtadel;
- 2) vahetunud töötajate viimasel ametikohal töötamise pikkus;
- 3) vahetuse põhjused;
- 4) tööga mitte toimetulnute viimasel ametikohal töötamise pikkus (sõnastus alates 1949. aastast: kõrvaldatud töötajate viimasel ametikohal töötamise pikkus);
- 5) tööga mitte toimetulnute üldine staaž ametikohal (aruandes 1948. aastani);
- 6) tööga mitte toimetulnute haridus (aruandes 1948. aastani);
- 7) tööga mitte toimetulnute vanus (aruandes 1948. aastani);
- 8) vabastatud töötajate asendamise kiirus ehk õigeaegsus;⁷⁴
- 9) edutatud töötajate üldised andmed nagu rahvus ja sugu;
- 10) edutatud töötajate allikad (aruandes 1948. aastani);⁷⁵
- 11) edutatud töötajate staaž juhtival tööal (aruandes 1948. aastani);
- 12) edutatud töötajate haridus;
- 13) edutatud töötajate vanus (aruandes 1948. aastani);
- 14) edutatud töötajate parteilisus.⁷⁶

Aruanne koostati EK(b)P KK kaadriosakonna poolt esimene kord 1946. aasta jaanuaris 1945. aasta kohta. Edaspidi oli aruande perioodiks enamasti aasta. Suuremate struktuurimuudatuste korral koostati aruanne I poolasta ja kogu aasta kohta eraldi.⁷⁷

Statistiline aruanne „juhtiva kaadri koosseisu kohta” esitas kaadri statistilisi näitajaid ühel kindlal ajahetkel. Aruanne koosnes samuti tabelist, kus kajastusid järgmised näitajad:

⁷³ Aruande pealkirjas ei kasutatud „isikkoosseisu” mõistet.

⁷⁴ Vabastatud töötajate asendamisel oli parteistatistikas kaks võimalust, kas vabanenud töökoht täideti samaaegselt uue töötajaga või jäi koht vakantseks.

⁷⁵ Statistilistes aruannetes märgiti, millises organisatsioonis või asutuses tegutses edutatud töötaja enne ning milline oli tema sotsiaalne seisund.

⁷⁶ Töötaja võis olla, kas kommunistliku partei liige, liikmekandidaat, parteitu või komsomoli liige.

⁷⁷ Näiteks 1947. aasta kaadri statistiliste näitajate kajastamiseks koostati töötajate vahetumise ja uue kaadri edutamise aruanne I ja II poolaasta ja kogu 1947. aasta kohta, sest 1947. aasta mais toimunud osakondade struktuurimuudatuse tulemusel koondati või paigutati mitmeid töötajaid ümber eeskätt II poolaastal, – vt ERAF 1-307-14, L 37-48, 144 jj; EK(b)P KK büroo istungi protokoll 240 24. mai 1947. – ERAF 1-4-430, L 50-54.

- 1) ametikohtade komplekteeritus;
- 2) töötajate koosseis parteilisuse ja staaži järgi;
- 3) töötajate vanuseline koosseis;
- 4) töötajate koosseis hariduse järgi;⁷⁸
- 5) töötajate rahvuslik koosseis;
- 6) töötajate koosseis töötamise pikkuse järgi käesoleval ametikohal (1949. aastani eristati töötamise pikkust käesoleval ametikohal ja üldist tööstaaži ametikohal⁷⁹);
- 7) töötajate koosseis staaži järgi juhtival (1949. aastast lisati ka “vastutaval töö”) töö samas valdkondkonnas;⁸⁰
- 8) töötajate koosseis üldstaaži järgi juhtival töö kõikide töövaldkondade järgi
- 9) äramärgitud riiklike autasudega;⁸¹
- 10) juhtivtöötajate koosseisu uuendamine lõppenud aastal.⁸²

Juhtiva kaadri koosseisu aruanne koostati tavaliselt 1. jaanuari seisuga, kuid suuremate struktuurimuudatuste korral koostati ka poolaasta aruanne.⁸³

Mõlemad kirjeldatud aruanded koostati 1949. aastani ca 500 juhtival ametikohal tegutseva funktsionääri kohta.⁸⁴ Sinna hulka kuulusid keskkomitee aparaadi kõrgemad funktsionäärid, ministrid, nende asetäitjad, täitevkomiteede esimehed, partei maakonna-, linna- ja rajoonikomiteede sekretärid, osakonnajuhatajad, täitevkomiteede osakonnajuhatajad, MTJ ja sovhooside direktorid jt. 1949. aastast suurendati ametikohtade arvu ning statistilised näitajad esitati edaspidi ka madalamatel ametikohtadel tegutsevate vastutavate töötajate kohta. 1952. aastaks oli aruannetes kajastunud töökohtade arv tõusnud 1398-ni.⁸⁵ Keskkomitee aparaadi ametikohtadest oli arvatud juhtivate hulka keskkomitee sekretärid, sekretäri asetäitjad (kuni 1948. aastani kui töökohad kaotati), osakonna juhatajad, osakonna juhataja asetäitjad ja sektorijuhatajad, keda käsitletakse antud töös aparaadi juhtivate töötajatena. Vastutavate töötajate lisamisel 1949. aastal statistilistesse aruannetesse avaldati edaspidi aparaadi juhtivate töötajate kõrval ka sektori juhataja asetäitjate, instruktorite, vastutavate organisaatorite ja lektorite näitajad, keda antud töös käsitletakse aparaadi reatöötajatena.

⁷⁸ 1949. aastani esitati ainult üldhariduslikud näitajad, hiljem ka parteipoliitilised hariduse näitajad.

⁷⁹ Töötamise pikkus ja staaž võisid erineda juhul kui töötaja oli olnud varem näiteks ühe sektori juhataja ja seejärel saanud teise sektori juhatajaks samas organisatsioonis.

⁸⁰ Eraldi valdkondadena käsitleti näiteks parteitööd ja nõukogude tööd.

⁸¹ NSVL ordenid ja medalid, sotsialistliku töö kangelased, NSVL kangelased Stalini preemia laureaadid.

⁸² See oli ainuke näitaja, mida esitati antud aruandes lõppenud perioodi kohta.

⁸³ Olemas on juhtiva kaadri koosseisu aruanne 1. juuli 1952 seisuga. – Vt ERAF 1-307-99.

⁸⁴ 1948. aastal koostati aruanne 517 töökohta kohta. – Vt ERAF 1-307-22.

⁸⁵ Vt ERAF 1-307-86.

Aruanded ei kajasta aga sekretäride abisid ning erisektori ja finantsmajandussektori töötajaid.

Statistilistes aruannetes jagati ametikohad gruppidesse ning iga grupi kohta koostati eraldi aruanne. Keskkomitee aparaadi töötajad kuulusid kuni 1949. aastani järgmistesse gruppidesse: sekretäri asetäitjad, osakonnajuhatajad, osakonnajuhataja asetäitjad, sektorijuhatajad. Keskkomitee sekretärid arvati gruppi „partei ja nõukogude juhtkond”. Selle grupi alla oli lülitatud ka ENSV ministrite nõukogu esimees. 1949. aastal lisati grupid: instruktorid-vastutavad organisaatorid ning lektorid ning 1950. aastal lülitati arvestusse grupp sektori juhataja asetäitjad. Gruppide statistilised näitajad lülitati koondaruandesse.

Eespool kirjeldatud statistiliste aruannete juurde kuulusid õiendid, mis koosnesid tabelitest ning nimekirjad kinnitatud ja vabastatud töötajate ning isikkoosseisu kohta. Töötajate nimekirjad esitati juba kirjeldatud gruppide kaupa. Nimekirjade kaudu sai teada iga töötaja nime ja statistilised näitajad, mis kanti statistilistesse aruannetesse. Pärast 1948. aastat töötajate nimekirjadest loobuti. Statistiliste aruannete põhjal koostatud õiendid koosnesid tabelitest, kuhu kanti eraldi tabelitesse aruandes esitatud üksikud näitajad nagu vanus, tööstaaž, rahvus jt. Aruande ja tabelite näitajad olid identsed, kuid tabelid võimaldasid hõlpsamini jälgida teatud üksikuid statistilisi näitajaid kõikide aruandesse kantud töötajate kohta.

Keskkomitee aparaadi töötajate arvulist koosseisu käsitles statistiline aruanne parteiaparaadi töötajate komplekteerituse kohta. See koostati kaks korda aastas 1. jaanuari ja 1. juuli seisuga. Nimetatud aruanne käsitles erinevalt kahest eelnevalt kirjeldatud aruandest kõiki keskkomitee aparaadi vastutavaid töötajaid. Nagu teistes aruannetes jaotati ka selles ametikohad gruppidesse. Välja toodi järgmised grupid: sekretärid, sekretäri asetäitjad, osakonna juhatajad, osakonna juhataja asetäitjad, sektori juhatajad, instruktorid, lektorid ja teised vastutavad töötajad. Mõnedel aastatel oli aruandes välja toodud eraldi ka sekretäri abid, erisektori šifreerija, propagandistid. Vastutavad organisaatorid arvati instruktorite, sektorite juhatajate asetäitjad teiste vastutavate töötajate, lektorite grupi juht ja parteikolleegiumi liikmed osakonna juhataja asetäitjate, kuid parteikolleegiumi sekretär osakonnajuhatajate hulka.⁸⁶ Teiste vastutavate töötajate hulka arvati finantsmajandussektori töötajaid ja mõnedel aastatel ka parteiarhiivi töötajad.⁸⁷

⁸⁶ ERAF 1-307-71, L 7.

⁸⁷ Puuduvad andmed selle kohta, miks parteiarhiivi töötajaid lülitati kord keskkomitee aparaadi hulka ja kord arvati nad sealt välja. Aastatel 1945, 1946, 1950, 1951 oli parteiarhiiv ilmselt keskkomitee aparaadi koosseisus.

Aruandes fikseeriti gruppide kaupa kinnitatud töökohtade, täidetud töökohtade ja nomenklatuursete töökohtade arv.⁸⁸ Nomenklatuursete töökohtade puhul märgiti, kui palju nendes ametites tegutsevaid funktsionääre oli kinnitatud büroo poolt. Kõikide näitajate kohta koostati ka koondandmed.

Töötajate vahetamise ja kaadri koosseisu aruanded olid mõeldud teineteist täiendama, kuna üks aruanne kajastas kaadri liikumist ning teine töötajate koosseisu teatud ajahetkel. Kaadri komplekteerituse aruanne seevastu võimaldas võrrelda keskkomitee aparaadi ametikohtade arvu ja selle täitmist.

⁸⁸ EKP KK aparaadi kõik vastutavad töökohad kuulusid EKP KK nomenklatuuri.

1. KOMMUNISTLIKU PARTEI KESKKOMITEE STRUKTUUR JA KAADRIARVESTUS

1.1. NLKP KK struktuur

NLKP kõrgemaks organiks oli formaalselt kongress.⁸⁹ Kongress valis keskkomitee ja keskrevisjonikomisjoni. Keskkomitee pidi juhtima kongresside vahelisel ajal kogu partei tööd ja suunama nõukogude ja ühiskondlike organisatsioonide tööd. Keskkomitee valis oma koosolekul, mida kutsuti pleenumiks poliitiliseks tööks poliitilise büroo (lühendatult „poliitbüroo”), organiseerimistöö üldjuhtimiseks organiseerimisbüroo (lühendatult „orgbüroo”) ja organisatsioonilis-täidesaatva iseloomuga jooksvaks tööks sekretariaadi.⁹⁰ 1952. aastal likvideeriti orgbüroo ja poliitbüroo. Orgbüroo funktsioonid läksid üle sekretariaadile ning poliitbüroo asemele loodi presiidium ja viimane valis presiidiumi büroo. Lisaks eelpoolnimetatud parteiorganitele moodustati partei ja keskkomitee otsuste täitmise kontrolliks partei kontrollikomisjon. Kuni 1939. aastani oli kontrollikomisjon valitud partei kongressil, seejärel nimetas komisjoni koosseisu keskkomitee.

Partei keskkomitee igapäevase töö eest vastutas keskkomitee aparaat. Aparaat juhtisid keskkomitee sekretärid. Nad jaotasid omavahel aparaadi struktuuriüksuste juhtimise. Keskkomitee iseseisvate struktuuriüksustena eksisteerisid 1930. ja 1940. aastatel valitsused, osakonnad ja sektorid, millel olid omakorda alamad struktuuriüksused. 1930. aastatel oli ÜK(b)P KK-s kolm märkimisväärset struktuurimuudatust 1930, 1934 ja 1939. aastal.⁹¹ Põhiliseks diskussiooniteemaks struktuurimuudatuste puhul oli kaadri kontrolli küsimus. Kuni 1930. aastani ja aastatel 1934-1939 kontrollis keskkomitee organiseerimise- ja jaotusosakonna ning juhtivate parteiorganite osakonna kaudu parteikaadrit, kuid ei teostanud igapäevast kontrolli tööstuse ja põllumajanduse kaadri üle. Aastatel 1930-1934 ja alates 1939. aastast kontrolliti keskusest nii partei kui ka rahvamajanduse kaadrit.⁹²

1939. aastal toimunud ÜK(b)P KK struktuurimuudatuste initsiaatoriks oli keskkomitee sekretär Andrei Ždanov. Likvideeriti mitmed tööstuse ja rahvamajanduse juhtimisega seotud osakonnad. Ždanov põhjendas osakondade kaotamist sellega, et nad olevat omandanud majanduse ja nõukogude organite funktsioone ning muutunud

⁸⁹ Kongress oli partei põhikirja järgi partei kõrgeim organ, kuid tema roll partei poliitika mõjutamisel oli tühine. Kongressil arutati neid küsimusi, mis keskkomitee oli esitanud.

⁹⁰ Üleliidulise Kommunistliku (enamlaste) Partei põhikiri. Kommunistliku Internatsionaali sektsioon. (Ühel häälel vastu võetud ÜK(e)P XVIII kongressil). Tallinn 1940, lk 17.

⁹¹ Schapiro, Leonard. The Communist Party of the Soviet Union, lk 611 jj.

⁹² Samas, lk 447.

rahvakomissariaatide sarnaseks.⁹³ Struktuurimuudatuste tulemusel tekkisid kaadri ja propaganda- ja agitatsiooni valitsused, mis olid oma staatusest kõrgemad kui osakonnad. Kaadri valitsuses oli loomise hetkel 47 osakonda,⁹⁴ mis tegelesid nii partei kui ka teiste organisatsioonide kaadriga. Kaadri valitsuse ülemaks sai keskkomitee sekretär Georgi Malenkov. Propaganda ja agitatsiooni valitsus loodi propaganda ja agitatsiooni osakonna ümbernimetamisel ning valitsuses moodustati struktuuriüksustena 5 osakonda, vastutavate organisaatorite grupp ja sekretariaat.⁹⁵ Valitsus allutati Ždanovile. Valitsuste kõrval olid keskkomitees iseseisvate struktuuriüksustena organiseerimise-instrueerimise osakond, põllumajandusosakond, kooliosakond, erisektor ning administratsioon.

Georgi Malenkovi ei rahuldanud tööstuse juhtimise eest vastutanud osakondade likvideerimine ning ta püüdis tõestada, et osakondade kaotamine oli põhjustanud parteilise kontrolli nõrgenemise ettevõtete juhtimisel. Malenkov allutas esialgu mitteformaalselt tööstuse juhtimise ÜK(b)P KK kaadri valitsusele ning lasi organiseerida oblasti-, krai ja vabariigi parteiorganisatsioonides tööstuse osakonnad või sektorid.⁹⁶ Malenkovi ettevõtmist kroonis 1941. aastal ka formaalne heakskiit. ÜK(b)P XVIII konverentsil 1941. aasta veebruaris kiideti Malenkovi ettevõtmine heaks ning parteiorganisatsioonides NSV Liidus jätkati tööstuse küsimuste eest vastutavate osakondade moodustamist ja seati sisse ka vastava ala sekretäride ametikohad.⁹⁷ ÜK(b)P KK aparaadi struktuuri konverentsi otsus esialgu ei puudutanud. Alles 1942. aasta kevadel organiseeriti keskkomitees transpordiosakond, mille peamiseks ülesandeks oli NSV Liidu transpordi süsteemi parteiline juhtimine sõja tingimustes. 1943. aastal moodustati seoses Kominterni laialisaatmisega ÜK(b)P KK-s rahvusvahelise informatsiooni osakond.⁹⁸

Pärast Saksamaa- NSV Liidu sõja lõppu toimusid ÜK(b)P KK aparaadi struktuuris esialgu väiksemad muudatused, mis ei mõjutanud liiduvabariikides keskkomiteede struktuuri. 29. detsembril 1945 moodustati ÜK(b)P KK poliitbüroo otsusega ÜK(b)P KK välispoliitika osakond, mis pidi kontrollima ja valmistama ette välissuhtluseks kaadrit ning tegelema piiritaguste kommunustlike parteide ja töölisorganisatsioonidega. Mõned kuud hiljem 13. aprillil 1946 kaotati ÜK(b)P KK poliitbüroo otsusega nii põllumajandus- kui ka transpordiosakonnad ning täpsustati keskkomitee orgbüroo ja sekretariaadi funktsioone. 2. augustil 1946 muudeti aprillis

⁹³ Samas, lk 450.

⁹⁴ Костырченко, Г. Тайная политика Сталина, lk 208.

⁹⁵ Оников, Л. А. КПСС: анатомия распада, lk 204-206.

⁹⁶ Vastavad struktuuriüksused moodustati ÜK(b)P KK poliitbüroo 1939. aasta novembri otsuse vastuvõtmise järel, – Крынкина, А. Изменения в структуре аппарата ЦК Компартии Латвии (1951-1959 гг.), lk 140.

⁹⁷ Schapiro, Leonard. The Communist Party of the Soviet Union, lk 451.

⁹⁸ Российский государственный архив социально-политической истории, lk 53.

vastu võetud poliitbüroo otsust orgbüroo ja sekretariaadi funktsioonide osas, kuid reorganiseeriti ka organiseerimise-instrueerimise osakond parteiorganite kontrolli valitsuseks, sest leiti, et osakond ei olnud hakkama saanud kohalike parteiorganite kontrollimise ja inspekteerimisega. Parteiorganite kontrolli valitsus pidi hakkama inspekteerima liiduvabariikide keskkomiteesid ning krai ja oblastikomiteesid ja kontrollima ÜK(b)P KK direktiivide täitmist kohalike parteiorganite poolt. Sama otsusega likvideeriti seni iseseisev kooliosakond, mis liideti propaganda ja agitatsiooni valitsusega.⁹⁹ Poliitbüroo otsusega 2. augustist 1946 likvideeriti rahvusvahelise informatsiooni osakond ja ühendati välispoliitika osakonnaga.¹⁰⁰

Laiaulatuslikud struktuurimuudatused ÜK(b)P KK aparaadis toimusid 1948. aasta suvel-sügisel, mõjutades ka oluliselt liiduvabariikide keskkomiteede struktuuri. Kõige olulisemad muudatused olid seotud osakondadest hierarhiliselt kõrgemal olnud valitsuste likvideerimisega. Kaadri valitsuse kaotamisega käivitati kaadri harukondlik juhtimine. Osakondade põhiülesandeks kujunes enda vastutusalas oleva kaadri juhtimine ja ÜK(b)P KK otsuste elluviimise kontroll.

ÜK(b)P KK poliitbüroo 10. juuli 1948 otsusega organiseeriti keskkomitees järgmised osakonnad:¹⁰¹

- partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakond
- propaganda ja agitatsiooni osakond
- rasketööstusosakond
- kergetööstusosakond
- masinaehitusosakond
- põllumajandusosakond
- transpordiosakond
- plaani-, finants- ja kaubandusosakond
- administratiivorganite osakond
- välissuhtlusosakond

Peale nende olid osakonna õigustes erisektor ja armee poliitiline peavalitsus.¹⁰²

Välissuhtlusosakond ei jõudnud eksisteerida aastatki, sest juba 1949. aasta aprillis osakond likvideeriti. Osakonna asemele moodustati ÜK(b)P KK välispoliitika komisjon.¹⁰³

⁹⁹ Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР 1945-1953, lk 24, 25, 33-35.

¹⁰⁰ Samas, lk 36.

¹⁰¹ Samas, lk 60 jj.

¹⁰² Schapiro, Leonard. The Communist Party of the Soviet Union, lk 653.

¹⁰³ Российский государственный архив социально-политической истории, lk 53.

30. detsembril 1950 võttis ÜK(b)P KK poliitbüroo vastu otsuse propaganda ja agitatsiooni osakonna jagamisest neljaks iseseisvaks osakonnaks. Moodustati propaganda ja agitatsiooni osakond, teaduse ja kõrgemate õppeasutuste osakond, kirjanduse ja kunstiosakond ning kooliosakond.¹⁰⁴ Nimetatud otsuse põhjal kujundati ümber ka liiduvabariikide keskkomiteede struktuur. 3. juuli 1952 ÜK(b)P KK poliitbüroo otsus nägi ette jagada teaduse ja kõrgemate õppeasutuste osakond kolmeks osakonnaks koos alamosakondadega.¹⁰⁵ Moodustati loodus- ja tehniliste teaduste ja kõrgemate õppeasutuste osakond, filosoofia ja õigusteaduse ja kõrgemate õppeasutuste osakond ning majandus- ja ajalooteaduste ja kõrgemate õppeasutuste osakond.

1952. aastal nimetati NLKP XIX kongressil ÜK(b)P ümber NLKP-ks. Kongressil kinnitatud partei põhikirja alusel valiti 16. oktoobril 1952 NLKP KK pleenumil NLKP KK presiidium, presiidiumi büroo ja sekretariaat. Kusjuures kolmest organist olulisemat ehk presiidiumi bürood NLKP põhikirjas polnud ette nähtud.¹⁰⁶ 27. oktoobril 1952 toimunud järjekordne NLKP KK struktuurimuudatus võeti vastu NKLP KK presiidiumi büroo poolt. Selle tulemusel vähenes keskkomitee struktuuriüksuste arv. Rasketööstuse, kergetööstuse, masinaehituse ja transpordi osakondade ühendamisel tekkis tööstuse ja transpordi osakond. Peale tööstuse ja transpordi osakonna moodustati kaadri valiku ja jaotamise osakond, mille ülesandeks oli peaaegu kõikidele partei, ühiskondlikele ja riiklikele organitele kaadri valimine ja jaotamine.¹⁰⁷ Osakonna loomine tähendas kaadriküsimuste puhul 1948.-1952. aastal valitsenud harukondliku printsiibi kaotamist. Osakonna kompetentsi ei kuulunud välisteenistuse kaader, sest NLKP KK-s oli moodustatud diplomaatiliste ja väliskaubandusorganite kaadriosakond.¹⁰⁸ 1953. aasta märtsis moodustati NLKP KK-s välismaiste kommunistlike parteidega suhtlemise osakond. Osakond organiseeriti ÜK(b)P KK välispoliitika komisjoni asemele. Osakonna kaudu arendati suhteid nii välisriikide kommunistlike parteide kui ka teiste vasakpoolsete organisatsioonidega. Samal kuul ühendati 1952. aastal moodustatud loodus- ja tehniliste teaduste ja kõrgemate õppeasutuste osakond, filosoofia ja õigusteaduste ja kõrgemate õppeasutuste osakond ning majandus- ja ajalooteaduste ja kõrgemate õppeasutuste osakond teaduse ja kultuuriosakonnaks. 1953. aasta aprillis toimunud struktuurimuudatuste kaudu ühendati NLKP KK-s administratiivorganite

¹⁰⁴ Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР 1945-1953, lk 84.

¹⁰⁵ Samas, lk 87 jj.

¹⁰⁶ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei põhikiri. Vastu võetud partei XIX kongressi poolt. Tallinn, 1953, lk 49.

¹⁰⁷ Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР 1945-1953, lk 92 jj.

¹⁰⁸ Samas, lk 94.

osakond ja plaani-, finants- ja kaubandusosakond administratiiv- ja plaani-, finants-, kaubandusorganite osakonnaks.¹⁰⁹

Eraldi struktuuriüksus oli NLKP KK asjadevalitsus, mida sagedased struktuurimuudatused ei puudutanud. Asjadevalitsus oli loodud keskkomitees juba 1919. aastal.¹¹⁰

1.2. EKP KK struktuur

Liiduvabariikide partei keskkomiteede struktuuris oli võrreldes NLKP KK-ga mõningaid erinevusi. Üksteisega ei kattunud ka liiduvabariikide keskkomiteede struktuurid. Isegi EKP KK ja LKP KK osakondade hulgas esines erinevusi, kuigi 1940. aastate jooksul toimus järk-järguline struktuuride unifitseerimine. Protsesside paremaks jälgimiseks tuleks kahe liiduvabariigi partei keskkomitee struktuure ja toimunud muudatusi omavahel võrrelda.

Liiduvabariikide parteiorganisatsioonide ülesehituse määras ÜK(b)P põhikiri. Liiduvabariigi tasandil oli kõrgeimaks organiks vabariigi partei kongress, mis valis delegaatide hulgast kongresside vaheliseks ajaks keskkomitee ja revisjonikomisjoni. Keskkomitee valis omakorda jooksvaks tööks täidesaatvad organid, mida partei põhikiri 1939. aastal eraldi ei sätestanud.¹¹¹ EK(b)P KK-l oli selleks organiks keskkomitee büroo. 1952. aastal NLKP XIX kongressil vastuvõetud NLKP põhikirja alusel pidid liiduvabariigid moodustama lisaks büroole ka keskkomitee sekretariaadi, mis tegelesid jooksvate küsimuste arutamise ja nende täitmise kontrolliga. Sekretariaat pidi kandma vastuvõetud otsustest ette büroole.¹¹²

EK(b)P KK aparaadi formeerimine ja struktuuriüksuste moodustamine algas 1940. aastal üleliiduliste ettekirjutuste järgi juba enne EKP¹¹³ formaalselt ühendamist ÜK (b)P-ga. EKP tegevus oli Eestis legaliseeritud 4. juulil, kuid esialgu oli EKP tegevus tagasihoidlik. 1940. aasta suvest puuduvad kindlad andmed keskkomitee struktuuriüksuste moodustamise kohta.¹¹⁴ Rohkem informatsiooni leidub keskkomitee

¹⁰⁹ Российский государственный архив социально-политической истории, lk 53-55, 57.

¹¹⁰ Samas, lk 47.

¹¹¹ Üleliidulise Kommunistliku (enamlaste) Partei põhikiri. Kommunistliku Internatsionaali sektsioon. (Ühel häälel vastu võetud ÜK(e)P XVIII kongressil), lk 22.

¹¹² Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei põhikiri. Vastu võetud partei XIX kongressi poolt, lk 60 jj.

¹¹³ EKP nimi muudeti 8. oktoobril 1940 ÜK(b)P-ga ühendamisel EK(b)P-ks.

¹¹⁴ Olemas on dateerimata nimekiri EKP töötajatest koos telefoninumbritega. Nimekiri oli ilmselt koostatud 1940. aasta augustis, sest seal nimetati keskkomitee sekretäridena Karl Säre, Neeme Ruus ja Johannes Lauristin. Lauristin lahkus 25. augustil 1940 ENSV rahvakomissaride nõukogu esimeheks. Nimekirja huvitavaim osa on seotud struktuuriüksustega. Mainitud on organiseerimise-instrueerimise, propaganda-agitatsiooni ja üldosakonda. Nimeliselt on aga kirjas ainult organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja Aleksander Resev. – ERA R-1-1-668, L 54.

sekretäride institutsiooni kohta samast perioodist. EKP KK häälekandjas „Kommunist” ilmus 28. juulil 1940 teade selle kohta, et 27. juulil 1940 moodustati keskkomitee majas, Pikk tänav 20 keskkomitee sekretariaat.¹¹⁵ Selle koosseisus olid poliitiline sekretär Johannes Lauristin, organisatsiooniline sekretär Karl Säre ja agitatsiooni- propaganda sekretär Neeme Ruus.¹¹⁶ Järgmine teade keskkomitee sekretäride kohta pärineb 30. augusti „Kommunistist”. Ajalehe andmetel vabastati 27. augustil 1940 toimunud keskkomitee istungil poliitiline sekretär Johannes Lauristin, kes asus rahvakomisaride nõukogu esimeheks ja istungil valiti I sekretäriks Karl Säre ja II sekretäriks Nikolai Karotamm.¹¹⁷ Sekretariaadi esimene ja ainus selle perioodi keskkomitee protokollides kajastuv koosolek peeti ilmselt 9. septembril kui keskkomitee büroo koosoleku nimetus parandati käsitsi sekretariaadi koosolekuks.¹¹⁸ Ilmselt kogunesid sekretärid ametlikele koosolekutele ka hiljem, sest 30. oktoobril 1940 saatis EK(b)P KK I sekretär Karl Säre Moskvasse Malenkovile 29. oktoobri sekretariaadi otsuse.¹¹⁹

1940. aasta septembris asus keskkomitee jooksva töö ja otsuste täitmise eest vastutama keskkomitee büroo, mis valiti 12. septembril 1940 toimunud EKP KK koosolekul keskkomitee I sekretäri ettepanekul.¹²⁰ 9. septembril 1940 oli moodustatud EKP KK koosoleku otsusega keskkomitee koosseisus 5 osakonda ja 2 osakondadega võrdsustatud iseseisvat sektorit: kaadriosakond, organiseerimise-instrueerimise osakond, partei propaganda ja agitatsiooni osakond,¹²¹ põllumajandusosakond, sõjaosakond, finantsmajandussektor¹²² ja erisektor. Samast ajast pärinevad andmed ka kooliosakonna kohta.¹²³

12. septembril 1940 jaotati EKP KK büroo istungil esmakordselt keskkomitee sekretäride vahel struktuuriüksuste juhtimine. I sekretärile Karl Särele allutati organiseerimise-instrueerimise osakond, kaadriosakond, erisektor, finantsmajandussektor ning tööstuse ja kaubanduse osakond. II sekretärile Nikolai Karotammele allutati põllumajandusosakond ja sõjaosakond, Neeme Ruusile propaganda ja agitatsiooni

¹¹⁵ „Kommunist” nr 25, 28. juuli 1940, lk 1.

¹¹⁶ Sekretariaadi moodustamist ei tohiks ülehinnata, sest Neeme Ruus oli sellel ajal palgal sotsiaalministrina ega olnud veel palgaline parteiaparaadi funktsionäär. Peale selle pole teada, kas sekretariaadi koosolekuid üldse toimus, sest kuni septembri alguseni puudub selle kohta igasugune informatsioon.

¹¹⁷ „Kommunist” nr 58, 30. august 1940, lk 1.

¹¹⁸ Vt EKP KK büroo istungi protokoll 1 9. september 1940. – ERAF 1-4-1, L 1 ja ERAF 1-4-2, L 1.

¹¹⁹ Otsuse pealkiri ja sisu Säre kirjast ei selgu. – ERAF 1-1-236, L 12.

¹²⁰ Kuuli, Olaf. Sotsialistid ja kommunistid Eestis, lk 86; EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 29.

¹²¹ Kuigi 9. septembri 1940 protokollis esines nimekuju partei propaganda ja agitatsiooni osakond tarvitati seda nimekuju harva. Enamuses parteidokumentides esineb osakonna nimekujuna propaganda ja agitatsiooni osakond, mida kasutatakse järgnevalt ka antud magistritöös.

¹²² Eestipäraselt esines harvemini ka nimekuju rahandusmajandussektor.

¹²³ Kooliosakonna loomise kohta andmed puuduvad, kuigi on teada, et 12. septembril 1940 kinnitati osakonna juhatajaks Arnold Raud. – EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 106; EKP KK büroo istungi protokoll 2 12. september 1940. – ERAF 1-4-2, L 7.

osakond ja kooliosakond.¹²⁴ Särale formaalselt allutatud tööstuse ja kaubanduse osakonda EK(b)P KK struktuuris tegelikult ei moodustatud,¹²⁵ kuid 1940. aasta sügisel moodustati EK(b)P KK tööstuse ja transpordi osakond.¹²⁶ 1940. aasta lõpul oli EK(b)P KK aparaadis 40 vastutava töötaja¹²⁷ ametikohta. EK(b)P KK-le oli ette nähtud 4 sekretäri, üks sekretäri abi, 5 lektorit¹²⁸ ja 30 osakondade vastutavat töötajat.¹²⁹ Struktuuriüksustena tegutsesid kaadriosakond, organiseerimise-instrueerimise osakond, põllumajandusosakond, organiseerimise-instrueerimise osakond, sõjaosakond, tööstuse ja transpordi osakond, kooliosakond, erisektor, finantsmajandussektor.

Parteiorganisatsiooni juhtimise ja kontrolli seisukohalt olid olulisemaid organiseerimise-instrueerimise osakond, kaadriosakond ja erisektor. Organiseerimise-instrueerimise osakonna peamised ülesanded olid parteiorganisatsioonide¹³⁰ loomine, partei liikmete ja liikmekandidaatide vastuvõtu seaduspärasuse tagamine, järelevalve partei kõrgemate instantside otsuste täitmise üle ja parteiorganisatsioonide tegevuse kontrollimine. Keskkomitee kaadriosakonna ülesandeks oli tegeleda nii partei kui ka mitteparteiliste organisatsioonide kaadri valiku, tundmaõppimise ja paigutamisega. Erisektor täitis keskkomitee kantselei ülesandeid, kontrollides dokumentide ja kirjade liikumist keskkomitees ja teiste asutuste ning organisatsioonidega ja valmistas ette keskkomitee istungeid ja koosolekuid.¹³¹

1941. aastal sai EK(b)P KK partei põhikirjas ette nähtud organid. Kuni veebruaris toimunud EK(b)P IV kongressini puudusid EK(b)P-l kongressil valitud keskkomitee ja revisjonikomisjon. Keskkomitee struktuurimuudatused olid 1941. aastal võrreldes 1940. aastaga väiksemad. (vt Lisad joonis 1) 6. märtsil 1941 organiseeriti EK (b)P KK büroo otsusega tööstusosakond ja transpordiosakond ning kinnitati ametisse

¹²⁴ Samas, L 7.

¹²⁵ Sellise nimekujuga osakond loodi Lätimaa KP KK-s. – Vrd. Панксезв, А; Сурблис, К; Эльвих, А. Жизненная сила ленинских принципов партийного строительства. О некоторых вопросах партийного строительства и коммунистических партиях Литвы, Латвии и Эстонии. Таллин: Ээсти Раамат 1975, lk 77.

¹²⁶ 21. oktoobril 1940 kinnitati EK(b)P KK büroo poolt selle osakonna juhatajaks Arnold Kress. –EK(b)P KK büroo istungi protokoll 13 21. oktoober 1940. – ERAF 1-4-1, L 50.

¹²⁷ Vastutavateks töötajateks nimetati keskkomitee koosseisulisi aparaadi töötajaid, kelle vastutusalas oli mingi konkreetne tööloik keskkomitees. Peale vastutavate töötajate oli keskkomitees tehnilised töötajad.

¹²⁸ Lektorid arvati juba 1941. aastal propaganda ja agitatsiooni osakonna koosseisu.

¹²⁹ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 107.

¹³⁰ Sinna hulka kuulusid maakonna, linna, raajooni ja valla parteiorganisatsioonid ning parteialorganisatsioonid parteilistes ja mitteparteilistes organisatsioonides, asutustes, ettevõtetes jne.

¹³¹ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 153, 154, 164-165, 173.

ka tööstussekretär ja transpordisekretär.¹³² Täpsed andmed nõukogude kaubanduse¹³³ osakonna moodustamise kohta 1941. aastal puuduvad.¹³⁴

Võrdlemisi vähe informatsiooni on EK(b)P KK osakondade sisemise struktuuri kohta aastatest 1940-1941. Organiseerimise-instrueerimise osakonnas oli arvestussektor kuni selle reorganiseerimiseni ühtse parteipileti sektoriks¹³⁵ 1940. aasta oktoobris.¹³⁶ Täpsed andmed seevastu puuduvad informatsioonisektori moodustamise kohta organiseerimise-instrueerimise osakonnas. Propaganda ja agitatsiooni osakonnas loodi 1941. aasta kevadel ajakirjandussektor.¹³⁷

Lätimaa KP KK aparaadi ja struktuuriüksuste moodustamine kulges 1940. aastal ja ka edaspidi üleliidulise tasandi otsuseid täites kiiremini kui Eestis.¹³⁸ 21. juunil 1940 moodustati vanglast vabanenud kommunistidest ja keskkomitee liikmetest LKP KK sekretariaat. 30. juunil 1940 kinnitas sekretariaat oma koosolekul keskkomiteesse seitse osakonda: organiseerimise-parteitöö, propaganda ja agitatsiooni, ajakirjandus-, põllumajandus-, tööstus-, sõja- ning naisosakonna. Faktiliselt töötasid sel ajal ainult propaganda ja agitatsiooni ning põllumajandusosakonnad. Poolteist kuud hiljem tegutsesid LKP-s propaganda ja agitatsiooni osakond, põllumajandusosakond, ametiühingute töö osakond, ajakirjandusosakond, naisosakond ja asjadevalitsus.¹³⁹ 8. oktoobril 1940 üheaegselt EKP-ga võeti ka LKP ÜK(b)P koosseisu vabariikliku parteiorganisatsiooni õigusega. Selle tagajärjel likvideeriti LKP KK sekretariaat ja moodustati LK(b)P KK büroo. Keskkomitee struktuuris toimusid muudatused vastavalt 25. novembril 1940 vastu võetud ÜK(b)P KK orgbüroo otsusele. LK(b)P KK osakondade arv ja nende nimekujud vastasid EK(b)P KK omadele. Vastutavaid töötajaid kinnitati LK(b)P KK aparaati 45.¹⁴⁰

LK(b)P KK struktuuriüksuste arv kasvas 1941. aastal suuremaks kui Eestis. 1941. aasta maiks oli LK(b)P KK kolm osakonda rohkem kui EK(b)P KK-s. Nendeks

¹³² Samas, lk 32, 109; EK(b)P KK büroo istungi protokoll nr 2 6. märts 1941.– ERAF 1-4-65, L 5.

¹³³ Ametliku nimekuju nõukogude kaubanduse osakond asemel esines sagedamini nimekuju kaubandusosakond, mida kasutatakse järgnevalt ka antud magistritöös.

¹³⁴ Arvatavasti organiseeriti kaubandusosakond pärast Nikolai Karotamme pöördumist ÜK(b)P KK sekretäri Andrei Andrejevi poole 14. jaanuaril 1941, milles Karotamm palus moodustada osakond kolme vastutava töötajaga. 20. veebruaril 1941 kinnitati osakonna juhataja kohusetäitjaks Dmitri Kuzmin. – EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 109; ERAF 1-1-229, L 2; EK(b)P KK büroo istungi protokoll 1 20. veebruar 1941.– ERAF 1-4-64, L 107.

¹³⁵ Ühtse parteipileti sektori asemel tarvitati aga ka edaspidi dokumentides peamiselt arvestussektori või partei arvestuse sektori nime. – ERAF 1-1-397, L 105 jj; ERAF 1-1-442, L 6; ERAF 1-307-1, L 2p, 3.

¹³⁶ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 154.

¹³⁷ Sektori juhatajaks kinnitati 10. aprillil 1941 EK(b)P KK büroo poolt Johannes (Ivan) Kābin. – EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 317.

¹³⁸ Kõik organisatsioonilised muutused EKP ja LKP keskkomiteedes toimusid ajaliselt võrdlemisi lähestikku, kuid Lätis jõustusid nad tavaliselt varem.

¹³⁹ 15. augustil 1940 ÜK(b)P KK-le saadetud informatsiooni põhjal. – Крынкина, А. jt. Развитие и совершенствование организационной структуры компартии Латвии, lk 20-22.

¹⁴⁰ Samas, lk 30.

olid naistööosakond, ehituse ja ehitusmaterjalide osakond ja osakonnaga võrdsustatud asjadevalitsus.¹⁴¹ (vt Lisad joonis 2) Nii Eestis kui ka Lätis suurendati 1941. aastal keskkomitee sekretäride arvu. 1941. aasta alguskuudel tõusis EK(b)P KK-s sekretäride arv kolmelt kuuele. Juurde loodi kaadri-, tööstus- ja transpordisekretäride ametikohad. LK(b)P KK-l oli 1941. aasta kevadel koguni seitse sekretäri varasema nelja asemel.¹⁴²

EK(b)P KK aparaat töötas sõja-aastatel väiksema koormusega. Seoses evakueerumisega 1941. aasta augustis katkestas keskkomitee ja selle aparaat ajutiselt oma tegevuse. Struktuurimuudatusi kuni 1944. aastani ei teostatud. 1942. aasta veebruaris taastati organiseerimise-instrueerimise osakonna, kaadriosakonna, sõjaosakonna ning propaganda ja agitatsiooni osakonna tegevus. Iseseisvatest sektoritest jätkasid tööd erisektor ja finantsmajandussektor.¹⁴³

1943. aasta lõpus ja 1944. aasta alguses taastati kõikide 1941. aastal EK(b)P KK-s eksisteerinud osakondade tegevus. 1943. aastal kaotati ÜK(b)P KK otsusega liiduvabariikide keskkomiteedes tööstus- ja transpordisekretäride ametikohad ning nende asemele loodi sekretäri asetäitjate ametikohad. Sekretäri asetäitjad olid ühtlasi vastavate osakondade juhatajad.¹⁴⁴

Sõja lõpu lähenemisega algasid nii Eestis kui ka Lätis ettevalmistused keskkomiteede uute struktuuriüksuste loomiseks ja aparaadi koosseisude suurendamiseks. Lätis algasid ettevalmistused märksa varem kui Eestis. Uute keskkomitee struktuuriüksuste moodustamiseks pöördudus LK(b)P KK ÜK(b)P KK poole juba 1944. aasta mais.¹⁴⁵ 1944. aasta detsembris oli LK(b)P KK-s 15 osakonna õigustes struktuuriüksust. (vt Lisad joonis 4) 1944. aasta lõpul organiseeriti veel kütuse ja energeetika osakond ja 1945. aastal eraldati tööstusosakonnast toiduainetetööstuse osakond. Mais 1945 moodustati põllumajandusosakonnas põllumajanduse kooperatiivide juhtimise sektor, septembris viidi propaganda ja agitatsiooni osakonna alluvusest kõrgemate õppeasutuste ja teaduse sektor üle kooliosakonda ja oktoobris lisati propaganda ja agitatsiooni osakonda kirjastuse ja trüki sektor ning ÜK(b)P KK 26. juuli 1946 otsuse põhjal ka propagandistide grupp. 1946. aastaks oli loodud ka transpordi osakonnas kaks sektorit: raudteetranspordi ja veetranspordi sektorid. 1946. aastal muudeti ka 1944. aastal kinnitatud kaadriosakonna struktuuri, millega muudeti julgeoleku rahvakomissariaadi, siseasjade rahvakomissariaadi ja

¹⁴¹ Samas, lk 37.

¹⁴² Samas, lk 33-36.

¹⁴³ EK(b)P KK büroo istungi protokoll 1 14. veebruar 1942. – ERAF 1-4-80, L 2.

¹⁴⁴ Крынкина, А. jt. Развитие и совершенствование организационной структуры компартии Латвии, lk 74 jj.

¹⁴⁵ Samas, lk 75.

justiitsrahvakomissariaadi kaadri sektor (lühendatult: „NKGB, NKVD ja NKJ kaadri sektor”) siseministeeriumi, julgeolekuministeeriumi, välisministeeriumi, justiitsministeeriumi ja prokuratuuri kaadri sektoriks. Kaadriosakonnas moodustati ka transpordi- ja sidekaadri sektor ning kaubandus- ja finantskaadri sektor.¹⁴⁶

Vaatamata sellele, et erinevalt Lätist oli Eesti territooriumil sõjategevus juba lõppenud palus EK(b)P KK büroo kinnitada alles 31. jaanuaril 1945 ÜK(b)P KK-I keskkomitee aparaadi uue struktuuri 149 töötajaga.¹⁴⁷ Moodustati järgmised struktuuriüksused (vt Lisad joonis 3): propaganda ja agitatsiooni osakond, organiseerimise-instrueerimise osakond, kaadriosakond, põllumajandusosakond, kooliosakond, sõjaosakond, tööstusosakond, transpordiosakond,¹⁴⁸ kaubandusosakond,¹⁴⁹ ehituse ja kommunaalmajanduse osakond,¹⁵⁰ kütuse ja energeetika osakond, põlevkivi- ja keemiatööstuse osakond, erisektor, finantsmajandussektor, parteikolleegium ja parteiarhiiv. Parteiarhiiv ei olnud kunagi keskkomitee osakonna õigustes ning seda ei arvatud edaspidi keskkomitee struktuuriüksuste hulka.¹⁵¹ Parteikolleegium oli nii Eestis kui ka Lätis vaadeldaval perioodil keskkomitee iseseisev struktuuriüksus, mille ülesandeks oli arutada kommunistide parteilisi karistusi ja liikmelisust. Kolleegium esitas oma ettepanekud kinnitamiseks keskkomitee büroole.

EK(b)P KK aparaadi töökohtade koosseis erines 1945. aastal märgatavalt 1941. aastast. Keskkomiteele oli ette nähtud 5 sekretäri. Valdkonna järgi nimetati sekretäri propaganda ja agitatsiooni alal ja sekretär kaadri alal. Nemad olid ka samanimeliste osakondade juhatajad. Keskkomitee I, II ja III sekretäri tööülesanded keskkomitee aparaadi juhtimisel olid fikseeritud eraldi.¹⁵² Sekretäridest hierarhiliselt madalamal asusid sekretäride asetäitjad, kes ei kuulunud keskkomitee büroo koosseisu. Kõik sekretäri asetäitjad olid samaaegselt ka osakonnajuhatajad. 1945. aastal oli keskkomitees

¹⁴⁶ Samas, lk 80, 85, 86, 89-91.

¹⁴⁷ EK(b)P KK büroo istungi protokoll 93 31. jaanuar 1945. – ERAF 1-4-161, L 68-72, 80-87.

¹⁴⁸ Transpordi osakonna koosseisu oli kinnitatud ka veetranspordi sektor, mis moodustati alles 23. märtsi 1945 EK(b)P KK büroo otsusega. – Vt EK(b)P KK büroo istungi protokoll 101 23. märts 1945. – ERAF 1-4-174, L 50. Sektor kaotati ilmselt juba 1946. aasta kevadel kui vabastati selle viimane juhataja Nikolai Pavlenko. – Vt ERAF 1-6-7824 (Nikolai Pavlenko isikutoimik).

¹⁴⁹ Osakonnal esineb kahte nimekuju. “Kaubanduse” ja “kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise” nimekuju kasutamine on dokumentides ebajärjekindel. Osakonna juhataja oli ühtlasi sekretäri asetäitja kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise alal. 31. jaanuaril 1945 keskkomitee struktuuri kinnitamisel esineb nimekuju “kaubandusosakond” (ERAF 1-4-16, L 87) ja sama nimekuju kasutati ka keskkomitee koosseisude loetelus 15. septembril 1944 (ERAF 1-276-6, L 2-10). Samal ajal esines EK(b)P Tallinna linnakomitee puhul nimekuju “kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise osakond”. – ERAF 1-4-161, L 89.

¹⁵⁰ 23. detsembril 1944 kinnitati EK(b)P KK büroo istungil osakonna nimeks ehituse ja linnamajanduse osakond. – Vt EK(b)P KK büroo istungi protokoll 88 23. detsember 1944. – ERAF 1-4-125, L 63.

¹⁵¹ Vt 1947. aastal kinnitatud EK(b)P KK struktuur. – EK(b)P KK büroo istungi protokoll 240 24. mai 1947. – ERAF 1-4-430, L 50-54.

¹⁵² Nt 1948. aasta lõpul allus I sekretärile partei- ametiühingu-, komsomoliorganite osakond ja erisektor, II sekretärile rasketööstusosakond, plaani-, finants-, ja kaubandusosakond ja finantsmajandussektor ja III sekretärile põllumajandusosakond. – ERAF 1-4-676, L 10.

6 sekretäri asetäitjat- tööstuse, transpordi, kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise, ehituse ja kommunaalmajanduse, kütuse ja energeetika ning keemia-, põlevkivi- ja paberitööstuse alal.¹⁵³ 1946. aastal lisandus sekretäri asetäitja ka toiduainete- ja kalatööstuse alal koos toiduainete- ja kalatööstuse osakonna loomisega 1946. aasta jaanuaris.¹⁵⁴ 1945. aasta oktoobris moodustati keskkomiteesse naistööosakond, mille ülesandeks oli tegeleda naispropagandatööga.¹⁵⁵

Lisaks 16 sektorile oli 1945. aastal EK(b)P KK-s ka üks grupp. Grupid olid oma staatusest võrdsed osakondade sektoritega, kuid nende juhatajat ei arvatud sektorijuhatajate hulka. Gruppidest madalamal seisis alamosakonnad. Eri sektori struktuuris tegutsesid alamosakondadena protokollis osakond, üldosakond ja salajane osakond.¹⁵⁶

24. mail 1947 kinnitati EK(b)P KK poolt keskkomitee aparaadi uus struktuur. Selle tulemusena vähenesid parteiaparaadi koosseisusid. Struktuurimuudatus puudutas eelkõige majandusega tegelevaid osakondi. Tööstusosakond ja transpordiosakond liideti üheks tööstuse ja transpordi osakonnaks. Moodustatud osakonnaga liideti ka toiduainete- ja kalatööstuse osakond. Põlevkivi- ja keemiatööstuse osakond ühendati kütuse ja energeetika osakonnaga ning sai nimeks põlevkivikeemiatööstuse ja energeetika osakond. Kaubandusosakond nimetati ümber kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise osakonnaks. Kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise ala sekretäri asetäitja koht kaotati.¹⁵⁷ LK(b)P KK struktuuris 1947. aastal muudatusi ei toimunud.

1948. aasta juulis ÜK(b)P KK kinnitatud struktuuri põhjal teostati ka EK(b)P KK ja LK(b)P KK struktuurimuudatused. ÜK(b)P KK kinnitas EK(b)P KK uue struktuuri 10. detsembril 1948. Moskva otsuse kinnitas muutmata kujul 29. detsembril 1948 EK(b)P KK büroo. (vt Lisad joonis 5) Vastavalt ÜK(b)P KK otsusele kuulusid likvideerimisele sõjaosakond ning ehituse ja kommunaalmajanduse osakond, reorganiseeriti kaadriosakond, tööstuse ja transpordi osakond, kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise osakond ning põlevkivikeemiatööstuse ja energeetika osakond. Nende osakondade funktsioone võtsid üle loodavad uued keskkomitee struktuuriüksused. Keskkomitee aparaadis kaotati sekretäri asetäitja kohad. Koos kaadriosakonnaga kadus keskkomiteest kaadrisekretäri koht. Senini keskkomitee sekretäri poolt juhitud propaganda ja agitatsiooni osakonnale oli ette nähtud juhataja.

¹⁵³ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 277jj.

¹⁵⁴ Samas, lk 113.

¹⁵⁵ Samas, lk 244.

¹⁵⁶ EK(b)P KK büroo istungi protokoll 93 31. jaanuar 1945. – ERAF 1-4-161, L 83.

¹⁵⁷ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 113 jj.

Keskkomitee sekretäre jäi ametisse viis.¹⁵⁸ 10. detsembril 1948 jaotati EK(b)P KK büroo istungil aparaadi juhtimine sekretärade vahel. I sekretärile Nikolai Karotmamele allusid partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakond ja erisektor, II sekretärile Georgi Kedrovile rasketööstusosakond; plaani-, finants- ja kaubandusosakond ja finantsmajandussektor, III sekretärile Villem Kuusikule põllumajandusosakond, Johannes Käbinile propaganda ja agitatsiooni osakond ning naistööosakond ja Aleksei Müürisepale kergetööstusosakond; transpordiosakond ning administratiivosakond.¹⁵⁹

Umbes kuu aega varem 1948. aasta novembris kinnitati LK(b)P KK uus struktuur, kus varasema 13 osakonna asemel oli 8 osakonda. (vt Lisad joonis 6) Osakonna õigustes struktuuriüksusi oli Lätis võrreldes Eestiga ühe võrra rohkem. Mõlema liiduvabariigi keskkomiteede struktuurid olid üpris sarnased. Kui EK(b)P KK-l oli olemas naistööosakond, mis LK(b)P KK struktuuris puudus, kuid LK(b)P KK-s moodustati see-eest iseseisva struktuuriüksusena kaadriarvestuse sektor. EK(b)P KK-s kuulus vastav üksus partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonda ning ei saanud osakonnaga võrdsustatud struktuuriüksuseks. Erinevusi esines ka osakondade sisemistes struktuurides. LK(b)P KK-s moodustati rasketööstusosakonnas kaks sektorit, mida Eestis ei loodud. Ka propaganda ja agitatsiooni osakondade ja põllumajandusosakondade struktuuris leidis erinevusi.

1950. aastal pärast EK(b)P KK VIII pleenumit võimaldati EK(b)P KK-le kuues sekretäri koht senise viie asemel. 12. oktoobril 1950 jaotati nimeliselt EK(b)P KK büroo koosolekul keskkomitee aparaadi juhtimine.¹⁶⁰ I sekretärile Johannes Käbinile jäi keskkomitee aparaadi üldine juhtimine, erisektor, osa administratiivosakonnast, II sekretärile Vassili Kossovile partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakond ja finantsmajandussektor, III sekretärile Villem Kuusikule põllumajandusosakond, Aleksander Kelbergile propaganda ja agitatsiooni osakond ning naistööosakond, Dmitri Kuzminile rasketööstusosakond, kergetööstusosakond ja transpordiosakond ning Aleksander Jaanus-Ivanovile administratiivosakond, plaani-, finants- ja kaubandusosakond ja parteikolleegium.

Veidi varem 14. septembril 1950 suurendati EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna struktuuriüksuste arvu kuult kaheksale. Osakonnas olid pärast muudatusi parteipropaganda sektor, massilise agitatsioonitöö sektor, kultuurharidus- ja

¹⁵⁸ Samas, lk 115, 116, 255, 256.

¹⁵⁹ Samas, lk 43 jj.

¹⁶⁰ Samas, lk 46; EK(b)P KK büroo istungi protokoll 136 12. oktoober 1950. – ERAF 1-4-1051, L 54.

kehakultuuritöö sektor, ajakirjanduse ja kirjastuse sektor, koolisektor, teaduse ja kõrgemate õppeasutuste sektor, kirjanduse ja kunsti sektor ning lektorite grupp.¹⁶¹

2. detsembril 1950 muutis EK(b)P KK büroo 30. detsembril 1948 vastu võetud otsust keskkomitee põllumajandusosakonna koosseisude ja struktuuri kohta. Reorganiseeritud sektorid olid maaviljeluse ja põllumajandussaaduste varumise sektor, mehhaniseerimise ja maaparanduse sektor ja loomakasvatuse sektor. Sektorite ümberkorraldamisega suurenes põllumajandusosakonna koosseis.¹⁶²

1951. aastal moodustati EK(b)P KK-s mitu uut osakonda. 5. mail 1951 kinnitati EK(b)P KK büroo poolt kalatööstusosakonna loomine ja 7. mail 1951 kinnitas EK(b)P KK büroo propaganda ja agitatsiooni osakonna jagamise neljaks osakonnaks. Otsus võeti vastu vastavalt ÜK(b)P KK poliitbüroo otsusele 30. detsembrist 1950. Uute struktuuriüksustena moodustati propaganda ja agitatsiooni osakond, teaduse ja kõrgemate õppeasutuste osakond, ilukirjanduse ja kunsti osakond ning kooliosakond. Uute osakondade loomisega kahanes propaganda ja agitatsiooniosakonnas sektorite arv seitsmelt neljale. Osakondade moodustamisega suurenes keskkomitee aparaadi isikkoosseis.¹⁶³ 15. juulil 1952 muudeti EK(b)P KK büroo otsusega finantsmajandussektor asjadevalitsuseks.¹⁶⁴

Mõningad struktuurimuudatused LK(b)P KK-s aastatel 1949-1952 olid erinevad Eestist. 1949. aastal moodustati naistöösosakond, mida ei olnud keskkomitee struktuuris 1944-1949. LK(b)P KK olevat lähtunud osakonna moodustamisel vajadusest rohkem tõmmata kaasa naisi rahvamajanduse arendamisel ning parandada naiste poliitilist kasvatust.¹⁶⁵ 1950. aastate algul moodustati ka keskkomitees masinaehituse osakond, mida EK(b)P KK struktuuris ei esinenud. 1952. aastal moodustati propaganda ja agitatsiooni osakonna reorganiseerimisel propaganda ja agitatsiooni osakond, teaduse ja kõrgemate õppeasutuste osakond, ilukirjanduse ja kunsti osakond ning kooliosakond. 1951. aastal oli propaganda ja agitatsiooni osakonnas moodustatud ajakirjanduse ja kirjastuse sektori asemele ajakirjanduse, raadio ja raadioinformatsiooni sektor ning kirjastuse ja raamatukaubanduse sektor.¹⁶⁶ Need sektorid kuulusid ka 1952. aastal propaganda ja agitatsiooniosakonda. 1951. aastal ühendati 1948. aastal keskkomitee iseseisvaks struktuuriüksuseks nimetatud kaadriarvestuse sektor partei-, ametiühingu- ja

¹⁶¹ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 246.

¹⁶² Samas, lk 117.

¹⁶³ Samas, lk 117.

¹⁶⁴ EK(b)P KK büroo istungi protokoll 63 15. juuli 1952. – EARF 1-4-1381, L 80.

¹⁶⁵ Крынкина, А. jt. Развитие и совершенствование организационной структуры компартии Латвии, lk 100.

¹⁶⁶ Samas, lk 96, 101-103.

komsomoliorganite osakonnaga ning kolhoosi- ja kooperasiiviehituse sektor jagati 1951. aastal kolhooside organiseerimise sektoriks ja kolhoosiehitusesektoriks.

NLKP XIX kongressil 1952. aasta oktoobris teostati partei keskjuhtimises järjekordsed muudatused ning võeti vastu uus kommunistliku partei põhikiri. Liiduvabariikide keskkomiteedele tehti kohustuseks luua sekretariaadid. Sekretariaat pidid tegelema partei jooksvate küsimustega ja andma oma tööst aru keskkomitee büroole. EKP KK-le nähti ette üksnes kolm sekretäri. EK(b)P KK oli sekretärade arvu vähendanud juba kolmele pärast EK(b)P VII kongressi 19. septembril.¹⁶⁷

Suuremad keskkomitee osakondade struktuurimuudatused viidi läbi 1953. aasta kevadel nii EKP KK kui ka LKP KK-s. EKP KK büroo kinnitas keskkomitee struktuuri vastavalt NLKP KK 13. mai 1953 otsusele. (vt Lisad joonis 7) Osakondade arv vähenes. Teaduse ja kõrgemate õppeasutuste osakonna ja ilukirjanduse ja kunsti osakonna baasil moodustati teaduse ja kultuuri osakond. Administratiivosakond ja plaani-, finants- ja kaubandusosakond ühendati administratiiv- ja kaubandusfinantsorganite osakonnaks ning rasketööstusosakonna, kergetööstusosakonna ja transpordiosakonna ühendamisel moodustati tööstuse ja transpordi osakond. Kalatööstusosakond likvideeriti.¹⁶⁸ Parteikolleegium oli likvideeritud EKP KK-s juba 1953. aasta alguses. 6. jaanuaril 1953 moodustati partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonnas kommunistide apellatsiooni osakond, mille eluiga jäi lühikeseks, sest juba mais reorganiseeriti osakond eraldi struktuuriüksusena parteikomisjoniks.¹⁶⁹

LKP KK struktuurimuudatused olid 1953. aasta mais sarnased EKP KK-ga. (vt Lisad joonis 8) Ainult osakondade sisemine struktuur oli mõnevõrra erinev. Lätis säilisid põllumajandusosakonna neli sektorit samal ajal kui EKP KK põllumajandusosakonnas sektorid puudusid. Erinev oli ka propaganda ja agitatsiooni osakonna struktuur.¹⁷⁰

Kokkuvõttes võib tõdeda, et 1940. aastatel ja 1950. aastate algul võimaldati või isegi taotleti Moskva poolt liiduvabariikide parteistruktuurides mõningaid erinevusi. Arvatavasti oleks Eesti ja Läti puhul saanud keskkomitee struktuure vajadusel rohkem ühtlustada. Võimalik, et oli seatud ka erinevad prioriteedid. Näiteks allutati metsmajanduse parteiline juhtimine 1948. aastal Eestis põllumajandusosakonnale, kuid Lätis rasketööstusosakonnale. Läbi kogu perioodi erinesid ka kahe liiduvabariigi

¹⁶⁷ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 47, 48.

¹⁶⁸ Samas, lk 118, 119, 246.

¹⁶⁹ EKP KK büroo istungi protokoll 12 6. jaanuar 1953. – ERAF 1-4-1474, L 30; EKP KK büroo istungi protokoll 29 19. mai 1953. – ERAF 1-4-1509, L 121.

¹⁷⁰ LKP KK propaganda ja agitatsiooniosakonnas oli neli sektorit: parteipropaganda, massilise-agitatsioonitöö, ajakirjanduse, raadio ja raadioinformatsiooni sektor ning kirjastuse ja raamatukaubanduse sektor. – Крынкина, А. jt. Развитие и совершенствование организационной структуры компартии Латвии, lk 105.

keskkomiteede põllumajandusosakonna ning propaganda ja agitatsiooni osakonna struktuurid. Mõned erinevused olid tingitud ka objektiivsetest põhjustest. Lätis ei oleks saanud kuidagi moodustada põlevkivi- ja keemiatööstuse osakonda ning Eestis, kus kaevandati põlevkivi, polnud otstarbeks moodustada metsa ja kohaliku kütusetööstuse osakonda. Olgu märgitud, et kütuse ja energeetika osakond oli ainult EK(b)P KK struktuuris, kuna Lätis ei olnud energeetika rahvamajanduse olulisemate tööstusharude hulgas.

1.3. NLKP KK kaadrialane juhtimistöö ja nomenklatuur

Parteiline kaadriarvestus parteikomiteedes oli seotud nomenklatuuriga. Nomenklatuuri all mõistetakse tähtsamaid ametikohti partei- ja riigiaparaadis ning ühiskondlikes organisatsioonides, mille puhul oli nõutav töötaja kandidatuuri läbivaatamine parteikomitees, töötaja soovitamine ja ametisse kinnitamine.¹⁷¹ Sarnane protseduur kordus töötaja vabastamisel. Nomenklatuurne süsteem toimis partei rajoonikomiteest kuni NLKP KK-ni, võimaldades parteil juhtida ja kontrollida totalitaarse riigi kaadripoliitikat. Nomenklatuuri võis kuuluda ka parteitu kui ta oli kinnitatud ametikohale, mis kuulus nomenklatuuri.

NLKP KK kaadrialase juhtimise esimeseks oluliseks tähiseks oli 1919. aasta kui VK(b)P¹⁷² VIII kongressil võeti vastu resolutsioon, mis nägi ette keskkomitee poliitbüroo, orgbüroo ja sekretariaadi moodustamise.¹⁷³ Sekretariaadile tehti ülesandeks moodustada osakonnad. Üheks 1919. aastal moodustatud struktuuriüksuseks oli kaadriarvestuse ja jaotusosakond. 1920. aastal loodi vastavad osakonnad ka kubermangukomiteedes.

1920. aastate algus oli NSVL-s parteinomenklatuuri ja kaadrijuhtimise seisukohalt olulise tähendusega. 1922. aastal sai keskkomitee sekretäriks Jossif Stalin, kes tõhustas esmalt kontrolli parteiorganite üle. 1922. aastal oli parteikeskaparaadis, kubermangude ja maakondade parteikomiteedes 15 325 ametikohta, kuhu tuli töötaja kinnitada keskkomitee sekretariaadi poolt.¹⁷⁴ 1923. aastal tehti kaadriarvestuse ja jaotusosakonna juhataja Lev Kaganovitši poolt ettepanek allutada osakonnale ka riigiaparaat, mis leidis orgbüroo toetuse.¹⁷⁵ Samal aastal valmisid kaks esimest nomenklatuuri nimekirja riigi- ja majandusasutuste töötajatest. Esimeses nomenklatuur

¹⁷¹ Коржихина, Т. П.; Фигатнер, Ю. Ю. Советская номенклатура, lk 25-27.

¹⁷² Venemaa Kommunistlik (bolševike) Partei, NSVL moodustamisega muudeti nimikuju ÜK(b)P-ks.

¹⁷³ Зеленов, М. В. Рождение партийной номенклатуры. // Вопросы истории 2/2005, lk 3 jj.

¹⁷⁴ Восленский, Михаил. Номенклатура, lk 94 jj.

¹⁷⁵ Зеленов, М. В. Рождение партийной номенклатуры, lk 6.

nr 1 nimekirjas olid ametid, mille puhul oli töötaja kinnitamisel ja vabastamisel vajalik ÜK(b)P KK otsus.¹⁷⁶ Teise nomenklatuur nr 2 nimekirja ametite puhul oli vajalik töötaja kinnitamisest või vabastamisest ÜK(b)P KK-d informeerida.¹⁷⁷ 1925. aastal täpsustati nomenklatuuri nimekirju. Nomenklatuuri nr 2 nimekirja ametitesse pidi valima töötajad 1924. aastal loodud keskkomitee organiseerimise ja jaotusosakond. Lisaks sellele andis osakond nõusoleku töötajate nimetamiseks nn ametkondliku nomenklatuuri, mida kutsuti nomenklatuur nr 3-ks.¹⁷⁸ 1926. aastal koosnes ühtedel andmetel nomenklatuur nr 1 1870, nomenklatuur nr 2 1640 ja nomenklatuur nr 3 1590 töökohast,¹⁷⁹ kuid teistel andmetel moodustus nomenklatuur nr 1 ja 2 5723 töökohast.¹⁸⁰ 1925. aastal anti liiduvabariikide keskkomiteedele ning kubermangu ja kraikomiteedele korraldus töötada välja ka kohalikud nomenklatuuri nimekirjad. Kohalikel puudus ilma ÜK(b)P KK otsuseta õigus nimetada ja vabastada nomenklatuuri nr 1 ja 2 ametikohtade töötajaid.

1930. aastate kaadrialast juhtimist iseloomustab bürokraatia kasv. 1930. aastal jagati suureks paisunud organiseerimise ja jaotusosakond kaheks organiseerimise-instrueerimise osakonnaks ja jaotusosakonnaks, kuid 1934. aastal moodustati nende ühendamisel ÜK(b)P KK-s juhtivate parteiorganite osakond. Osakonna mõju hakkas kaadripoliitkale kiiresti kasvama. 1935. aastal allutati osakond ÜK(b)P KK sekretärile ja parteikontrolli komisjoni esimehele Nikolai Ježovile. Enamuse kaadripoliitiste otsuste väljatöötajaks oli siiski 1930. aastate II poolel ja ka 1940. aastatel Georgi Malenkov, kes asus ÜK(b)P KK-sse tööle 1934. aastal. 1935. aastal seadis ta keskkomitees sisse uue nomenklatuurse kaadriarvestuse õiendi. 1936. aastal tõusis ta Ježovi asemele juhtivate parteiorganite osakonna juhatajaks. Suure terrori aastate repressioonid nõrgendasid kaadrit, kuid võimaldasid võtmepositsioonidel olijatel edutada oma soosikuid. Malenkov tõi osakonda hilisema keskkomitee sekretäri Panteleimon Ponomarenko ja ka ÜK(b)P KK Eesti büroo juhi Nikolai Šatalini.¹⁸¹

Parteinomenklatuuri puudutavate otsuste kohta on 1930. aastatest andmeid vähe. 1935. aastal võeti ÜK(b)P KK sekretariaadi poolt otsus ÜK(b)P KK poolt kinnitatavatest nomenklatuursetest ametikohtadest.¹⁸² 1939. aastal loodi parteiaparaadi reorganiseerimise tulemusel kaadripoliitika kujundamiseks ja elluviimiseks ÜK(b)P KK

¹⁷⁶ Selle all mõeldi, kas poliitbüroo, orgbüroo või sekretariaadi otsust.

¹⁷⁷ Зеленов, М. В. Рождение партийной номенклатуры, lk 6.

¹⁷⁸ Самас, lk 7; Коржихина, Т. П.; Фигатнер, Ю. Ю. Советская номенклатура, lk 27.

¹⁷⁹ Зеленов, М. В. Рождение партийной номенклатуры, lk 7.

¹⁸⁰ Коржихина, Т. П.; Фигатнер, Ю. Ю. Советская номенклатура, lk 28.

¹⁸¹ Коржихина, Т. П.; Фигатнер, Ю. Ю. Советская номенклатура, lk 29; Костырченко, Г. Тайная политика Сталина, lk 204-208.

¹⁸² Kahjuks mainib Kostõrtšenko üksnes otsuse vastuvõtmise fakti, kuid mitte sisu. – Костырченко, Г. Тайная политика Сталина, lk 204-208.

kaadriavalitsus. Valitsust asus juhtima ÜK(b)P KK sekretäriks tõusnud Malenkov.¹⁸³ Kaadriavalitsus koosnes osakondadest, mis olid moodustatud teatud valdkonna kaadri juhtimiseks.¹⁸⁴ Kõikidel osakondadel oli kaadriarvestuse sektor ning valitsusel oli eraldi arvestuse osakond ja isikumaterjalide arhiiv.¹⁸⁵

Malenkov juhtis ÜK(b)P KK sekretärina ja kaadriavalitsuse juhatajana partei kaadritööd 1946. aasta aprillini. Aprillis 1946 määrati Malenkovi asemel kaadriavalitsust juhtima Ždanovi soosik Aleksei Kuznetsov, kes oli saanud ÜK(b)P KK sekretäriks sama aasta märtsipleenumil. Mais taandati Malenkov keskkomitee sekretäri kohalt.¹⁸⁶ Malenkovi „ebasoosing” kestis võrdlemisi lühikest aega. 1. juulil 1948 kinnitati ta uuesti ÜK(b)P KK sekretäriks. Juba 10. juulil 1948 viidi Malenkovi eestvedamisel läbi ÜK(b)P KK aparaadi reorganiseerimine, millega kaotati ÜK(b)P KK valitsused. Kaardi valitsuse likvideerimisega ja harukondlikule juhtimisele üleminekul jaotati kaadritöö kõikide keskkomitee osakondade vahel. Siiski oskas Malenkov ise võita reorganiseerimisest kõige enam. Sekretäride vahelise tööjaotuse tulemusena asus ta kureerima mõjukaimat ÜK(b)P KK partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonda.¹⁸⁷

Aastatel 1948-1952 tegeles ÜK(b)P KK-s ja ka EK(b)P KK-s parteikaadriga partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakond. Kaadriarvestuse küsimuste eest vastutas ÜK(b)P KK-s aga kaadrimaterjalide keskarhiiv.¹⁸⁸ 1952. aasta lõpul moodustati NLPK KK kaadri valiku ja jaotusosakond, mille alamosakonnaks oli juhtiva kaadri arvestuse osakond.¹⁸⁹

Parteinomenklatuuri muutuste kohta 1940. aastatel on teada vähemalt üks oluline fakt. Nimelt seati 1946. aastal sisse uus ÜK(b)P KK ametikohtade nomenklatuur. Samas loodi ka nomenklatuuri planeerimine ja reserv ning nomenklatuuri poliitiliste omaduste tundmaõppimise ja kontrolli süsteem.¹⁹⁰

¹⁸³ Samas, lk 208.

¹⁸⁴ Valitsusel olid näiteks varumise rahvakomissariaadi, kaitse rahvakomissariaadi, kunsti, plaaniorganite jt kaadri osakonnad.

¹⁸⁵ Оников. Л. А. КПСС: анатомия распада, lk 204.

¹⁸⁶ Данилов, А; Пыжиков, А. Рождение сверхдержавы, lk 209 jj; Костырченко, Г. Тайная политика Сталина, lk 282.

¹⁸⁷ Данилов, А; Пыжиков, А. Рождение сверхдержавы, lk 231.

¹⁸⁸ Vene keeles: Центральный архив материалов о кадрах ЦК ВКП(б). – Vt EK(b)P KK-le saadetud kaadristatistika aruandeid käsitlevad instruktsioonide saatekirjad, – ERAF 1-307-33, L 4-7.

¹⁸⁹ Vt EKP KK-le saadetud kaadristatistika aruandeid käsitlevad instruktsioonide saatekirjad. – ERAF 1-307-127, L 4.

¹⁹⁰ Коржихина, Т. П; Фигатнер, Ю. Ю. Советская номенклатура, lk 29.

1.4. Nomenklatuur ja kaadriarvestuse väljakujunemine EKP KK-s

EKP KK kaadriosakond moodustati formaalselt 9. septembril 1940. Osakonna moodustamisest alates kuni likvideerimiseni 1948. aastal ei olnud sellel osakonnal juhatajat ning osakonda juhtis vastavalt ÜK(b)P põhikirjale kaadri sekretär.¹⁹¹ Kuna 1940. aastal EK(b)P KK kaadri sekretär puudus allutati osakond keskkomitee I sekretärile¹⁹² kuni 1941. aasta algul loodi keskkomiteesse kaadri sekretäri ametikoht. Aastail 1942-1943 vastutas kaadriküsimuste eest EK(b)P KK II sekretär, sest kaadri sekretär Adolf Pauk hukkus 1941. aastal Tallinnast taganemisel. 1943. aasta sügisel kinnitati EK(b)P KK-s ametisse uus kaadri sekretär. 1948. aasta sügisel likvideeriti vastav sekretäri koht koos kaadriosakonnaga.

Kaadriosakonna ülesandeks sai kaadri valik, tundmaõppimine ja paigutamine. Osakond pidi jälgima esilenihutatud isiku kujunemist, parandades, kasvatades ja suunates tema tööd, avastama isiku omadusi ja kalduvusi, et õigel ajal ja otstarbekalt isikut kasutada, vajadusel edutama või kõrvaldama ta töölt.¹⁹³ Sõltuvalt ametikoha tähtsusest jaotati kõikide valdkondade kaader kolme tasandisse: ÜK(b)P KK, EK(b)P KK ja maakonna- või linnakomiteede poolt ametisse kinnitatavad töötajad.¹⁹⁴ Need kolm tasandit moodustasid vastavalt ÜK(b)P KK, EK(b)P KK ja maakonna- või linnakomiteede nomenklatuuri. EK(b)P KK kaadriosakond vastutas eelkõige EK(b)P KK nomenklatuurse kaadri kinnitamise ja vabastamise ning nomenklatuursete töökohtade komplekteerimise eest, kuid jälgis ka madalamate parteiorganisatsioonide kaadrialast tööd. EK(b)P KK tööd jälgiti vastavalt ÜK(b)P KK kaadri valitsusest. Nomenklatuurse kaadri kohta seati alates 1940. aastast sisse isikutoimikud, millega tehti vajalik samm kaadriarvestuse juurutamisel.

Kaadriarvestusega EKP KK-s tegeles vähemasti formaalselt ÜK(b)P-ga ühendamiseni 1940. oktoobris organiseerimise-instrueerimise osakonna arvestussektor.¹⁹⁵ Seejärel muudeti sektor ühtse parteipileti sektoriks, kuid kaadriarvestus jäi endiselt selle sektori hooleks, sest vastavat töökohta kaadriosakonnas ei loodud. Suure tõenäosusega polnud eraldi sektori jaoks ka vajadust, sest ühtse parteipileti sektori ülesanded olid väga sarnased kaadriarvestuse sektori ülesannetega. Kui kaadriosakonna arvestussektor pidas arvet kommunistide kohta, kes kuulusid nomenklatuuri, siis ühtse

¹⁹¹ Üleliidulise Kommunistliku (enamlaste) Partei põhikiri, lk 14 jj.

¹⁹² EKP KK büroo istungi protokoll 2 12. september 1940. – ERAF 1-4-2, L 7.

¹⁹³ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 165.

¹⁹⁴ Samas, lk 164 jj.

¹⁹⁵ Samas, lk 154.

parteipileti sektori ülesanne oli koostada parteiorganisatsioonide ja parteisikkoosseisu kohta aruandlust.¹⁹⁶

EK(b)P KK tasandil püüti juba 1941. aastal koostada nomenklatuuri nimekiri. 1941. aasta märtsis-aprillis tehti kaadriosakonnale ülesandeks nomenklatuurse kaadri sisseseadmine.¹⁹⁷ EK(b)P KK bürool kinnitati nomenklatuursete töökohtade nimistu 8. mail 1941 kui istungile esitati EK(b)P KK ning maakonna- ja linnakomitee otsusega kinnitatavate nomenklatuursete ametikohtade loetelu.¹⁹⁸ Keskkomitee nomenklatuuri arvati kõik keskkomitee vastutatavad töötajad.¹⁹⁹ Ligi kaks kuud hiljem 1. juulil 1941 saatis EK(b)P KK kaadriosakonna juhataja asetäitja Martin Kitsing nomenklatuursete töötajate nimekirja ÜK(b)P KK-le.²⁰⁰ Kahjuks puudub see nimekiri Eestis.²⁰¹

Juhul kui 1940-1941 suudeti keskkomitees kaadriarvestuses midagi saavutada, siis sõja tõttu läksid need tulemused igatahes kaotsi. Kaadriarvestuse seisu 1942. aastal selgitab organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja Aleksander Resevi ja tema alluva arvestussektori juhataja kohusetäitja Agnia Oksneri kirjavahetus.²⁰² 5. juunil 1942 Resevile saadetud kirjas kinnitas Oksner, et oli leidnud keskkomitee parteistatistikat, keskkomitee ametikohtade loetelu ja nomenklatuurse kaadri nimikirja. Järgmises kirjas 13. juunil 1942 oli tema optimism juba väiksem. Oksner pidi konstateerima, et evakueeritud materjalid olid segamini ning olemas oli põhiliselt ainult keskkomitee kirjavahetus ning Eesti materjalide hulgas leiduvat ka Läti ja Valgevene omasid. 9. septembril 1942 käskis Resev Oksneril koostada keskkomitees töötanute nimekiri, paludes tal võtta abiks kaadriosakonna isikutoimikud ja „vastavad protokollid.”

EK(b)P KK kaadrialase tegevuse kohta vajas andmeid ka ÜK(b)P KK. 16. novembril 1942 saadeti ÜK(b)P KK kaadriavalitsusest Nikolai Šatalini allkirjaga kiri Nikolai Karotammele, kus paluti kaadriavalitsusele toimetada evakueerimise ajal ÜK(b)P KK nomenklatuuri kuulunud ENSV juhtivtöötajate nimekirjad. Ülesande täitmine pandi Aleksander Resevi õlule. 7. detsembril 1942 kuupäevaga dateeritud nimekirjas olid 22 keskkomitee aparaadi töötaja nimed. Need olid sekretärid, osakonnajuhatajad, osakonnajuhataja asetäitjad, erisektori ja finantsmajandussektori juhataja ja šifreerija.²⁰³ Ametikohtade loetelu vastab enamalt jaolt sõjajärgsetele loeteludele kui ÜK(b)P KK

¹⁹⁶ Samas, lk 185.

¹⁹⁷ ERAF 1-1-215, L 8.

¹⁹⁸ Nimekirjas puudus ligilähedanegi töökohtade arv.

¹⁹⁹ EK(b)P KK büroo istungi protokoll 7 8. mai 1941. – ERAF 1-4-72, L 34, 44-51.

²⁰⁰ ERAF 1-1-236, L 129.

²⁰¹ Nomenklatuurse kaadri nimekirjast kirjutas 5. juunil 1942 Aleksander Resevile Moskvasse arvestussektori juhataja kohusetäitja Agnia Oksner Ufaast. Nimekiri olevat asunud mingite „mustade kaante vahel”. – ERAF 1-1-348, L 64 jj.

²⁰² Kirjavahetus on säilinud tänu sellele, et Resev oli Moskvas ja Oksner töötas keskkomitee materjalidega Ufaas. Kõik kirjad olid eestikeelsed ja kirjutatud käsitsi, – vt ERAF 1-1-341, L 64, 65, 67, 121, 121p.

²⁰³ ERAF 1-1-330, L 156-157p.

nomenklatuuri kuulusid EK(b)P KK sekretärid, osakonnajuhatajad, tähtsamate osakondade juhatajate asetäitjad, erisektori ning finantsmajandussektori juhataja ja erisektori šifreerijad.²⁰⁴ 1945. aastal kuulusid ÜK(b)P KK nomenklatuuri ka kaadri ning propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitjad,²⁰⁵ kes lülitati 1940. aastate lõpul teadmata põhjustel üleliidulisest nomenklatuurist välja.

EK(b)P KK kaadriosakond jätkas Eesti pinnal tegevust 1944. aasta sügisel. 1945. aastal astuti EK(b)P KK kaadriarvestuses otsustav samm ja töötati välja nomenklatuurse kaadri dokumenteerimise süsteem. Aasta jooksul koostati enamuse isikutoimikuid, mida hakati regulaarselt kaadri kohta pidama ning seati sisse ka keskkomitee nomenklatuuri isiklike kaartide kartoteek, mille alusel sai esitada kaadri statistilisi andmeid.²⁰⁶ 1945. aasta lõpust hakkas EK(b)P KK esitama Moskva kaadriarvestuse statistilisi aruandeid ja ülevaateid. Kaadriarvestuse küsimustega tegeles vaadeldaval perioodil kaadriarvestuse sektor, mis kuulus 1948. aasta sügiseni kaadriosakonna koosseisu ja seejärel pärast kaadriosakonna likvideerimist partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna koosseisu. Kaadriosakonna kaotamise järel jaotati mitmed osakonna funktsioonid nagu kaadriavalik ja paigutamine ülejäänud osakondade vahel vastavalt valdkondadele. Põllumajanduse kaader kuulus põllumajandusosakonna kompetentsi, tööstuse kaader tööstusosakonna kompetentsi jne.

EKP KK nomenklatuuri näol oli tegemist peamiselt juhtivate ametikohtadega liiduvabariigi partei ja nõukogude organisatsioonides ning samuti ka oluliste asutuste, ettevõtete ja ühiskondlike organisatsioonide juhtivametitega. Nomenklatuurse kaadri arvestuse käivitamisel 1. jaanuaril 1946 oli keskkomitee nomenklatuuri lülitatud 1842 ametikohta, millest ainult 388 asus parteiorganites.²⁰⁷ EKP KK aparaadi töökohti oli neist 154. LK(b)P KK-s töötati nagu Eestiski keskkomitee nomenklatuuri nimistu välja 1945. aastal. Sellesse kuulus 2206 ametikohta.²⁰⁸

Lisaks tasanditele oli nomenklatuuril ka kategooriad, mida 1920. aastatel oli eristatud ÜK(b)P KK-s üksteisest numbritega EK(b)P KK nomenklatuurile toetudes jagunes viimane 1940. aastate keskpaigast kaheks: põhinomenklatuuriks ja kontroll-arvestuslikuks²⁰⁹ nomenklatuuriks. Enamuse nomenklatuuri loetelusid käsitlevad põhinomenklatuuri, mille ametikoha täitmisel oli tingimata vajalik hierarhiliselt

²⁰⁴ EK(b)P KK büroo istungi protokoll 218 6.jaanuar 1947. – ERAF 1-4-403, L 20-26.

²⁰⁵ ERAF 1-48-13, L 67.

²⁰⁶ ERAF 1-307-3, L 55 jj.

²⁰⁷ Samas, L 6.

²⁰⁸ Крынкина, А. jt. Развитие и совершенствование организационной структуры компартии Латвии, lk 82.

²⁰⁹ 1940. aastatel kasutati nimekuju arvestuslik-reserv nomenklatuur.

kõrgeima organi otsus, mille nomenklatuuri ametikoht kuulus.²¹⁰ Näiteks keskkomitee osakonna juhatajate ametikohad kuulusid üheaegselt NLKP KK ja EKP KK nomenklatuuri. Praktikast kinnitas töötaja ametisse kõigepealt kohalik keskkomitee ja seejärel NLKP KK. EKP KK otsuses lisati „Paluda NLKP KK-l kinnitada käesolev otsus”. Tõenäoliselt oli sellel puhul NLKP KK-lt juba heakskiit olemas ning vajalik oli vormistada ainult kirjalik otsus. Parteiaparaadis oli ka valitavaid ametikohti. Näiteks EKP KK juhtivad töötajad nagu keskkomitee sekretärid ja osakonnajuhatajad „valiti” formaalselt keskkomitee pleenumitel, kuigi paljud neist olid juba eelnevalt kinnitatud keskkomitee büroo poolt. Arvatavasti ei kiirustatud kõikide kaadrimuudatuste puhul kokku kutsuma keskkomitee pleenumit.²¹¹ Kontroll-arvestuslik nomenklatuuri ametikoha puhul oli vajalik ainult kõrgema organi nõusolek. Kontroll-arvestuslikust nomenklatuurist ja tema ametikohtadest on parteidokumentides vähe informatsiooni. 1953. aastast on olemas EKP KK nomenklatuuri nimekiri, kus on EKP KK nomenklatuursete ametikohtade kõrval nimetatud ka NLKP KK nomenklatuuri kuuluvad ametikohad. Selgub, et tollasest 140 aparaadi vastutava töötaja ametikohast kuulus 14 NLKP KK põhinomenklatuuri ja 2 šifreerija töökohta kontroll-arvestuslikku nomenklatuuri.²¹² Enamuses varasemates loeteludes diferentseerimist põhi ja kontroll-arvestuslikuks nomenklatuuriks ei toimunud. Eesti praktikast on teada, et 1940. aastatel pidi EK(b)P KK kontroll-arvestuslikku nomenklatuuri kuuluva ametikoha täitmisel andma nõusoleku kaadrisekretär või tema asetäitja.²¹³

²¹⁰ Partei linnakomitee osakonna juhataja kinnitamisel pidi olema kindlasti EKP KK otsus, sest linnakomitee osakonnajuhatajad kuulusid EKP KK põhinomenklatuuri.

²¹¹ Vt Liivik, Olev. Keskkomitee. // EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 41-52.

²¹² EKP KK büroo istungi protokoll 40 13. august 1953. – ERAF 1-4-1536, L 220.

²¹³ ERAF 1-5 (vana)-16, L 9.

2. EKP KK APARAADI KAADRI ÜLDISELOOMUSTUS

2.1. EK(b)P KK aparaat 1940-1944

1940-1941. aastal toimus Eestis NSV Liidu eeskujul kommunistliku partei organisatsiooni ja parteikomiteede struktuuriüksuste loomine. Erinevalt Eesti Vabariigi aegsest haldusstruktuurist, mida lammutati või kujundati uuteks vajadusteks ümber, tuli parteikomiteede struktuur ja parteiorganisatsioon alles ülesse ehitada ja leida ka parteitööks sobiv kaader. Praegune uurimisseis ja olemasolevad allikad 1940 ja 1941. aastast ei anna tervikpilti EK(b)P KK aparaadi töötajatest, kuid võimaldavad luua üldpildi aparaadi isikkoosseisust.²¹⁴

EK(b)P KK juhtivatel töökohtadel tegutsesid 1940-1941. aastal põhiliselt eestlased, kelle hulgas olid ülekaalus kohalikud eestlased. (vt Lisad Tabel 1). Eestlastest aparaadi töötajate seas leidis nii endisi põrandaalused kommuniste, vasaksotsialiste kui ka pahempoolse maailmavaatega inimesi, kes polnud varem poliitiliselt aktiivsed. Peaaegu kõik NSV Liidust Eestisse juhtivale tööle suunatud parteitöötajad olid sündinud ja ülesse kasvanud Eestis ja valdasid hästi eesti keelt.²¹⁵ Arvatavasti kommunistide vähesuse ja sobiva kaadri puudumise tõttu suunati EK(b)P KK aparaadi madalamatele töökohtadele eesti rahvusest kommuniste NSV Liidust, kelle sidemed Eestiga olid nõrgemad kui juhtivatel aparaadi töötajatel. Mitmed 1940. ja 1941. aastal NSV Liidust saabunud valdasid eesti keelt nõrgalt.²¹⁶ Eesti keelt mitte osanud kommunistide tööleasumine keskkomiteesse ei olnud kohalikele juhtidele meeltemööda ning seda püüti võimaluste piirides takistada.²¹⁷ Pole teada kui palju aitas EK(b)P KK juhtkonda sel ajal

²¹⁴ Esimese nõukogude aasta kaadri iseloomustamisel tulevad kõne alla EK(b)P KK aparaadi isikutoimikud. Töötajate nimekirjad koostati aga aastaid hiljem kui organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja Aleksander Resev tegeles 1943-1944. aastal 1941 suvel enne evakueerimist keskkomitee aparaadis töötanud kommunistide nimekirja koostamisega. – Vt ERAF 1- 1- 252, L 1-5. (EK(b)P KK aparaadi koosseis august 1941 seisuga, koostatud 1944) ja ERAF 1-307-1, L 1p-6. (EK(b)P KK töötajate nimekiri 1941-44, koostatud ilmselt 1944).

²¹⁵ Üksnes ajakirjandussektori juhatajana tegutsenud Kābini eesti keel oli kehvem. 2. veebruaril 1941 koostatud kaadriarvestuselehe põhjal oskas Kābin eesti keelt nõrgalt. – ERAF 1-6-1505, L 2 (Ivan (Johannes) Kābini isikutoimik).

²¹⁶ Vt ka Liivik, Olev. Kaadriprobleemid keskkomitees. // EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 133-136.

²¹⁷ Keeleküsimusele on olemas kaks viidet. Dateerimata ja allkirjastamata esitis oli ÜK(b)P KK sekretäri nimele, mis anti Karotamme resolutsiooni kohaselt ÜK(b)P KK sekretärile Andrei Andrejevile tema visiidi ajal Eestisse 1940 detsembris. Seal paluti ÜK(b)P KK-l saata Eestisse grupp kogenud seltsimehi võimalusel eestlastest kommunistide hulgast. – ERAF 1-1-229, L 8; Teiseks tõendiks on kaadrisekretäri Adolf Pauki kiri 24. märtsist 1941 ÜK(b)P KK kaadrivalitsusele, milles ta palus saata Eestusse edaspidi eesti keelt oskavaid töötajaid, kuna eesti keelt mitte oskavaid seltsimehi olevat ENSV-s väga raske kasutada. – ERAF 1-1-236, L 61.

toimunud ÜK(b)P KK venestuspoliitika pehmendamine.²¹⁸ ÜK(b)P KK poliitbüroo oli 6. septembril 1940 võtnud vastu otsuse nõukogude ja autonoomsete vabariikide partei ja nõukogude töötajate põlisrahva keele õppimisest.²¹⁹

Enamusel 1940-1941. aastal Eestisse tööle suunatud eesti rahvusest kommunistidel oli tagasihoidlik varasem parteitöö kogemus või puudus see hoopistükkis. Okupeeritud Eestisse tööleasumine avas neile uued võimalused ja lõi eeldused tõusmiseks parteilisel karjääriredelil. Ka Eestisse tööle saadetud venelased olid enamasti lühikese parteitöö kogemusega.²²⁰ Kiita polnud ka keskkomitee funktsionääride haridustase. Leidus isegi algharidusega inimesi.²²¹ Võrreldes varasemate Eesti võimukandjatega said 1940-1941. aastal Eestis võimu juurde väheharitud inimesed.

NSV Liidu –Saksamaa sõda andis EK(b)P KK kaadrile tugeva hoobi. Parteikaader kandis märkimisväärseid kaotusi hävituspataljonis langenute, Eestist evakueerimisel hukkunud kommunistide ja eriti nn eriülesandeid²²² täitma määratud kommunistide näol. Suurem osa Eestisse jäänud kommuniste langes juba 1941. aastal. 1943. aastal koostatud nimekirjade järgi kaotas EK(b)P KK aparaat 1941. aasta suvel 62-st ametis olnud kommunistist 24.²²³

1942.-1944. aastani tegutses EK(b)P KK aparaat Vene NSFV territooriumil, kus töötati vähendatud koosseisus. 1942. aasta sügisel oli EK(b)P KK aparaadis kõigest 12 vastutavat töötajat ning 1943. aasta juulis 17 vastutavat töötajat.²²⁴ Seejärel isikkoosseisu aeglane suurenemine mõneks ajaks peatus, kuna keskkomitee raamatupidamise dokumentide andmetel tegutses 1944. aasta alguses keskkomitees endiselt 17 töötajat,²²⁵ kuid 1944/1945 vahetusel juba 63 vastutavat töötajat.²²⁶

²¹⁸ Vene ajaloolase Gennadi Kostõrtšenko andmetel käskis Stalin uurida 1940. aasta lõpul, milline oli partei ja nõukogude juhtivate töötajate põlisrahvaste keelte oskus autonoomsetes ja nõukogude vabariikides. Selgus, et venelased ei oska ja ei õpi põlisrahva keelt. – Vt Костырченко, Г. Тайная политика Сталина, lk 171.

²¹⁹ Политбюро ЦК РКП(б)-ВКП(б) повестки дня заседаний, lk 90 (Д. 1027. Заседание ПБ от 26 августа - 26 сентября 1940 г.).

²²⁰ Pikema parteitöö kogemusega olid 1941. aastal erisektorit juhtinud Andrei Pavlov, kes oli parteitööl alates 1932. aastast, kaadriosakonna juhataja asetäitja Ilja Jašin, kes oli parteitööl 1937. aastast ja arvestussektori instruktor Sergei Bagajev, kes oli asunud parteitööle 1930. aastal.

²²¹ Markantsemad näited olid keskkomitee sekretärid Herman Arbon, kelle isikutoimikus on kirjas, et ta ei olnud koolis haridust omandanud, vaid oli iseõppija. Tema kinnitamisel EK(b)P KK sekretäriks 1941. aastal koostatud teatisel oli fikseeritud tema haridustasemeks „algkool”. Teine algharidusega kommunist Adolf Pauk oli õppinud tervelt kolmes algkoolis, kuid polnud neist ühtegi lõpetanud. Tema haridustasemeks oli isikutoimikus märgitud kord „algkool”, kord „kõrgem algkool”. – Vt ERAF 1-6-162, L 1, 5 (Herman Arboni isikutoimik); ERAF 1-6-2536, L 1, 12 (Adolf Pauki isikutoimik); EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 330, 331.

²²² Pidid organiseerima põrandaalustena vastupanu sakslaste poolt okupeeritud territooriumil.

²²³ 1944. aastal selgus, et vähemalt kaks instruktorit Ivan Giva ja Aleksandr Ažnin olid elus ja asusid sakslaste poolt okupeeritud Leningradi oblastis.

²²⁴ ERAF 1-1-397, L 119 jj.

²²⁵ ERAF 1-1-913b, L 1, 6.

²²⁶ Raamatupidamise dokumendid ei peegelda sellel perioodil kõiki keskkomitee aparaadis töötanud kommuniste. 1944. aasta alguse palgatõendites ei leidu näiteks põllumajandusosakonna juhataja Jaan Pärna nime, kuigi ta oli 1945. aasta algul veel tööl keskkomitees ja lahkus uuele kohale alles veebruaris.

Keskkomitee kaadriosakonna andmetel töötas 1945. aasta algul keskkomitees 62 vastutavat töötajat,²²⁷ kelle hulka ei arvatud millegipärast keskkomitee pearaamatupidajat ja mõningaid erisektori töötajaid. 1944. aasta jooksul toimus keskkomitee aparaadi tõhus komplekteerimine ja suurenes reatöötajate osakaal. 1944. aasta algul oli 17-st aparaadi töötajast olnud koguni 12 juhtival tööl.²²⁸ Aasta hiljem oli kaadrialaste aruannete järgi juhtival aparaadi tööl 23 kommunisti,²²⁹ kuna ülejäänud 41 tegutsesid reatöötajatena.

2.2. Aparaaadi komplekteerimine

Pärast Eesti taasokupatsioonist 1944. aastal asuti kohaliku parteiorganisatsiooni taastamisele. Ilmselt parteilise juhtimise tõhustamise huvides reorganiseeriti 1945. aasta algul keskkomitee struktuur ning loodi juurde 75 vastutavat töökohta 79-le olemasolevale (vt Tabel 1). Töökohti moodustati hulgaliselt ka partei maakonna-, linnakomiteedesse.

Tabel 1. EKP KK aparaadi töökohtade arv ja nende komplekteeritus²³⁰ 1. jaanuari seisuga²³¹

aasta	töökohtade arv	komplekteeritud	töökohti juhtivkoosseisus	komplekteeritud juhtivkoosseisus
1945	79	62	25	23
1946	154	129	47	41
1947	158	135	48	45
1948	126	107	38	36
1949	110	78	40	32
1950	128	99	40	33
1951	136	94	43	35
1952	148	120	49	46
1953	128	99	43	40
1954	139	126	37	34

Ajavahemikus 1945-1953 oli neli keskkomitee aparaadi olulisemat struktuurimuudatust 1945, 1947, 1948, 1953. aastal, mis mõjutasid ka töökohtade arvu aparaadis. Töökohtade arvust, mida kinnitas EKP KK aparaadi jaoks NLKP KK, oli kohalike jaoks tähtsam töökohtade komplekteerimine, mida fikseeriti statistilises aruandes parteikaadri komplekteerimise kohta. Kaadri komplekteerimise küsimuses

– Vrd ERAF 1-1-916, L 117-119; ERAF 1-3-509, L 1-3.

²²⁷ ERAF 1-307-3, L 11.

²²⁸ ERAF 1-1-913b, L 1, 6.

²²⁹ ERAF 1-307-3, L 11.

²³⁰ Tabel on koostatud parteikaadri komplekteerituse aruannete põhjal – ERAF fond 1 nimistu 307 säilikud 3, 6, 14, 22, 33, 71, 86, 99, 127.

²³¹ 1953. aasta struktuurimuudatused on jälgitavad aparaadi koosseisudes seisuga 1. jaanuar 1954.

valitses plaanimajandus. 1944. aasta talvel pärast Punaarmee väljamurdmist Leningradi blokaadist käivitati EK(b)P KK aparaadi aktiivne komplekteerimine.²³² Tundub, et 1944. aasta keskpaigani ei rahuldanud tulemused EK(b)P KK juhtkonda, sest keskkomitee kaadriõiendite järgi oli aparaadi komplekteeritus veel 15. septembri 1944 seisuga 38,9%, kuid tõusis 1. jaanuariks 1945 78,4%-ni.²³³ See tulemus oli juhtkonnale vastuvõetav. Pärast keskkomitee struktuurimuudatust 1945. aasta talvel langes EK(b)P KK aparaadi komplekteeritus maikuuks 53%-ni, kuid 1946. aasta alguseks ületas komplekteeritus juba 80%. Vene ajaloolane Jelena Zubkova on teinud aparaadi komplekteeritusest 1945. aasta keskel järelduse, et Balti liiduvabariikides valitses katastroofiline parteikaadri puudus nii vakantsete töökohtade täitmiseks kui ka kaadrialaste probleemide lahendamiseks. Leedus oli keskkomitee aparaadi komplekteeritus näiteks 1945. aasta juulis 55%.²³⁴

Tabelis 1 on näha aastate kaupa keskkomitee aparaadi komplekteeritus. Vaadeldaval perioodil oli see kõige suurem 1954. aasta algul kui saavutati tulemus 90,6%, kuid teistel aastatel jäi komplekteeritus enamasti 80-85% vahele. Keskkomitee aparaadi juhtivkoosseis oli paremini komplekteeritud kui reatöötajate oma. Arvatavasti ei soovitud juhtivaid ametikohti ilma mõjuva põhjusega vakantsena hoida. Sama ei saa aga kinnitada madalamate töökohtade puhul. 1954. aastal loetletud vakantsete töökohtade nimekirjas oli üks kooliinstruktori töökoht olnud vakantne ligi 3 aastat.²³⁵

Arvatavasti oli teatud hulga töökohtade mittekomplekteerimine keskkomiteele kasulik. Vakantsete töökohtade olemasolu võimaldas hõlpsamini kaadrit ümber paigutada, kuid need töökohad teenisid ka teisi eesmärke. Mõnikord ei leidnud keskkomitee parteikooli lõpetanutele või koondatud funktsionäärile kohe sobivat töökohta ja arvas nad spetsiaalsesse keskkomitee reservi. Keskkomitee reservi moodustamise põhimõtteid pole siiani uuritud, kuid empiirilised vaatlused näitavad, et 1950. aastate algul leidus sageli töötajaid, keda hoiti keskkomitee reservis. Arvatavasti maksti neile palka keskkomitee vakantsete töökohtade arvelt. Näiteks on teada, et 25. novembril 1952 lahkus koondamise tõttu EKP Tartu oblastikomitee sekretäri kohalt Elmar Künnap ja arvati samast päevast EKP KK reservi. Talle maksti reservis oldud aja eest keskkomitee osakonna juhataja asetäitja töötasu kuni kinnitamiseni 17. märtsil 1953

²³² Valitses ootus Eesti kiireks okupeerimiseks, sest Punaarmee lähenes Eesti piirile.

²³³ ERAF 1-48-13, L 48.

²³⁴ Zubkova järeldused on põhimõtteliselt õiged, kuigi keskkomitee aparaatide puhul tekkis kaadripuudus ajutiselt struktuuriüksuste moodustamise ja aparaadi järsu suurenemisega. – Vt Зубкова, Е. Ю. Проблемная зона: особенности советизации республик Балтии в послевоенные годы. 1944-1952 гг., lk 360.

²³⁵ ERAF 1-307-141, L 80.

keskkomitee plaani-, finants- ja kaubandusorganite osakonna juhataja asetäitjaks.²³⁶ 1952. aasta lõpul oli keskkomiteel kaks komplekteerimata osakonna juhataja asetäitja ametikohta, mis võimaldasid ilmselt palgavahendeid teisiti kasutada.²³⁷

2.3. Rahvuslik koosseis

Statistilised ja kaadrialased aruanded võimaldavad anda küllaltki usaldusväärse pildi EKP KK aparaadi rahvusliku koosseisu kohta 1940. aastate II poolest kuni 1954. aastani. 1945.-1947. aastani ja 1950. aastate algusest on andmed kättesaadavad peaaegu kogu parteiaparaadi kohta, kuid aastate 1948 ja 1949 kohta on olemas statistilised näitajad ainult juhtivkoosseisu kohta. Kahjuks ei sisalda enamik statistilisi aruandeid keskkomitee erisektori, finantsmajandussektori ja parteikolleegiumi töötajaid, kes kuulusid samuti keskkomitee vastutavate töötajate hulka. Nad moodustasid aparaadi töötajatest ca 10%.²³⁸

Statistilised näitajad rahvusliku koosseisu kohta sisaldasid juhtivate töötajate koosseisu statistilises aruandes. Vastavas vormis sai fikseerida kõikide 16 liiduvabariigi põlisrahvused ja lisaks juudid. Ülejäänud rahvused tähistati nimetusega „teised rahvused”. Nende hulgas vaadeldi eraldi NSV Liidu (tatarlased, mordvalased jt) ja välismaiseid rahvuseid (sakslased, poolakad jt). Kaadrialastes aruannetes, mis koostati ajavahemikus 1945-1947 EK(b)P KK kaadriosakonna poolt, fikseeriti tavaliselt eesti ja vene rahvusest töötajad ning ülejäänuid tähistati lihtsalt „teised”.

Parteistatistika ei peegelda NSV Liidu eestlaste ja kohalike eestlaste vahekorda ja absoluutarve. Märkimisväärne hulk aparaadi töötajad olid kuni Eestisse suunamiseni seotud NSV Liiduga. Mitmeid neist oleks ebakorrektna lugeda Venemaa eestlasteks, sest nad olid sündinud ja ülesse kasvanud Eestis. Lahkunud sünnimaalt, kas I maailmasõja aastatel või hiljem, said nendest nii formaalselt kui ka vaimselt NSV Liidu eestlased, kes omasid juba enne Eesti annekteerimist NSV Liidu kodakondsust. Sageli olid nad omandanud või täiendanud NSV Liidus oma haridust ja kasvanud ühes stalinliku ajupesuga kommunistliku partei ülesannete kuulekateks täitjateks. Okupeeritud Eestis said nad oluliseks „kaadrireserviks” kohalikule võimuaparaadile. Sarnaste tunnuste alusel võib määratleda kohalike ehk kodueestlastena Venemaal sündinud, kuid lapsepõlves Eestisse, kas optantidena või juba varem koos vanematega kolinud eestlasi. Nad astusid kommunistlikusse parteisse alles Eestis ja olid Eesti Vabariigi kodanikud.

²³⁶ EKP KK büroo istungi protokoll 7 25. november 1952. – ERAF 1-4-1419, L 28; ERAF 1-6-6700 (Elmar Künnapi isikutoimik).

²³⁷ Vt Statistiline aruanne juhtiva kaadri koosseisu kohta 1 jaanuari 1953 seisuga. – ERAF 1-307-98, L 46.

²³⁸ 1946. aasta algul oli selliseid ametikohti 17 154-st ja 1952. aasta algul 13 148-st. – ERAF 1-307-3, L 11; ERAF 1-307-86, L 48.

Nende kriteeriumite alusel võib eristada ka kohalikke Eestimaa venelasi NSV Liidu venelastest.

Seoses kaadri sissevooluga ENSV-sse tõusis päevakorrale ka keeleküsimus. Statistilistes aruannetes ei leia reeglina andmeid parteitöötajate keeleoskuse kohta. Ainult üksikutes kaadrialastes ülevaadetes esitati lisaks parteiaparaadi rahvuslikule koosseisule ka töötajate keeleoskus. Kahjuks pole teada, millise metoodika järgi keeleoskust mõõdeti. Keeleoskuse kohta leiab andmeid ka isikutoimikutest kaadriarvestuslehtedelt, kus täitja ise andis oma keeleoskuse kohta hinnangu. Harvemini annavad töötaja keeleoskuse kohta teavet ka teised isikutoimiku dokumendid.²³⁹

Vaadates lähemalt EKP KK aparadi rahvuslikku koosseisu 1940. aastate II poolel ja 1950. aastate algul nende töökohtade alusel, mille töötajate kohta koostati statistilisi aruandeid, selgub, et eestlaste ja muude rahvuste arvuline suhe oli peaaegu võrdne. (vt Tabel 2). Pole võimatu, et aparadi kohta oli olemas rahvuslik kvoot või mingid suunised kaadri valikul, kuigi ühtegi dokumenti, mis seda oletust kinnitaks ei ole siiani leitud. Eestlaste osakaal ei moodustanud keskkomitee aparadis vaadeldaval perioodil üle 2/3, kuid langes ainult kaks korda 1945. ja 1951. aastal alla 50%. Ligi 60% või suurem oli eestlaste osakaal 1. jaanuaril aastatel 1945, 1953 ja 1954. Hoolimata sellest, et 1948. ja 1949. aasta kohta on kasutada ainult andmed aparadi juhtivate töötajate kohta, võib oletada, et ka nendel aastatel oli eestlaste ja muude rahvuste osakaal peaaegu võrdne.

Tabel 2. EKP KK aparadi töötajate²⁴⁰ rahvuslik koosseis 1. jaanuari seisuga²⁴¹

aasta	kokku	eestlased	eestlaste %	venelased	muud
1945	58	34	58,6	20	4
1946	113	53	46,9	52	8
1947	122	62	50,8	52	8
1.11.1947 ²⁴²	95	48	50,5	43	4
1950	83	44	53,0	35	4
1951	83	40	48,2	37	6
1952	107	59	55,1	41	7
1953	89	53	59,5	30	6
1954	110	70	63,6	32	8

²³⁹ Enamasti olid selleks iseloomustused, kuid keeleoskuse kohta võib teha järeldusi näiteks isiku avalduste ja kirjade kaudu.

²⁴⁰ Tabelis on esitatud aparadi juhtivtöötajate ja reatöötajate (instruktorid, vastutavad organisatsioonid, lektorid, propagandistid) rahvuslik koosseis.

²⁴¹ Koostatud järgimiste allikate põhjal: ERAF 1-48-13 L 58, ERAF 1-48 -14, L 104, 106; ERAF 1-307-3, L 11; ERAF 1-307-6, L 25p,26; ERAF 1-307- 14, L 263p,264; ERAF 1-307-15, L 1; ERAF 1-307-22, L 159p, 160, 254-258; ERAF 1-307-33, L 76p, 77; ERAF 1-307-71, L 83p, 84; ERAF 1-307-86 L 65p, 66; 1-307-98, L 44p, 45p, 46p, 49p, 50p, 51p, 52 p; ERAF 1-307- 127, L 97p, 98.

²⁴² Andmed esitatud 1. novembri 1947 seisuga, sest 1. jaanuari 1948 seisuga puuduvad reatöötajate kohta vastavad näitajad.

Parteikaadri komplekteerimine hoogustus 1944. aasta jaanuaris pärast Leningradi blokaadi läbimurdmist nõukogude vägede poolt. Villem Kuusiku 1945. aastal koostatud kaadrialasest õiendist selgub, et töökohti komplekteeriti eelkõige NSV Liitu evakueeritud rahvuslikust kaadrist, partisaniliikumise staabist ja armeest.²⁴³ Villem Kuusikul oli ainult osaliselt õigus. 1944. aastal kuni Eesti taasokupeerimiseni kinnitati keskkomitee aparaati põhiliselt eesti rahvusest töötajaid, kuid 1944. aasta septembrist enamasti venelasi, kes ei teeninud ei armees ega partisaniliikumise staabis, vaid suunati Eestisse põhiliselt, kas parteitöölt või -kursustelt. 1944. aasta algusest leiab keskkomitee finantsmajandussektori palgalehtedelt 19 keskkomitee aparaadi töötaja nimesid, kellest üks oli vene rahvusest.²⁴⁴ Samade palgatõendite järgi võeti jaanuarist-juulini keskkomitee aparaati tööle 20 töötajat, nende hulgas ka üks venelane.²⁴⁵ Augustist-detsembrini 1944. aastal suunati finantsmajandussektori palgatõendite järgi keskkomitee aparaati 40 funktsionääri, kellest 22 olid mitte-eestlased.²⁴⁶ Valdav enamus neist olid vene rahvusest ja võeti tööle aparaadi reatöötajateks instruktoritena või vastutavate organisatoritena. Reatöötajate hulgas oli 1. jaanuariks 1945 eestlaste ja mitte-eestlaste osakaal peaaegu võrdne. (vt Tabel 4, lk 51).

1945. aastal suurenes oluliselt mitte-eestlaste osakaal keskkomitee aparaadis. 1. jaanuariks 1946 olid eestlased jäänud parteiaparaadis vähemusse. 1945. aasta jooksul keskkomitee aparaati kinnitatud 37-st juhtivtöötajast olid mitte-eestlased 23. 1945. aastal ametisse kinnitatud 17-st sektorijuhatajast oli eestlasi kõigest viis.²⁴⁷ 129 funktsionäärist, kes töötasid 1946. aasta alguses EK(b)P KK aparaadis oli eestlasi 63 ja mitte-eestlasi 66 sealhulgas 58 venelast.²⁴⁸ Märgatav oli mitte-eestlaste osakaalu tõus juhtivtöötajate hulgas. (vt Tabel 3, lk 49) Samal ajal ei olnud eestlaste absoluutarvud vähenenud, kuid juhtivtöötajate hulgas oli eestlaste arv kasvanud ainult ühe inimese võrra, kuigi aasta jooksul oli loodud juurde ligi 20 juhtivtöökohta. Praktiliselt kõikide aparaadi töötajate kategooriates oli eestlasi vähem mitte-eestlastest. Üksnes sekretäride ja nende abide hulgas domineerisid eestlased. Viiest keskkomitee sekretärist olid neli eestlased ning kõik kolm sekretäri abi olid samuti eestlased.²⁴⁹

²⁴³ ERAF 1-48-13, L 47.

²⁴⁴ ERAF 1-1-913b, L 6.

²⁴⁵ ERAF 1-1-913b, L 1, 6, 19, 21, 30-35, 43; ERAF 1-1-914, L 1, 2, 19, 19p, 47, 47p, 90, 90p, 91, 109, 110, 111; ERAF 1-1-915, L 1, 1p, 2, 21, 22.

²⁴⁶ ERAF 1-1-915, L 21, 22, 44, 44p, 54, 54p, 55, 59, 88, 91, 103, 105; ERAF 1-1-916, L 1, 2, 4, 11, 12, 38, 39, 59, 60, 68, 86, 87, 88, 111, 112 113.

²⁴⁷ ERAF 1-48-14, L 12, 15, 18, 18p 21, 21p.

²⁴⁸ ERAF 1-307-3, L 11.

²⁴⁹ Samas, L 11.

Tabel 3. EKP KK aparaadi juhtivtöötajate rahvuslik koosseis 1. jaanuari seisuga ²⁵⁰

aasta	kokku	eestlased	eestlaste %	venelased	ukrainlased	muud ²⁵¹
1945	23	16	66,6	6	1	-
1946	41	17	41,5	21	2	1
1947	45	20	44,4	22	2	1
1.11.1947	35	17	48,6	17	1	-
1948	36	18	50,0	17	1	-
1949	32	16	50,0	14	2	-
1950	33	16	48,5	15	2	-
1951	35	15	42,8	17	3	-
1952	46	23	50,0	20	3	-
1953	40	25	62,6	14	1	-
1954	34	24	70,6	9	1	-

ÜK(b)P KK Eesti büroo andmetel töötas 1946. aasta algul keskkomitee aparaadis seevastu umbes 60% eestlasi.²⁵² Vaatamata sellele, et Eesti büroo oli eestlaste osakaalu keskkomitee aparaadis mõneti ilustanud, olid eestlaste näitajad tunduvalt paremad võrreldes lõunanaabrite samade näitajatega. Sealsete ÜK(b)P KK büroode andmetel tegutses Läti K(b)P KK aparaadis 43% lätlasi ja Leedu K(b)P KK aparaadis ainult 29% leedulasi.

1945. aastast hakkas kujunema keskkomitee aparaadis tööjaotuse põhimõte, kus eestlasest ülemusele allus NSV Liidust saabunud venelane,²⁵³ kuid venelasest ülemuse all töötas seevastu sageli eestlane. Näiteks võis olla keskkomitee eestlasest I sekretäri kõrval II sekretärina venelane.²⁵⁴ 1940. aastatel tegutsesid II sekretärina Sergei Sazonov ja seejärel Georgi Kedrov, kaadrisekretäri Villem Kuusiku alluvuses töötasid aastatel 1945-1948 kaks kaadriosakonna juhataja asetäitjat, kellest üks oli alati mitte-eestlane.²⁵⁵ Organiseerimise-instrueerimise osakonda juhtis aastatel 1945-1948 venelane Aleksandr Olin,²⁵⁶ kelle alluvuses oli kaks asetäitjat, kellest üks oli eestlane ja teine venelane.²⁵⁷

²⁵⁰ Koostatud järgimiste allikate põhjal: ERAF 1-1-916, L 111-113; ERAF 1-48-13, L 58; ERAF 1-48-14, L 104,106; ERAF 1-307-6 L 25p,26; ERAF 1-307-14, L 263p, 264; ERAF 1-307-15, L 1; ERAF 1-307-22, L 159p, 160, 254-258; ERAF 1-307-33, L 76p, 77; ERAF 1-307-71, L 83p, 84; ERAF 1-307-86, L 65p, 66; ERAF 1-307-98, L 44p, 45p, 46p, 49p, 50p, 51p, 52 p; ERAF 1-307-127, L 97p, 98.

²⁵¹ 1946. aasta algul oli juhtkonnas üks valgevenelane ja 1947. aasta alguses üks tšuvašš.

²⁵² Зубкова, Елена. Проблемная зона: особенности советизации республик Балтии в послевоенные годы. 1944-1952 гг, lk 361.

²⁵³ Ei lugenud seegi, et enamus ülemusi olid NSV Liidust saabunud eestlased.

²⁵⁴ Süsteemi kirjeldab muuhulgas ka Mihhail Voslenski kõikide liiduvabariikide näitel. – Vt Восленский, Михаил. Номенклатура, lk 432.

²⁵⁵ 1946. algul olid Kuusiku alluvateks ukrainlane Stefan Mohort ja kohalik venelane Dmitri Kuzmin, seejärel 1946-1947 Heinrich Laura ja NSVL-i venelane Boris Purissev, kelle vahetas 1947. aastal välja NSVL-i venelane Pavel Anissimov.

²⁵⁶ Aleksandr Olin oli 1944-1945 EK(b)P KK organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja asetäitja, 1945-1948 osakonna juhataja, 1948-1949 partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna juhataja.

²⁵⁷ Olini alluvuses töötasid 1946-1948 üksteise järel eestlastest Eduard Inti, Arnold Tõnissoo ja Arkadi Kello ja venelastest Aleksandr Tšepurin ja Stepan Tšernikov. Olini asetäitjatest asendas eestlast eestlane ja venelast venelane. Partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonda juhtisid 1948. aastast samuti venelased, kelle asetäitjatest oli üks eestlane ja teine venelane.

Samasugusel põhimõttel jätkus kaadripaigutus 1948. aastal kui loodi partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakond.

1947. aasta alguseks saavutati 1945. aastal rikutud eestlaste ja mitte-eestlaste arvuline tasakaal. Keskkomitee kaadriosakonna õiendi järgi oli eestlastel isegi väike ülekaal. 1. jaanuari 1947 seisuga oli 135-st keskkomitee aparaadis tegutsevast funktsionäärist 71 eestlased ja 64 venelased.²⁵⁸ Nende töötajate hulka oli arvatud ka 13 töötajat, keda statistilistes aruannetes ei kajastatud.²⁵⁹ Samale õiendile lisati ka aparaadi töötajate keeleoskus, mis oli antud perioodil keskkomitee kaadrialastes ülevaadetes erandiks. Keskkomitee aparaadi 135 töötajast valdasid nii eesti kui ka vene keelt 79, ainult vene keelt 55 ning ainult eesti keelt üks kommunist.²⁶⁰ Kaadriosakond märkis, et eesti keelt mitteoskavatel venelasel segavat keele mitteoskamine töötegemist. Mingeid konkreetseid ettepanekuid kaadriosakond olukorra parandamiseks välja ei pakkunud.

Keskkomitee juhtkonna poolt pöörati siiski 1947. aasta keskpaigani vähemalt sõnades rahvuslikule kaadrile tähelepanu. Keskkomitee I sekretäri Nikolai Karotamme poolt allkirjastatud I poolaasta kaadrialases aruandes kinnitati, et tegeletakse keskkomitee aparaadi „kvaliteedi tõstmisega” ja otsitakse eesti keelt oskavaid inimesi. Karotamme kinnitusel oli optimismiks põhjust tänu parteiaparaadis toimunud koondamistele ja Eesti korpusest demobiliseeritutele, kes olevat tõstnud eesti keele oskajate osakaalu EK(b)P KK aparaadis.²⁶¹ Keskkomitee aparaadi rahvuslik koosseis ei oleks tohtinud siiski pakkuda Karotammele erilist optimismi. 1. novembril 1947 töötas keskkomitee aparaadis kokku 106 töötajat, kellest eestlasi oli 55, venelasi 47 ja teiste rahvuste esindajaid 4.²⁶² Keskkomitee aparaadi eesti rahvusest töötajate osakaalu võrdlemisel 1947. aasta alguses ja aasta lõpus selgub, et eestlaste osakaal oli isegi langenud 52,3%-lt 51,9%-le.²⁶³ Eestlaste arv oli suurem mitte-eestlastest sekretäride, osakonnajuhatajate, lektorite-propagandistide ja nn teiste töötajate hulgas.²⁶⁴

²⁵⁸ ERAF 1-48-37, L 6.

²⁵⁹ Nende töötajate hulgas oli eestlaste ülekaal: 9 eestlast 4 venelase vastu.

²⁶⁰ ERAF 1-48-37, L 6.

²⁶¹ ERAF 1-307-13, L 2-5.

²⁶² ERAF 1-307-15, L 1.

²⁶³ Neid andmeid ei saa võrrelda Tabeli 2 sisalduvate andemetega, sest kirjeldatud aruanded sisaldavad kõigi EK(b)P KK aparaadi töötajate näitajaid.

²⁶⁴ Teiste töötajate all mõeldakse erisektori, finantsmajandussektori ja parteikolleegiumi vastutavaid töötajad.

Tabel 4. EKP KK aparaadi reatöötajate rahvuslik koosseis 1. jaanuari seisuga ²⁶⁵

Aasta	kokku	eestlased	eestlaste %	venelased	ukrainlased	muud ²⁶⁶
1945	35	18	51,4	14	1	2
1946	72	36	50,0	31	-	5
1947	77	42	54,5	30	-	5
1.11.1947	60	31	51,7	26	2	1
1950	50	28	56,0	20	1	1
1951	48	25	52,1	20	2	1
1952	61	36	59,0	21	2	2
1953	49	28	57,1	16	2	3
1954	76	46	60,5	23	4	3

Kuni 1952. aastani oli juhtivtöötajate hulgas mitte-eestlasi rohkem, kuigi eestlaste ja mitte-eestlaste osakaalu muutused olid väikesed. Reatöötajate hulgas seevastu oli eestlasi rohkem. Alates 1952. aastast hakkas eestlaste osakaal tõusma keskkomitee aparaadi juhtivtöötajate hulgas, kasvades perioodil 1951-1953 ligi 20%. 1. jaanuaril 1951 oli eestlasi juhtival tööl 42,8 ja 1. jaanuaril 1954 70,6%. Keskkomitee aparaadis tervikuna oli eestlaste osakaal tõusnud 1. jaanuariks 1954 üle 63%. Eestlaste arvu suurenemisel 1953. aasta jooksul mängis olulist rolli nii aparaadi töökohtade aktiivne komplekteerimine, mis tõstis 1953. aastal aparaadi komplekteeritust võrreldes 1952. aastaga kui ka mitmete vene rahvusest kommunistide vabastamine EKP KK aparaadist, nende lahkumine Eestist või arvamine EKP KK reservi.²⁶⁷ Eestlaste arvu suurenemist võis mõjutada pärast Stalini surma Lavrenti Beria poolt käivitunud uus kaadripoliitika. Beria kaadripoliitikast ENSV siseministeeriumis on kirjutanud Tõnu Tannberg.²⁶⁸ Sarnaselt keskkomitee aparaadiga suurenes ka siseministeeriumis eestlaste osakaal juhtkonna hulgas. Valdur Ohmanni andmetel kasvas eestlaste osakaal siseministeeriumi isikkoosseisus 1953. aasta märtsi 37,7%-lt 1954. aasta juuniks 39,8%-ni.²⁶⁹ Siinkohal tuleb rõhutada, et 1954. aasta suveks oli Beria uus kaadripoliitika juba

²⁶⁵ Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERAF 1-48-13, L 58; ERAF 1-307-3, L 11; ERAF 1-48-37, L 6; ERAF 1-307-15, L 1, ERAF 1-307-33, L 76p,77; ERAF 1-307-71, L 83p, 84; ERAF 1-307-86, L 65p, 66; ERAF 1-307-98, L 44p, 45p, 46p, 49p, 50p, 51p, 52 p; ERAF 1-307-127, L 97p, 98.

²⁶⁶ Reatöötajate hulgas oli 1945. aastal kaks juuti, 1. jaanuari 1947 seisuga üks valgevenelane, 1950 ja 1951. aasta algul üks juut, 1952. aasta algul juut ja soomlane, 1953. aasta algul juut, soomlane ja armeenlane ning 1954. aasta algul juut, soomlane ja valgevenelane. 1946 ja 1947. aasta kohta ei ole rahvused fikseeritavad.

²⁶⁷ 1953. aastal lahkusid Eestist mitmed vene rahvusest töötajad nagu keskkomitee II sekretär Vassili Kossov, rasketööstusosakonna juhataja asetäitja Vladimir Popov, transpordiosakonna juhataja asetäitja Vassili Tolstõh. Mõnede vene rahvusest kommunistide tuleviku suhtes oldi äraootaval seisukohal ning nad arvati juuni alguses EKP KK reservi. Näiteks kinnitati 9. juunil 1953 reservi Aleksandr Lebedev, Jefim Stepanov, Pavel Anissimov ja Aleksandr Pankratov. – EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 560, 623; EKP KK büroo istungi protokoll 32 9.06.1953. – ERAF 1-4-1509, L 248.

²⁶⁸ Tannberg, Tõnu. „Lubjanka marssal” nõukogude impeeriumi äärealasid reformimas: Beria rahvuspoliitika eesmärkidest ja tagajärgedest 1953. aastal. II. // Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 1999, nr 4, lk 59 jj.

²⁶⁹ Ohmann, Valdur. Kaadrid otsustavad kõik... : ENSV Siseministeeriumi kaadrist aastatel 1940-1954. // Ajalooline ajakiri, 2000, nr 1, lk 67 jj.

ammugi unustatud, kuid mõningad muutused 1953. aastast olid veel tuvastatavad.

Ajavahemikus 1948-1953 ei pööratud keskkomitee aparaadi töötajate rahvuslikule koosseisusele ja keeleoskusele olemasolevate EKP KK materjalide põhjal suuremat tähelepanu. Olukord muutus 1953. aasta kevadel. 28.-30. maini 1953 koostati EKP KK aparaadi rahvusliku koosseisu õiend. Selle järgi töötas EKP KK aparaadis 126 kommunisti, kellest eestlasi oli 84 ehk 66,6%. Venelasi tegutses 34 ja muudest rahvusest inimesi 8. Venelastest valdas eesti keelt ainult 6 töötajat.²⁷⁰ Eestlased olid ülekaalus nii juhtivtöötajate kui aparaadi reatöötajate hulgas.

2.3.1. Eestlased

1940-1941. aastal oli keskkomitee aparaadi juhtivtöötajate hulgas kohalike ja NSV Liidu eestlaste osakaal peaaegu võrdne (vt Lisa Tabel 1), kuid 1940. aastate II poolel töötas keskkomitee aparaadi vastutavatel töökohtadel ilmselt rohkem NSV Liidu eestlasi kui kohalikke. Teatud pildi kohalike ja NSV Liidu eestlaste arvulise suhte kohta pärast sõda annab keskkomitee vastutavate töötajate nimekiri 1946. aasta algusest.²⁷¹ Nimekirja oli kantud 134 aparaaditöötajat, kelle kohta anti nii sünniaasta kui -koht. Nimekirjas oli umbes 60-65 eesti päritolu töötajat, kellest ca 60% olid sündinud Eestis. Nendest umbes kolmandik olid lahkunud Eestist kas lapsepõlves või revolutsiooniaastatel.

Need sõjajärgsel perioodil keskkomitee aparaadis tegutsenud kohalikud ja NSVL eestlased, kes olid juba 1940.-1941. aastal tegutsenud Eestis parteitööl, olid enamasti sõjaajal evakueeritud NSV Liitu. Saksa okupatsiooniaegses Eestis viibimine välistas sõjajärgsetel aastatel töötamise juhtival parteitööl. Üks väheseid erandeid oli NSV Liidu eestlane Ivan Giva, kes oli 1941. aastal Eestist taganedes jäänud sakslaste tagalasse ega jõudnud üle rindejoone. Ta elas aastatel 1941-1944 sakslaste poolt okupeeritud Kingissepa piirkonnas. 1945. aastal heideti ta sakslaste poolt okupeeritud territooriumil viibimise tõttu parteist välja,²⁷² kuid ennistati samal aastal uuesti ÜK(b)P liikmeks ning tal võimaldati isegi töötada 1940. aastate II poolel EK(b)P KK aparaadis.²⁷³

Kohalikud eestlased, kes sattusid mitmel erineval viisil NSV Liidu tagalasse jagunesid parteilise kuuluvuse järgi. Ühed olid juba Eestist evakueerimisel kommunistid või vähemalt komsomoli liikmed, kuna teised olid Eesti lahkudes parteitud. Mitmed

²⁷⁰ ERAF 1-307-129, L 1.

²⁷¹ ERAF 1-69-5, L 2-15.

²⁷² 1945.-1947. aastani moodustasid kõikidest ÜK(b)P ridadest väljaheidetutest 30% sõja ajal vaenlase st sakslaste poolt okupeeritud territooriumil viibinud kommunistid. – Subkova, Jelena. Kaderpolitik und Säuberungen in der KPdSU (1945-1953), lk 195 jj.

²⁷³ Ivan Giva oli 1946-1947 EK(b)P KK finantsmajandussektori juhataja asetäitja, 1947-1949 finantsmajandussektori juhataja. – EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 446-447.

eestlased astusid ÜK(b)P liikmeks sõja-aastatel NSV Liidus või ka hiljem tagasipöördumise järel Eestisse. Valdava enamuse uusi parteiliikmeid andis sõja ajal Eesti Laskurkorpus. Enamus NSV Liidu eestlasi, kes olid tegutsenud juba 1940-1941. aastal Eestis partei või nõukogude tööl, suunati pärast sõda tagasi Eestisse, kuigi suurem osa NSV Liidu eestlasi suunati Eestisse tööle siiski alles pärast sõda. Nende hulgas oli inimesi, kes võitlesid kohalike eestlastega Eesti Laskurkorpuses kui neid, kes olid veel sõja-aastatel EK(b)P KK huviorbiidist väljas.

Kuigi puuduvad andmed selle kohta, kas EKP KK aparaadis olid funktsionääradena hinnatud rohkem kohalikud või NSV Liidu eestlased tundub, et esimestel sõjajärgsetel aastatel eelistati vähemalt juhtival parteitööl NSV Liidu eestlasi kohalikele, sest nad nõukogude süsteemiga rohkem kohanenud ja kuulekamad.²⁷⁴ 1950. aastate algusest alates seevastu kinnitati parteiaparaadi tööle üha sagedamini kohalikke eestlasi. Üks peamisi põhjuseid seisnes selles, et suurem osa NSV Liidu eestlasi, kes tahtsid ennast siduda Eestiga, olid juba ENSV-s ning olulist eestlastest kommunistide reservi ei olnud väljaspool ENSV-d ees ootamas. Vähetähtis polnud ka asjalolu, et 1950. aastate alguseks olid ka kohalikud eesti rahvusest kommunistid saanud ettekujutuse sotsialistlikust süsteemist, teinud läbi kommunistliku ajupesu ja kohanenud oludega, kus nad pidid teenima parteid. Viide selle kohta, et vähemalt kuni 1953. aastani ei usaldatud kohalikke eestlasi sageli veel juhtivale parteitööle annab Vassili Kossovi repliik 1953. aasta kevadel EK(b)P KK büroo istungil kahe keskkomitee osakonnajuhataja kinnitamisel. Kossov kinnitas rahulolevalt: ”Tähendab, on oluline märkida järgmist – et sm Merimaa²⁷⁵ ja sm Jaanimägi²⁷⁶ on kohalikust rahvusest töötajad ja Nõukogude Eesti pinnal kasvanud, tähendab, mitte sissetoodud. See on väga tähtis.”²⁷⁷

Leidus NSV Liidu eestlasi, kes Eestisse saabudes oma emakeelt ei mõistnud. EK (b)P KK büroo otsuse põhjal 1945. aastast pidid eesti keelt mittevaldavad partei ja nõukogude töötajad õppima eesti keelt.²⁷⁸ Keskkomitee aparaadi töötajatele eesti keelt õpetanud kodanik Solba kirjast 24. aprillist 1946 EK(b)P KK kooliosakonna juhatajale selgub, et 14 aparaadi töötajat püüdsid sooritada arvestusliku tähendusega kontrolltöö või käisid eesti keele tunnis. Nimekirjas esines koguni kolm eesti kõlaga perekonnanime.

²⁷⁴ Nii 1945 kui 1946. aastal kinnitati EK(b)P KK aparaati juhtivale tööle 8 NSVL-i venelast ja 2 kohalikku eestlast.

²⁷⁵ Otto Merimaa kinnitati EKP KK administratiiv- ja kaubandusfinantsorganite osakonna juhatajaks. Ta oli 1951. aastal kalatööstuse osakonna juhataja, 1951-1952 mõned kuud keskkomitee sekretär ja 1952-1953 EKP Pärnu oblastikomitee I sekretär.

²⁷⁶ Endel-Johannes Jaanimägi kinnitati 1953 EKP KK kultuuri ja teaduse osakonna juhatajaks ja samal aastal EKP KK sekretäriks, kellena töötas lühikest aega 1954. aastani. Jaanimägi oli 1948-1951 propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitja, 1951-1952 ilukirjanduse ja kunsti osakonna juhataja, 1952-1953 EKP Tartu oblastikomitee sekretär.

²⁷⁷ EKP KK büroo istungi stenogramm 29. aprill 1953. – ERAF 1-4-1621, L 220.

²⁷⁸ EK(b)P KK büroo istungi protokoll 126 12. september 1945. – ERAF 1-4-208, L 70 jj.

Jelena Kangur ja keegi kommunist Surje sooritasid kontrolltöö vastavalt hindele „4” ja „2”, kuid kolmanda eestlase finantsmajandussektori tollase juhataja Nikolai Allo hinnet kirjas ei mainitud.²⁷⁹ Nikolai Allo²⁸⁰ ei olnud peale eesti rahvusest isa Eestiga mingeid sidemeid. Tema isikutoimikust selgub, et eesti keelt ta ei osanud. 1903. aastal Samaaras sündinud Allo isa Ivan lahkus Eestist 1885. aastal.²⁸¹ Isiklik suhe Eestiga ja eesti keelega oli nõrk ka Jelena Kanguril,²⁸² kes oli sündinud 1909. aastal küll Eestis, kuid läks 1910. aastal emaga Venemaale. Tema kodulinnaks sai samuti Samaara. Kangur töötas ligi 20 aastat raudteel ega käinud ilmselt läbi kohalike eestlastega.²⁸³ 1944.-1947. aastani keskkomitees põllumajandusosakonna instruktorina ja finantsmajandussektori juhatajana töötanud Nikolai Korril puudus samuti igasugune arusaamine eesti keelest ning ta ei püüdnud ka eesti keelt isegi algtasemel õppida. Korri kaadriarvestuselehe järgi oli tal „hea“ vene keel ja „nõrk” saksa keel.²⁸⁴ Võimalik, et eesti keele suhtes ükskõikseid venestunud eestlasi töötas keskkomitee aparaadis teisigi.

Rohkem oli Eestisse tööle suunatud NSV Liidu eestlasi, kes märkisid 1940. aastatel kaadriarvestuselehtedel eesti keele oskuseks „nõrk”. Mõned kinnitasid seda ka omakäelistes elulookirjeldustes. Ilmselt ei asunud enamuse NSV Liidu eestlasi täiendama oma eesti keele oskust keelekursustel, sest sageli piisas unarusse jäänud emakeele praktiseerimist, et keele taset tõsta. Leidub näiteid NSVL-i eestlastest, kes suunati pärast lühikest tegutsemist EKP KK aparaadis ENSV kohalikesse parteiorganisatsioonidesse, kus eestikeelses töökeskkonnas oli keele omandamiseks rohkem motivatsiooni.²⁸⁵ 1945. aastal suunati EK(b)P Tartu linnakomitee ja Pärnu linnakomitee I sekretärideks vastavalt Eduard Brandt²⁸⁶ ja Anton Kreitsman.²⁸⁷ Brandt oli oma eesti keele oskuseks veel 1940. aastate keskel märkinud „nõrk”, kuid näiteks 1963. aastal täidetud kaadriarvestuselehel kinnitas ta eesti keele oskust märkega „vabalt”.²⁸⁸

Mainida tuleks ka segaperekondadest pärit kommuniste. NSV Liidus valitsenud arusaama järgi määras rahvuse põlvnemine. Kui vanemad kuulusid ühte rahvusesse, siis oli samast rahvusest ka nende laps. Oluline ei olnud, millises keelekeskkonnas laps

²⁷⁹ ERAF 1-4 (vana)-70, L 41.

²⁸⁰ Nikolai Allo oli 1943-1946 EK(b)P KK finantsmajandussektori juhataja.

²⁸¹ ERAF 1-6-4812, L 3-6 (Nikolai Allo isikutoimik).

²⁸² Jelena Kangur oli 1945-1946 EK(b)P KK kaadriosakonna instruktor, 1946-1948 kaadriosakonna tööstuse, transpordi ja side kaadri sektori juhataja.

²⁸³ ERAF 1-6-11105 (Jelena Kanguri isikutoimik).

²⁸⁴ ERAF 1-6-6453, L 4p (Nikolai Korri isikutoimik).

²⁸⁵ EK(b)P KK aparati ei olnud põhjust pidada eestikeelseks töökeskkonnaks, sest enamuse töötajaid olid venekeelsed.

²⁸⁶ Eduard Brandt oli 1945 EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja II asetäitja.

²⁸⁷ Anton Kreitsman oli 1944-1945 EK(b)P KK kaadriosakonna instruktor, 1945 kaadriosakonna põllumajanduse ja varumise sektori juhataja.

²⁸⁸ ERAF 1-6-268, L 3 (Eduard Brandti isikutoimik); EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 433.

ülesse kasvas või kas tema vanemad üldse kasutasid oma emakeelt. Üks tuntumaid segaperekonnast pärit funktsionäär oli juba varem mainitud Ivan Giva, kes oli sündinud Venemaal. Tema isa oli eestlane ja ema venelanna. Giva valdas nii eesti kui vene keelt ning tema abikaasa oli eestlane.²⁸⁹ Eestis töötas juhtival tööl veel üks segaperekonnas sündinud kommunist, kes määratles ennast eestlasena. Georgi Saarik²⁹⁰ oli aastatel 1949-1950 tööl propaganda ja agitatsiooniosakonnas. Tema isa oli eestlane ja ema oli venelane. Pere opteerus Petrogradist 1921. aastal Eestisse.²⁹¹

Minimaalselt leiab parteistatistikas informatsiooni eestlaste vene keele oskuse kohta. Keskkomitee aparaadis võis töötada üksikuid vene keelt mittevaldavaid parteifunktsionääre, kuid võrreldes 1940-1941. aastaga kui vene keelt mitteoskavaid töötajaid oli võrdlemisi palju,²⁹² olid 1940. aastate II poolel nad pigem erandiks, sest keskkomitee aparaadis kasutati enamasti vene keelt. Suurem osa aparaadi siseseid aruandeid, õiendeid ja ülevaateid koostati vene keeles. Mõneti erinev oli suhtumine partei maakonnakomiteedes. Mitmed maakonnakomiteed koostasid keskkomiteele adresseeritud dokumente eesti keeles. Vähemalt üks juhtivtöötaja Narvas sündinud Arnold Treiberg,²⁹³ kes tegutses 1948. aastal lühikest aega EK(b)P KK kaadriosakonna juhataja asetäitjana, märkis kaadriarvestuselehel vene keele oskuseks „nõrk”.²⁹⁴

2.3.2. Venelased

Kõige suurem rahvusgrupp mitte-eestlaste hulgas olid EK(b)P KK aparaadis venelased. Aastatel 1945-1953 keskkomitees tegutsenud venelased ei olnud päritolu järgi ühtsed. Olulised erinevused olid kohalike ehk Eestimaa ja NSV Liidu venelaste vahel. Kuigi kohalikke venelasi oli võrreldes NSV Liidu rahvuskaaslastega vähe, väärivad nad kindlasti lähemat iseloomustamist ja tutvustamist.

Kohalikke venelasi hinnati keskkomitee aparaadis ja mujal parteitööl üpris kõrgelt. Nende eeliseks oli kakskeelsuse suunas arenevas Eestis nii vene kui ka eesti keele valdamine. Polnud sugugi haruldane, et kohalik venelane oskas eesti keelt paremini kui NSV Liidus venekeelses keskkonnas ülesse kasvanud eestlane. Tuntud ja

²⁸⁹ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 446 jj.

²⁹⁰ Georgi Saarik oli 1949-1950 EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna instruktor, 1950 propaganda ja agitatsiooni osakonna ajakirjanduse ja kirjastuse sektori juhataja.

²⁹¹ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 585.

²⁹² 1940-1941. aastal sai veel keskkomitee aparaadis töötada ka nõrga venekeele oskusega. Kaadriosakonna juhataja asetäitja Martin Kitsingu vene keel olevat olnud nõrk, kuid Egon Bristol, Neeme Ruus ja Aleksander Aben ei olevat 1940. aastal vene keelt üldse osanud. – Vt EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 134, 434.

²⁹³ Arnold Treiberg oli 1944-1947 EK(b)P Narva linnakomitee I sekretär, 1947-1948 EK(b)P KK kaadriosakonna juhataja asetäitja.

²⁹⁴ ERAF 1-6-3897 (Arnold Treibergi isikutoimik).

tsiteeritud on Nikolai Turkestanovi²⁹⁵ sõnavõtu algus EK(b)P KK VIII pleenumil 1950. aastal kui ta vabandas ennast järgmiselt: „Seltsimehed! Ma palun vabandust, et esinen esmakordselt vene keeles, vaatamata sellele, et ma ise olen venelane. Kuid ma pole kunagi pleenumitel vene keeles esinenud.”²⁹⁶

Siiski oli kohalikel venelastel võrreldes NSV Liidu venelastega partei silmis olulisi puuduseid ning nad ei pälvinud parteitöös võrdselt usaldust NSV Liidu venelastega. Nende rakendamise põhimõtted parteitöös ei erinenud eestlastest. Kohalikke venelasi ei paigutatud tavaliselt komiteede II sekretäriks ning samuti ei kinnitatud kohalikke venelasi osakonnajuhataja asetäitjaks eestlasest ülemuse alluvusse. Peale selle allus kohalikule vene rahvusest kommunistile enamasti usaldusväärsem NSV Liidu venelane, kes pidi arvatavasti jälgima oma ülemuse tegevust. Kohati oli Eestimaa venelaste positsioon parteitöös isegi ebakindlam kui eestlaste oma, sest nende kohta püüti leida kompromiteerivaid andmeid. Esines juhtumeid kui kohalike venelaste minevikku või suguseltsi püüti seostada valgekaartlastega ja muude Eesti Vabariigi vene emigrantlike organisatsioonidega. Võrdlemisi suure panuse selleks andsid ka kohalikud venelased ise, kes „bolševistliku valvusega” üksteise minevikus sorkisid ja kõikidest „kahtlastest” tähelepanekutest partei juhtkonda informeerisid.²⁹⁷

1946. aasta algul töötas EK(b)P KK aparaadis vähemalt 8 kohalikku venelast. Kõrgeimal kohal oli neist sel ajal Dmitri Kuzmin, kes tegutses kaadriosakonna juhataja asetäitjana, kuid tõusis juba samal aastal EK(b)P KK kaadrisekretäriks. Keskkomitee sekretärina töötas ka vaadeldaval perioodil lühikest aega Aleksandr Kelberg, kelle perekond oli 1919. aastal kolinud Petrogradist Narvasse.²⁹⁸

ENSV parteiorganisatsioonis ringles vaadeldaval perioodil teisigi Eestimaa venelasi. Paljudel ei õnnestunud EK(b)P KK aparaadis kunagi töötada. Seitse kohalikku venelast olid kuni 1953 aastani lühemalt või pikemalt ametis partei maakonna- või rajoonikomitee I sekretärina.²⁹⁹ Leidus üksikuid vene-eesti segaperekondadest pärit parteitöötajaid, kes määratlesid ennast samuti venelastena. Neist vähemalt kaks olid EKP KK aparaadis erinevatel aegadel juhtival tööl. 1949.-1950. aastani oli EK(b)P KK

²⁹⁵ Nikolai Turkestanov töötas sellel ajal NSVL MN j.a. Kolhoosiasjade Nõukogu Eesti esinduse kontrolörina, 1953. aastal tegutses ta lühemat aega EKP KK asjadevalitseja asetäitjana.

²⁹⁶ EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumi stenogramm. III. – Akadeemia, 1999, nr 2 (119), lk 428.

²⁹⁷ Avaldusi nii sotsiaalse päritolu kui ka elulooliste faktide varjamise pärast esitati 1940. aastate lõpul ja 1950. aastate algul keskkomitees töötanud Nikolai ja Vladimir Makarovi kui ka Vladimiri klassivenna Vladimir Tšernõševi vastu ning sektorijuhatajana töötanud Vera Karotom-Kuznetsova isa seostati valgekaartlastega. – Vt ERAF 1-6-12069 (Vladimir Makarovi isikutoimik) ja ERAF 1-6-9753 (Vladimir Tšernõševi isikutoimik); 1-6-6067 (Vera Karotomi isikutoimik)

²⁹⁸ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 305-307.

²⁹⁹ Vrd Liivik, Olev. Parteikomiteed 1944-1960. // EKP kohalikud organisatsioonid 1940-1991, lk 132-137.

kergetööstusosakonna juhatajaks Aleksandr Valter ja 1951. aastast oli keskkomitees vastutav organisaator ja aastatel 1970-1975 asjadevalitseja Vladimir Altin.³⁰⁰

1940. aastatel suunati suurem osa NSV Liidu venelastest Eestisse ÜK(b)P KK korraldusel. Kohalikul parteiorganisatsioonil oli nende funktsionääride rakendamise osas piiratud õigus kaasa rääkida. Ilmselt oli paljudele Eestisse saadetutele määratud ka ametikoht kuhu asuda. 1940. aastate II poolel on selliste töötajate kohta märkmeid EK(b)P KK kaadrialastes dokumentides. 1947. aastal koostati EK(b)P KK kaadriosakonna poolt ÜK(b)P KK korraldusel aastatel 1944-1947 Eestisse saadetud vene rahvusest kommunistide nimekiri.³⁰¹ Nimekirjas oli 75 nime, kellest kümmekond oli Eestist 1947. aastaks juba lahkunud. Keskkomitees töötasid neist 1940. aastatel vähemalt pooled. 1946. aasta alguses oli neid keskkomitee aparaadis 32.³⁰² Peale selle töötas keskkomitee aparaadis näiteks 1946. aastal veel ligi 20 NSV Liidu venelast, keda nimekirja ei olnud kantud. Enamasti olid need aparaadi reatöötajad, kellest osa võis Eestisse saabuda ka muude partei ja nõukogude organisatsioonide kaudu ja kinnitati juba hiljem EK(b)P KK poolt ametisse. Arvuliselt oli viimaseid kõige rohkem instruktorite hulgas.

1940. aastate II poolel oli venelaste puhul teravaimaks probleemiks eesti keele mitteoskamine. EK(b)P KK juhtkonnal ei õnnestunud motiveerida venelasi eesti keelt isegi suhtlustasandil omandama, kuigi EK(b)P KK juhtkond püüdis ilmselt Karotamme initsiatiivil vene rahvusest seltsimeestele anda võimaluse keelt õppida. Huvi kohaliku keele vastu oli leige. Juba eelpoolkirjeldatud eesti keele õpetaja Solba kirjast kooliosakonna juhatajale selgub, et 1946. aastal tegeles eesti keele õppimisega ainult 11 keskkomitee aparaadis töötanud venelast. Samal ajal loendati 20 keeleõppest loobunud venelast.³⁰³ Ka nende vene rahvusest töötajate, kes eesti keelt 1946. aastal õppisid, tulemused ei olnud kiita. Õpetaja Solba oli ainult kolme töötaja teadmisi märkinud hindegaga „5”, kuid vähemalt ühe töötaja Antonina Konsa³⁰⁴ keeleoskus ei kajastunud tema kohta peetud kaadrialastes dokumentides.³⁰⁵

³⁰⁰ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 420, 421, 646, 647.

³⁰¹ Mõned ÜK(b)P KK korraldusel Eestisse saadetud „venelased” olid teiste kaadrialaste dokumentide põhjal siiski muust rahvusest. Arvatavasti olid nad siiski sedavõrd venestunud, et nende rahvust polnud põhjust EK(b)P KK kaadriosakonnal nimetada.

³⁰² ERAF 1-69-5, L 2-15, ERAF 1-307-11, L 69-72.

³⁰³ ERAF 1-4 (vana)-70, L 41.

³⁰⁴ Antonina Konsa oli 1945-1946 EK(b)P KK kaadriosakonna instruktor, 1946-1947 kaadriosakonna ajakirjanduse, kultuuri ja kunsti kaadri sektori juhataja.

³⁰⁵ Ilmselt „abistas” seltsimees Konsat paremate hinnete saavutamisel tema eestlasest abikaasa Eduard Konsa. – Vt ERAF 1-6-1234 (Antonina Konsa isikutoimik).

2.3.3. Muud rahvused

EK(b)P KK statistiliste aruannete järgi oli EKP KK aparaadis ametis eestlaste ja venelaste kõrval ka muudest rahvustest kommuniste. Suuruselt kolmandaks rahvusgrupiks olid ukrainlased. Leidus ukrainlasi, kes olid enne Eestisse tulekut seotud rohkem Venemaa ja Vene NSFV-ga kui Ukrainaga. Sellisteks töötajateks olid näiteks Kurski kubermangus sündinud Fjodor Ušanjov,³⁰⁶ kes suunati Eestisse 1950. aastal põllumajandusosakonna juhatajaks.³⁰⁷ Ukrainaga puudusid igasugused sidemed ka Mihhail Sorokinil,³⁰⁸ kes töötas enne Eestisse tulekut ligi 10 aastat Usbeki NSV-s.³⁰⁹ Umbes sama palju oli ukrainlasi, kes olid Ukrainas sündinud ja kodumaaga pikemalt seotud. Keskkomitee juhtivtöötajate hulgas olid nendeks 1946-1947. aastal sekretäri asetäitjana tegutsenud Stefan Mohort ja kergetööstuse osakonnas töötanud Ivan Kulik.

Keskkomitee aparaadist käis vaadeldaval perioodil läbi ka valgevenelasi, karjala-soomlane³¹⁰, tšuvašš, armeenlane ja mõned juudid. Lähemalt on põhjust peatuda tšuvašši rahvusest Ivan Vassiljevil.³¹¹ Ta oli sündinud 1903. aastal Baškiirias, tegutsenud põllumajanduse juhina nii Baškiiri ANSV-s kui ka Kirgiisi NSV-s. Vassiljev oli üks väheseid mitte-eestlasi, kes sõandas õppida eesti keelt. Kaadriarvestuselehe järgi valdas ta peale emakeele ja vene keele muuhulgas ka tatari ja baškiiri keelt.³¹²

2.4. Vanuseline koosseis

Keskkomitee aparaadi töötajate vanuseline koosseis kajastus statistilises aruandes juhtiva kaadri koosseisu kohta. Juhtivtöötajate kohta on andmed olemas 1. jaanuarist 1946 ning reatöötajate kohta 1. jaanuarist 1950. Aruandes toodi klassifikaatori „vanus” juures välja järgmised vanuserühmad: alla 30 aastased, 31-35, 36-40, 41-45, 46-50 ja üle 50 aastased. Vanuse esitamisel statistilistes materjalides ei jälgitud sünnidaatumit, vaid üksnes sünniaastat, sest kuupäevade jälgimine oleks muutnud aruannete koostamise

³⁰⁶ Fjodor Ušanjov õppis 1947-1950 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgemas Parteikolis ja töötas 1950-1954 EKP KK põllumajandusosakonna juhatajana.

³⁰⁷ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 364.

³⁰⁸ Mihhail Sorokin oli enne Eestisse suunamist Usbeki K(b)P Taškendi linnakomitee sekretär ja sekretäri asetäitja. Seejärel 1944-1947 EK(b)P KK transpordiosakonna juhataja asetäitja, 1947 tööstuse ja transpordi osakonna juhataja asetäitja, 1948-1952 transpordiosakonna juhataja, 1952-1953 Tartu oblasti TSN TK esimehe I asetäitja, 1953 EKP KK tööstuse ja transpordi osakonna juhataja asetäitja.

³⁰⁹ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 597-599.

³¹⁰ Ivan Vadjalainen oli sündinud Gatšina maakonnas, valdas hästi soome ja vene keelt ning nõrgalt karjala ja eesti keelt. Ta töötas 1945-1946 EK(b)P KK kaadriosakonna instruktorina ja 1946-1949 EK(b)P Võrumaa komitee sekretärina. – ERAF 1-6-5218 (Ivan Vadjalaineni isikutoimik).

³¹¹ Ivan Vassiljev oli 1946-1947 EK(b)P KK põllumajandusosakonna sovhooside sektori juhataja, seejärel töötas riigikontrolliministeeriumis.

³¹² ERAF 1-6- 5202, L 3-5 (Ivan Vassiljevi isikutoimik).

keerulisemaks. Töötajate sünniaasta järgi koostati ka üksikud kaadriosakonna aruanded, mis sisaldasid ka keskkomitee aparaadi vanuselist koosseisu.³¹³

Sõjajärgsetel aastatel oli keskkomitee aparaadi juhtivtöötajate keskmine vanus ca 41 aastat. Vahetult pärast sõda töötas juhtivates ametites üsnagi palju juba 1940.-1941. aastal EK(b)P KK aparaadis tegutsenud kommuniste. Enamus juurdetulnuid kuulus samuti nende põlvkonda. Kui vaadata juhtivtöötajate sünniaastaid, siis vahetult pärast sõda tööleasunuist olid paljud sündinud aastatel 1900-1910.

Tabel 5. EKP KK aparaadi juhtivtöötajate vanuseline koosseis 1. jaanuari seisuga³¹⁴

aasta	kokku	vanus aastates						keskmine vanus
		alla 30	31-35	36-40	41-45	46-50	üle 51	
1946	41	-	3	14	19	2	3	41,6
1947	45	2	1	15	18	7	2	41,6
1948	36	2	3	6	15	10	-	41,5
1949	32	5	4	6	9	7	1	39,9
1950	33	3	5	6	6	11	2	41,1
1951	35	5	3	5	7	11	2	41,2
1952	46	2	10	6	14	12	3	41,4
1953	40	2	7	9	12	9	3	41,2
1954	34	1	8	9	7	6	2	40,6

EKP KK aparaadi juhtivtöötajate hulgas ei toimunud järsku põlvkondade vahetust. Alles alates 1940. aastate lõpust hakkasid aegamisi aparaadis domineerima 1910. aastal ja hiljem sündinud kommunistid, kuid nende juurdevool ei mõjutanud oluliselt juhtivtöötajate keskmist vanust. 1940. aastatel kasvas keskkomitee sekretäride keskmine vanus,³¹⁵ mis oli 1. jaanuariks 1946 42 aastat, kuid 1. jaanuariks 1949 oli keskmine vanus tõusnud 45 aastale ja 6 kuule.³¹⁶ Oluliselt madalam oli keskmine vanus osakonna juhataja asetäitjate ja sektorijuhatajate grupis, kus see ulatus 1. jaanuariks 1949 37 aastani. Keskmise vanuse muutumist mõjutas 1948. aastal aset leidnud keskkomitee aparaadi reorganiseerimine, mille tulemusel kinnitati juhtivtööle ka alla 30 aastaseid funktsionääre.³¹⁷ Keskkomitee juhtivtöötajate keskmine vanus vaadeldaval perioodil ei erinenud oluliselt EK(b)P linna- ja maakonnakomitee sekretäride keskmisest vanusest. 1948. aasta algul oli kohalike parteisekretäride keskmine vanus ca 41 aastat.³¹⁸

³¹³ Nendeks olid näiteks EK(b)P KK aruanded vabariigi kaadrialasest tööst. – Vt ERAF 1-307-15, L 1.

³¹⁴ Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERAF 1-48-14, L 104, 106; ERAF 1-307-6, L 35, 36-40; ERAF 1-307-14, L 273, 274; ERAF 1-307-22, L 254-258; ERAF 1-307-33, L 85-88; ERAF 1-307-71, L 77p, 78, 94-97; ERAF 1-307-86, L 70, 71p, 74-77; ERAF 1-307-98, L 44, 45, 46, 49; ERAF 1-307-127, L 102p, 106-110.

³¹⁵ Sekretäride keskmine vanus ei tõusnud üksnes töötajate stabiilsuse tõttu, vaid seetõttu, et sekretärideks kinnitati 1940. aastate II poolel enamasti kogenud kommuniste.

³¹⁶ ERAF 1-48-14, L 104; ERAF 1-307-22, L 254 jj.

³¹⁷ 1948. aastal kinnitati keskkomitee aparaati juhtivtööle neli alla 30 aastast töötajat.

³¹⁸ Kohalike parteiorganisatsioonide koht EKP struktuuris 1940-1991, lk 137-139.

Mõningaid järeldusi kogu keskkomitee aparaadi keskmise vanuse kohta saab teha 1946. aasta algul koostatud aparaadi töötajate nimekirjast, kus oli märgitud töötajate sünniaastad.³¹⁹ Esitatud 133 töötaja keskmine vanus oli ca 38 aastat. Sellega on võrreldav 1. novembril 1947 keskkomitee aparaadi töötajate nimekirja 106 töötaja keskmine vanus 38,7 aastat,³²⁰ kusjuures 35 juhtivtöötaja keskmiseks vanuseks oli 40,3 aastat ja 71 reatöötaja keskmiseks vanuseks 38 aastat.

1950. aastate algul olid aparaadi juhtivtöötajate grupis noorimad sektorijuhatajad, kelle keskmine vanus oli ca 37-39 aastat. Keskkomitee sekretärade ja osakonnajuhatajate asetäitajate grupis oli töötajate vanus 1950. aastate algul üle 40 aasta. Osakonnajuhatajate grupis toimus suurem muudatus 1953. aastal, sest 1. jaanuariks 1954 langes keskmine vanus 39 aastale, kuna 1950. aastate algul oli see olnud 43-45 aastat.³²¹

Peatuda tuleks eraldi keskkomitee töötajatel, kes olid keskkomitee aparaadi juhtivtöötajate hulgas noorimad või vanimad. 1. jaanuari 1946 seisuga oli juhtivtöötajate hulgas noorim EK(b)P KK informatsioonisektori juhataja Leonid Senkevits,³²² kes oli 34 aastane.³²³ Vanimad olid 57 aastane kooliosakonna juhataja Kristjan Kure³²⁴ ja 55 aastane poliitharidussektori juhataja Vladimir Rea.³²⁵ 1. jaanuariks 1947 ei saavutatud keskkomitee juhtivtöötajate keskmise vanuse langemist, kuigi 1946. aastal kinnitati juhtivtöötajateks kaks võrdlemisi noort kommunisti 1922. aastal sündinud Vera Kuznetsova³²⁶ kaadriarvestuse sektori juhatajaks ja 30 aastane August Pork³²⁷ ajakirjandussektori juhatajaks.³²⁸ 1947. aastal kinnitati 29 aastane Arkadi Kello³²⁹ organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja asetäitjaks.³³⁰ 1948. aastal saabus juhtivale tööle mitu alla 30 aastast noort nagu ajakirjandussektori juhatajaks 26 aastane

³¹⁹ ERAF 1-69-5, L 2-15.

³²⁰ ERAF 1-307-15, L 5-10.

³²¹ 1. jaanuar 1951 ja 1952 oli sektorijuhatajate keskmine vanus 38 aastat, 1. jaanuar 1953 37 aastat ja 1. jaanuar 1954 39. aastat. Osakonnajuhatajate keskmine vanus oli 1. jaanuar 1951 45, 1. jaanuar 1952 43 ja 1. jaanuar 1953 44 aastat. – ERAF 1-307-71, L 77p, 78, 94-97; ERAF 1-307-86, L 70, 71p, 74-77; ERAF 1-307-98, L 44, 45, 46, 49; ERAF 1-307-127, L 102p, 106-110.

³²² Leonid Senkevits oli 1944-1945 EK(b)P KK organiseerimise-instrueerimise osakonna instruktor, 1945-1946 informatsioonisektori juhataja, 1946-1949 vastutav organisaator.

³²³ ERAF 1-48-14, L 118.

³²⁴ Kristjan Kure oli 1945-1947 kooliosakonna juhataja.

³²⁵ Vladimir Rea oli staažikas põrandalaune kommunist, kes tegutses 1940-1941 EK(b)P Pärnumaa komitee I sekretärina, 1945-1946 EK(b)P KK poliitharidussektori juhatajana ja 1946-1948 propagandistina.

³²⁶ Vera Karotom-Kuznetsova oli 1945-1946 EK(b)P KK kaadriosakonna instruktor, 1946-1948 kaadriarvestuse sektori juhataja, 1948-1950 õppis EK(b)P KK j.a. Vabariiklikus Parteikoolis ja oli 1950-1952 keskkomitee lektor.

³²⁷ August Pork oli 1946-1948 EK(b)P KK ajakirjandussektori juhataja.

³²⁸ ERAF 1-307-6, L 72.

³²⁹ Arkadi Kello oli 1946-1947 EK(b)P KK vastutav organisaator, 1947-1948 organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja asetäitja, 1948-1949 partei-, ametiühingu-, ja komsomoliorganite osakonna juhataja asetäitja ning 1949-1950 EK(b)P KK I sekretäri abi.

³³⁰ ERAF 1-307-14, L 309.

Lembit Kaik,³³¹ informatsioonisektori juhatajaks 27 aastane Simon Rosenfeld,³³² kolhoosi- ja kooperatiiviehituse sektori juhatajaks 28 aastane Leonid Algus³³³ ning propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitaks 29 aastane Endel-Johannes Jaanimägi. Üle 50 aastaseid töötajaid oli 1. jaanuaril 1949 seisuga ainult üks. 1948. aastal kinnitati 50 aastane August Rink³³⁴ rasketööstusosakonna juhataja asetäitjaks.³³⁵

1950-1951. aastal olid keskkomitee aparaadi juhtivtöötajate hulgas arvuliselt suurimaks vanusegrupiks 46-50 aastased. Vahetult pärast sõda keskkomitee aparaadis tööle asunud ja juhtival tööl vastupidanud kommunistid olid jõudnud 40 eluaastate teise poolde. Need olid eeskätt sünniaastad 1904-1906. Nende hulgas olid 1904. aastal sündinud Pavel Anissimov,³³⁶ Vladimir Lipp,³³⁷ Mihhail Sorokin ja 1905. aastal Johannes Käbin.

1950. aastate algul suunati keskkomitee aparaadi juhtivale tööle järjest rohkem 1910. aastatel ja ka pärast I maailmasõda sündinud noorema põlvkonna kommuniste. Nende hulgas oli palju nii Eestis kui ka Venemaal (NSV Liidus) sündinuid eestlasi. Üks tuntuimad oli Karl Vaino,³³⁸ kes kinnitati 1950. aastal 27 aasta vanusena rasketööstusosakonna juhatajaks. Temast aasta noorem oli 1950. aastal kirjanduse ja kunsti sektori juhatajaks kinnitatud Jaan Rebane.³³⁹ 1951. aastal sai kalatööstusosakonna juhatajaks 1920. aastal sündinud kohalik eestlane Otto Merimaa. Nooremasse põlvkonda kuulus 1950. aastal sektorijuhatjaks kinnitatud Endel Saar,³⁴⁰ kelle sünniaasta oli 1920.

³³¹ Lembit Kaik oli 1948-1949 EK(b)P KK ajakirjandussektori juhataja.

³³² Simon Rosenfeld oli 1947-1948 EK(b)P KK organiseerimise-instrueerimise osakonna instruktor, 1948-1950 informatsioonisektori juhataja.

³³³ Leonid Algus oli 1947-1948 EK(b)P KK põllumajandusosakonna instruktor, 1948-1950 põllumajandusosakonna kolhoosi- ja kooperatiiviehituse sektori juhataja

³³⁴ August Rink oli 1947-1948 EK(b)P KK II sekretäri abi, 1948 põlevkivikeemiatööstuse ja energeetika osakonna juhataja asetäitja, 1948-1949 rasketööstusosakonna juhataja asetäitja.

³³⁵ ERAF 1-307-22, L 254-258.

³³⁶ Pavel Anissimov oli EK(b)P KK aparaati suunatud 1947. aastal ÜK(b)P KK Eesti büroo aparaadist. Ta oli 1947-1948 kaadriosakonna juhataja asetäitja, 1948-1952 administratiivosakonna juhataja, 1952-1953 EKP Tartu oblastikomitee II sekretär ja 1953. aastal kinnitati tööstuse ja transpordi osakonna juhataja asetäitjaks.

³³⁷ Vladimir Lipp oli 1945-1946 EK(b)P KK j.a. parteikolleegiumi liige, 1946-1947 keskkomitee sekretäri asetäitja kaubanduse ja ühikondliku tootlustamise alal, 1947-1948 kaubanduse ja ühiskondliku tootlustamise osakonna juhataja, 1948-1951 plaani-, finants- ja kaubandusosakonna juhataja, 1951-1953 kergetööstusosakonna juhataja ja 1953. aastal kinnitati administratiiv- ja kaubandusfinantsorganite osakonna juhataja asetäitjaks.

³³⁸ Karl Vaino oli 1948-1949 EK(b)P KK tööstuse ja transpordi osakonna instruktor, 1949-1950 transpordi osakonna instruktor, 1950-1952 rasketööstusosakonna juhataja asetäitja, 1952 EK(b)P Tallinna oblastikomitee sekretär, 1952-1953 EKP KK transpordiosakonna juhataja ja kinnitati 1953. aastal tööstuse ja transpordi osakonna juhatajaks.

³³⁹ Jaan Rebane oli 1950-1951 EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna kirjanduse ja kunsti sektori juhataja.

³⁴⁰ Endel Saar oli 1950. aastal EK(b)P KK partei ja nõukogude töötajate ettevalmistamise ja täiendamise sektori juhataja partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonnas, 1950-1952 vastutav organisaaator ja 1952. aastal kinnitati partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna juhataja asetäitjaks.

Reatöötajate vanus oli 1950. aastate algul stabiilne, jäädes 1. jaanuarist 1950- 1. jaanuarini 1954 vahemikku 34-36 aastat. (vt Tabel 6).

Tabel 6. EKP KK aparaadi reatöötajate vanuseline koosseis 1. jaanuari seisuga ³⁴¹

aasta	kokku	vanus aastates						keskmine vanus
		alla 30	31-35	36-40	41-45	46-50	üle 51	
1950	50	18	12	9	8	2	1	34,9
1951	48	13	18	7	5	4	-	34,7
1952	61	11	21	15	9	4	-	36,1
1953	49	15	14	7	9	4	1	35,5
1954	76	21	33	10	7	4	1	34,3

Töötajate nimekirjade puudumine ei võimalda anda täpseid andmeid noorimate ja vanimate aparaadi reatöötajate kohta 1950. aastatel. 1940. aastate lõpul oli EK(b)P KK aparaadis reatöötajatena veel mitmeid vanema põlvkonna kommuniste, kes olid parteitööl olnud ENSV-s ka enne sõda. Vanimad aparaadis töötavad funktsionäärid olid 1947. aasta lõpul EK(b)P KK j.a. parteikolleegiumi töötajad August Puusep³⁴² ja 57 aastane Jelena Johanson.³⁴³ Instruktorite, vastutavate organisaatorite ning lektorite-propagandiste hulgas olid vanimad 54 aastane lektor Jaak Ottender³⁴⁴ ja 56 aastane Vladimir Rea.³⁴⁵ Keskkomitee aparaadis töötas 1940. aastate II poolel terve rida alla 30 aastaseid seltsimehi, kes tõusid 1950. aastatel parteilisel karjääriredelil.³⁴⁶

2.5. Parteistaaž

Statistilises aruandes juhtiva kaadri koosseisu kohta esitati näitajad ka kommunistide parteistaaži kohta. Statistilised näitajad keskkomitee aparaadi juhtivtöötajate kohta on kättesaadavad alates 1. jaanuarist 1946 ning reatöötajate kohta alates 1. jaanuarist 1950. Aruandes kajastus parteisse astumise aasta, mis grupeeriti. 1945.-1948. aastani olid grupeeritud järgmised parteisse astumise aastad: „kuni 1917”, „1917-1920”, „1921-1925”, „1926-1929”, „1930-1934”, „1935-1938”, „1939-1940”, „1941”, „1942” ning „1943 ja hiljem”.³⁴⁷ Kuna 1940. aastate lõpul lisandus juhtivale parteitööle hulgaliselt 1943. aastal ja hiljem parteisse astunud kommuniste, tehti aastate

³⁴¹ Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERAF 1-307-33, L 89,90; ERAF 1-307-71, L 98,99; ERAF 1-307-86, L 70, 78, 79, 70p; ERAF 1-307-98, L 50; ERAF 1-307-127, L 102p, 111, 112.

³⁴² August Puusep oli 1947-1951 EK(b)P KK j.a. parteikolleegiumi sekretär.

³⁴³ Jelena Johanson oli 1947-1952 EK(b)P KK j.a. parteikolleegiumi liige ja seejärel EKP KK instruktor.

³⁴⁴ Jaak Ottender oli 1946-1947 EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna lektor ja 1947-1948 lektorite grupi juhtaja.

³⁴⁵ ERAF 1-307-15, L 5-10.

³⁴⁶ 1947. aasta lõpul olid aparaadi reatöötajate hulgas näiteks 26 aastased Vladimir Tšernušov ja Lembit Varimõis, 27 aastane Adolf Rotberg ja 29 aastane Erich Int jmt.

³⁴⁷ Vt ERAF 1-48-14.

grupeeringutes mõned täiendused. 1949. aasta aruandes ühendati 1941. ja 1942. aasta parteistaažiks „1941-1942” ning lisati parteisse astumise aastad „1943-1945” ning „1946 ja hiljem”.³⁴⁸ 1952. aastal lisati statistilise aruande vormi parteistaaž „1946-1950” ning „1951 ja hiljem”.³⁴⁹ Seevastu EK(b)P KK kaadrialastes õiendites ja aruannetes kommunistide parteistaaži kohta aastatest 1945-1948 ei jälgitud juhtiva kaadri koosseisu statistilise aruande vormi grupeeringuid. Parteistaaž fikseeriti ÜK(b)P-sse kuulumise pikkusega, mitte aga parteisse astumise aasta järgi.³⁵⁰

Statistiliste aruannete põhjal koostatud tabelitest 7. ja 8. (vt lk 64) nähtub, et EKP KK aparaadis oli ametis enim kommuniste, kes astusid kommunistlikusse parteisse aastatel 1926-1929, 1943-1945 ja 1946-1950.

Tabel 7. EKP KK aparaadi juhtivtöötajate parteistaaž 1. jaanuari seisuga³⁵¹

aasta	kokku	1917-20	1921-25	1926-29	1930-34	1935-38	1939-40	1941-42	1943-45	1946-50
1945	23	5	4	6	2	1	3	-	2	-
1946	41	3	6	15	4	3	7	-	3	-
1947	45	6	8	15	6	1	4	3	2	-
1948	36	3	7	12	4	1	4	3	2	-
1949	32	2	4	10	5	2	3	3	3	-
1950	33	2	4	9	3	1	4	5	4	1
1951	35	2	3	10	5	-	5	2	6	2
1952	46	2	2	11	6	1	4	7	9	4
1953	40	1	-	7	4	1	7	7	7	6
1954	35	-	-	8	4	-	4	3	8	7

Juhtivtöötajate hulgas oli 1940. aastatel kõige rohkem aastatel 1926-1929 parteisse astunuid, moodustades enam kui 30% kõikidest juhtivtöötajatest. 1950. aastate algul nimetatud perioodil parteisse astunute osakaal langes ning kasvas 1940. aastate algul parteisse astunute osakaal.

Reatöötajate puhul on lisaks 1950. aastate statistilistele andmetele võimalik vaadelda töötajate parteistaaži ka 1947. aasta algusest. 76 instruktorist, vastutavast organisatorist, propagandistist ja lektorist oli koguni 28 kommunisti 10 aastase või pikema staažiga. See tähendab, et nad olid parteisse astunud enne ÜK(b)P-sse

³⁴⁸ Vt ERAF 1-307-33.

³⁴⁹ Vt ERAF 1-307-98.

³⁵⁰ ERAF 1-5 (vana)-11, L 7 jj.

³⁵¹ Koostatud järgmistest allikatest põhjal: ERAF 1-48-14, L 104, 106; ERAF 1-307-6, L 35, 37-40; ERAF 1-307-14, L 273, 274; ERAF 1-307-33, L 70p, 71; ERAF 1-307-71, L 77p, 78; ERAF 1-307-86, L 59p, 60; ERAF 1-307-98, L 44, 45, 46, 49, 50; ERAF 1-307-127, L 89p, 90.

vastuvõtmise moratoriumit 1933. aastal.³⁵² 18 kommunisti olid staažiga 5-10 aastat, 14 kommunisti kuni viie, 13 kuni kolme ja 3 kuni ühe aastase staažiga.³⁵³

Reatöötajate hulgas olid võrreldes 1947. aastaga 1950. aastate alguseks toimunud suured muudatused ja kaadri uuenemine. Enamuse moodustasid aastatel 1943-1945 ja 1946-1950 parteisse astunud. 1952. aastani oli reatöötajate hulgas kõige rohkem kommuniste parteistaažiga 1943-1945 ning alates 1953. aastast staažiga 1946-1950.

Tabel 8. EKP KK aparaadi reatöötajate parteistaaž 1. jaanuari seisuga³⁵⁴

aasta	kokku	1917-20	1921-25	1926-29	1930-34	1935-38	1939-40	1941-42	1943-45	1946-50	1951+
1950	50	-	1	3	5	1	5	7	19	9	-
1951	48	-	1	1	3	1	7	3	19	13	-
1952	61	-	2	2	2	1	7	4	27	14	-
1953	49	1	-	2	2	1	1	3	16	19	4
1954	76	1	-	3	-	1	3	5	25	31	7

EK(b)P KK aparaadis ei töötanud pärast sõda varasema kui 1917. aasta parteistaažiga kommuniste. 1944-1945 töötas EK(b)P KK erisektoris küll „kaastöölisena” Ivan Melikov, kelle staaži loeti 1915. aastast, kuid puuduvad andmed, kas Melikov oli erisektoris vastutav või tehniline töötaja.³⁵⁵ Pikima staažiga kommunist EK(b)P KK aparaadis oleks võinud olla kirju ja põneva elulooga Osvald Palgi,³⁵⁶ kes oli kommunistliku partei eelkäija VSDTP liikmeks astunud 1914. aastal, kuid ta oli heidetud bolševike hulgast välja 1938. aastal. Kui ta astus 1943. aastal uuesti ÜK(b)P-sse ei palunud ta varasema staaži arvestamist.³⁵⁷

1940. aastate keskel tegutses keskkomitee aparaadis mitmeid aastatel 1917-1920 parteisse astunud. 1945. aasta algul oli selliseid kommuniste juhtivtöötajate hulgas viis. Pikima staažiga kommunist oli Aleksander Hendrikson,³⁵⁸ kes oli VSDT(b)P liige märtsist 1917. aastal. Lisaks temale olid staažiga alla 1920 või 1920. aastast Paul (Pavel)

³⁵² Parteisse vastuvõtmise moratorium ehk keeld kehtestati 1933. aastal. Keeld kehtis ligi 4 aastat ja lõppes 1936. aasta lõpul. Sellel ajal võis kõlbuliku parteisse astuja arvata sobivate kandidaatide hulka ootamaks moratoriumi lõppu. – Vt Rigby, T. H. Communist Party-Membership in the USSR 1917-1967, lk 215 jj.

³⁵³ Samas, L 7 jj.

³⁵⁴ Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERAF 1-307-33, L 89,90; ERAF 1-307-71, L 98,99; ERAF 1-307-86, L 59p, 60; ERAF 1-307-98, L 50, 51, 52; ERAF 1-307-127, L 89p, 90.

³⁵⁵ Ivan Melikov töötas ka 1941. aastal EK(b)P KK erisektoris vastutava töötajana.

³⁵⁶ Osvald Palgi oli 1944-1946 EK(b)P KK põllumajandusosakonna juhataja asetäitja.

³⁵⁷ Osvald Palgi suri 1949. aastal. Kui ta oleks elanud kauem võinuks tema parteistaaž tulla ümbervaatamisele nagu mitmetel teisel eesti kommunistil, kes olid 1930. aastatel ÜK(b)P-st välja heidetud, – vt ka EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 546-549.

³⁵⁸ Aleksander Hendrikson oli 1944-1945 EK(b)P KK tööstusosakonna juhataja ja sekretäri asetäitja tööstuse alal.

Štamm,³⁵⁹ Richard Antons,³⁶⁰ Ilja Galkin³⁶¹ ja Eduard Päll.³⁶² 1945. aasta algul vabastati EK(b)P KK aparaadist mitu staažikat kommunisti ja suunati mujale. 1945. aastal asendas Antonsit kooli osakonna juhatajana sama pika staažiga kommunist Kristjan Kure. Pikema parteistaažiga kommunistide arvu suurenemine 1946. aasta jooksul oli tingitud armeest demobiliseeritud kogenud kommunistidega. 1947. aasta algul oli keskkomitee aparaadis pikima staažiga kaadriosakonna juhataja asetäitja Heinrich Laura.³⁶³ Ta oli VSDT(b)P liige juba 1917. aasta aprillist. Ühtegi temast pikema staažiga kommunisti keskkomitee aparaadis juhtivas ametis pärast sõda ei töötanud. Venelastest oli pikema staažiga 1918. aastast kogenud parteifunktsionäär Mihhail Goremõkin,³⁶⁴ kes suunati armeest poliitöölt 1946. aasta sügisel EK(b)P KK aparaati partei- ja komsomolikaadri sektori juhatajaks.³⁶⁵ 1950. aastate alguseks olid paljud kogenud bolševikud suunatud juba mujale tööle. Leidus üksikuid juurdetulijaid nagu 1952-1953. aastal administratiivosakonna juhtajana tegutsenud kogenud julgeolekuohvitser Johannes Tipner, kes astus parteisse 1919. aastal Punaarmees.³⁶⁶ 1940. aastatel töötas ka aparaadi reatöötajana kümnekond perioodil 1917-1920 parteisse astunud.

Kohalike eestlastele, kes astusid EKP liikmeks 1920 ja 1930. aastatel arvestati staažina ÜK(b)P KK heakskiidul enamasti EKP-sse astumise aega.³⁶⁷ EKP oli formaalselt eraldunud VK(b)P-st 1920. aastal pärast Tartu rahulepingu sõlmimist. 1940. aastate II poolel ja 1950. aastate algul oli kohalikest eestlastest keskkomitee aparaadi pikima staažiga Juliana Telman,³⁶⁸ olles EKP liige 1920. aastast.

Ajavahemikus 1921-1925 toimusid ÜK(b)P-sse astumiseks mitmed kampaaniad. 1922. aastal kinnitati kolm kategooriat, keda lubati värvata partei liikmeteks. Need olid esiteks töölised ja töölis- ja talupoja päritolu punaarmeelased, teiseks talupojad ja käsitöölised ja kolmandaks peamiselt kontoritöötajad.³⁶⁹ EKP KK aparaadis töötasid sellel perioodil parteisse astunudest peamiselt mitte-eestlased, kelle kõrgeimaks

³⁵⁹ Paul (Pavel) Štamm oli 1944-1948 EK(b)P KK sõjaosakonna juhataja. Ta oli VK(b)P liige 1919 juulist, olles Petrogradi sõjaväeringkonna staabi luurevalitsuse eesti asjade residendi abi.

³⁶⁰ EK(b)P KK kooliosakonna juhataja 1944-1945 Richard Antons oli VK(b)P liige 1920. aastast.

³⁶¹ EK(b)P KK tööstusosakonna juhataja asetäitja 1944-1945 Ilja Galkin oli VK(b)P liige 1920. aastast.

³⁶² Keskkomitee sekretär Eduard Päll oli VK(b)P liige 1920. aastast.

³⁶³ Heinrich Laura oli 1946-1947 EK(b)P KK kaadriosakonna juhataja asetäitja.

³⁶⁴ Mihhail Goremõkin oli 1946-1948 EK(b)P KK kaadriosakonna partei- ja komsomolikaadri sektori juhataja.

³⁶⁵ ERAF 1-307-6, L 72, 72p.

³⁶⁶ Johannes Tipner oli 1952-1953 EKP KK administratiivosakonna juhataja ja kinnitati 1953. aastal EKP KK parteikomisjoni liikmeks.

³⁶⁷ Šišov, L. Eestimaa Kommunistlik Partei - kommunismi ehitamise organiseerija Eesti NSV-s. Tallinn 1979, lk 10.

³⁶⁸ Juliana Telman oli 1945-1952 EK(b)P KK naistöösosakonna juhataja.

³⁶⁹ Rigby, T. H. Communist Party-Membership in the USSR 1917-1967, lk 101.

positsiooniks jäi EK(b)P KK osakonnajuhataja ametikoht.³⁷⁰ Ankeedi järgi eestlastest oli antud perioodil 1922. aastal ÜK(b)P-sse astunud Jakov Parind, kes oli 1919. aastast aktiivne komsomolitegelane.³⁷¹

Eesti Vabariigis astus 1920. aastate I poolel kommunistlikusse parteisse üsna palju vasakpoolse maailmavaatega inimesi.³⁷² 1940. aastate II poolel tegutses ENSV parteiorganisatsioonis ainult üksikuid 1920. aastate algul EKP-sse astunud kommuniste,³⁷³ kuigi 1940. aastal olid pooled EK(b)P maakonnakomitee sekretärid olnud staažiga 1921-25.³⁷⁴

Periood 1926-1929 ja ka 1930. aastate algus olid NSV Liidus partei kiire juurdekasvu aastad. Thomas Rigby nimetab parteiliikmete intensiivse kasvu aastaid 1924-1933 partei proletariseerumiseks.³⁷⁵ 1930. aastaks oli üle 65% partei liikmed proletaarset päritolu. Pärast sõda tegutses EKP KK aparaadis küllaltki palju vene rahvusest kommuniste, kes olid ÜK(b)P liikmeks astunud 1920. aastate lõpul ning olid töölispäritolu. Nende hulgas olid keskkomitee sekretäride asetäitjad Pavel Krjukov,³⁷⁶ Jevgeni Radulov,³⁷⁷ osakondade juhtivtöötajad Viktor Mihejev,³⁷⁸ Viktor Konstantinov,³⁷⁹ Nikolai Pavlenko³⁸⁰ jt.

Eestlaste astumist ÜK(b)P-sse mõjutas ka 1923. aastal käivitunud nn korenizatsija (põlistamise) poliitika, mis nägi ette kasvatada NSV Liidule lojaalselt rahvuslikku kaadrit. Selleks asutati rahvuskeelseid ajalehti, koole, loodi rahvuslikke külanõukogusid jne.³⁸¹ Ajavahemikus 1926-1929 olid NSV Liidus ÜK(b)P liikmeks astunud rohkem kui pooled magistritöös käsitletaval perioodil keskkomitee sekretäridena töötanud eestlased nagu Nikolai Karotamm, Nikolai Puusep, Algu Raadik, Aleksander Ivanov- Jaanus, Aleksei Müürisepp ja Johannes Käbin.

³⁷⁰ Tuntumad olid põllumajandusosakonna juhataja külakooli õpetaja poeg Aleksandr Sokolov ja transpordiosakonna juhataja asetäitja töölispäritolu Mihhail Sorokin.

³⁷¹ Jakov Parind oli 1946-1947 EK(b)P KK sekretäri asetäitja tööstuse alal ja 1947-1948 sekretäri asetäitja tööstuse ja transpordi alal ning ühtlasi samanimeliste osakondade juhataja.

³⁷² EKP-l oli 1924. aasta algul 2000 liiget, mis jäi suurimaks Eesti Vabariigi aastatel. – Vt Kuuli, Olaf. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917-1920, lk 46.

³⁷³ 1947. aastal oli selliseid kommuniste kaks, propaganda ja agitatsiooni osakonna lektor Erich Tarkpea ja propagandist Vladimir Rea.

³⁷⁴ Liivik, Olev. Kohalikud parteikomiteed 1940. ja 1941. aastal ning Teise maailma sõja ajal. // EKP kohalikud organisatsioonid 1940-1991, lk 47-52.

³⁷⁵ Rigby, T. H. Communist Party-Membership in the USSR 1917-1967, lk 115.

³⁷⁶ Pavel Krjukov oli 1945-1946 EK(b)P KK sekretäri asetäitja tööstuse alal.

³⁷⁷ Jevgeni Radulov oli 1945-1947 EK(b)P KK sekretäri asetäitja põlevkivi- ja keemiatööstuse alal, 1947-1948 sekretäri asetäitja põlevkivikeemiatööstuse ja energeetika alal, olles ühtlasi samanimeliste osakondade juhataja. 1948 oli Radulov rasketööstusosakonna juhataja.

³⁷⁸ Viktor Mihejev oli 1945-1946 EK(b)P KK kaadriosakonna kaadriarvestuse sektori juhataja.

³⁷⁹ Viktor Konstantinov oli 1945-1946 EK(b)P KK kaadriosakonna nõukogude kaadri sektori juhataja.

³⁸⁰ Viktor Pavlenko oli 1945-1946 EK(b)P KK transpordiosakonna veetranspordi sektori juhataja.

³⁸¹ Feest, David. Die Sowjetisierung des estnischen Dorfes, lk 31.

Partei kiire juurdekasvu perioodi lõpetas 1933. aastal alanud parteisse võtmise moratorium, mis kestis kuni 1936. aasta lõpuni. Ilmselt leidis ka Eestis töötanud mitte-eestlastest kommunistide hulgas funktsionääre, kelle parteisse astumine lükkus moratoriumi tõttu edasi. 1937. aastal astusid ÜK(b)P-sse näiteks organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja Aleksandr Olin³⁸² ja sekretäri asetäitja Vladimir Robotov.³⁸³ Eesti rahvusest NSV Liidu kodanikke võeti pärast moratoriumit ÜK(b)P liikmeks harvemini. Juhtivtöötajate hulgas oli ÜK(b)P liige 1938. aastast eestlane Friedrich Lätte.³⁸⁴

Aastatel 1939-1942 oli kommunistliku parteisse astujaid nii NSV Liidust kui ka okupeeritud Eestist, kuigi parteistatistika ei erista kahjuks 1940. aasta suvel EKP-sse astujaid ÜK(b)P liikmeks astunutest. 1945. aasta algul töötas EK(b)P KK aparaadis juhtival töö kolm 1940. aastal kommunistlikusse parteisse astunut. Nendest Leonhard-Friedrich Illisson³⁸⁵ oli kohalik kommunist, kuid Pavel Selivanov³⁸⁶ ja Nikolai Allo olid parteisse astunud NSV Liidus. 1940. aastate II poolel jõudis keskkomitee aparaadis juhtivatele kohtadele mitmeid 1940. aastal EKP-sse astunud eestlast. Paljudele jäi tegutsemine keskkomitees 1940. aastatel võrdlemisi lühikeseks.³⁸⁷

Aastatel 1943-1945 parteisse astunud keskkomitee aparaadis tegutsenud kommunistid olid enamasti eesti rahvusest laskurkorpuse poliittöötajad. Punaarmees oli ÜK(b)P-sse astumine intensiivistunud juba 1941. aastal. NSV Liidu eestlastest võeti 1941. aasta detsembris parteisse näiteks 22 aastane Arkadi Kello.³⁸⁸ 1944. aasta lõpuks teenis armees pisut üle 3 miljoni bolševiku, mis moodustas 53% kommunistide koguarvust NSV Liidus.³⁸⁹ EK(b)P KK aparaadis oli juhtival töö 1946. aasta alguses

³⁸² Aleksandr Olini karjääri jaoks oli moratoriumi lõppemine suur kergendus. Parteisse võtmise peatamisel oli ta alles 20 eluaastate alguses. 1937. aastaks oli Olin läbinud juba sõjaväe poliitkomandöride kursused ja valmis asuma poliitööle. Ta töötas aastatel 1937-1940 komsomolitööl ja 1941. aastast parteitööl. – Vt EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 543 jj.

³⁸³ Vladimir Robotovi oli 1945-1946 EK(b)P KK sekretäri asetäitja ehituse ja kommunaalmajanduse alal. Enne parteisse astumist töötas ta Moskvas metroode projekteerimise asutuses ja ehitusel suunati 1941. aastal parteitööle Moskva linnakomiteesse. – Vt EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 543 jj.

³⁸⁴ Friedrich Lätte oli 1938. aastal ajalehe „Aldanski Komsomolets” propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja ja 1938-1940 ajalehe majandusosakonna juhataja ja toimetuse vastutav sekretär. Ta töötas 1946-1948 EK(b)P KK kaadriosakonna instruktorina ja seejärel 1948-1949 administratiivosakonna juhataja asetäitjana. – Vt EKP kohalikud organisatsioonid, lk 275; Riigikantslei arhiiv R-1 -2-k -285 (Friedrich Lätte isikutoimik).

³⁸⁵ Leonhard-Friedrich Illisson oli 1943-1944 EK(b)P KK organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja asetäitja ja 1944-1945 juhataja.

³⁸⁶ Pavel Selivanov oli 1944-1946 EK(b)P KK sekretäri asetäitja kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise alal ja kaubandusosakonna juhataja.

³⁸⁷ Valdar Leede töötas 1944-1945 organiseerimise-instrueerimise osakonnas ja 1948 mõned kuud kaadriosakonna juhataja asetäitjana; Eduard Inti oli 1945-1946 organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja asetäitja ja seejärel 1946-1947 EK(b)P Võrumaa komitee I sekretär; Adolf Päss oli 1945-1946 mõni kuu EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitja.

³⁸⁸ ERAF 1-6-11203 (Arkadi Kello isikutoimik).

³⁸⁹ Rigby, T. H. Communist Party-Membership in the USSR 1917-1967, lk 241.

ainult üks Punaaarmees parteisse astunu Andrei Murri.³⁹⁰ Laskurkorpuse nooremaid kommuniste suunati keskkomitee aparaati rohkem pärast laiaulatuslikumat demobiliseerimist 1946. aastal ning ka 1940. aastate lõpul kui nooremad kommunistid olid lõpetanud parteikoolid või omandanud kogemusi madalamal parteitööl. Laskurkorpuses parteisse astunud kommuniste oli 1940. aastate II poolel EK(b)P KK aparaadis võrdlemisi palju.³⁹¹ Isegi mõned naised, kes teenisid laskurkorpuses, astusid sõja-aastatel ÜK(b)P liikmeks.³⁹² Sõjajärgses keskkomitee aparaadis tegutses ka kommuniste, kes astusid ÜK(b)P liikmeks tsiviilorganisatsioonide kaudu. Juhtivtöötajatest olid need näiteks Osvald Palgi ja Aleksander Aru.³⁹³

Aastatel 1946-1950 oli parteiliikmeskonna kasvu tempo Eestis ja mujal NSV Liidus erinev. Sõjajärgses Eestis keskendus partei oma võimu kindlustamisele ja vajas parteiliikmeid, kelle hulgast valida kaadrit okupatsioonivõimu teostamiseks. Partei liikmeskonna juurdekasv oli esmatähtis. Aastatel 1945-1951 kasvas ÜK(b)P territoriaalorganisatsiooni EK(b)P liikmeskond ligi 8 korda 2 409lt 18 897 kommunistini.³⁹⁴ ÜK(b)P liikmeskonna juurdekasv oli aeglasem.³⁹⁵ Eestis astus sõjajärgsel perioodil parteisse märkimisväärne hulk endisi laskurkorpulasi, kuid keskkomitee aparaadi juhtivtööle kinnitati neid enamasti 1950. aastatel. Ilmselt puudus paljudel 1940. aastatel vajalik kolmeaastane parteistaaž. Nende kõrval tuli aparaati tööle ka funktsionääre, kellel puudusid teened NSV Liidu kaitsmisel. 1951. aasta algul oli juhtivtöötajate hulgas lühima parteistaažiga näiteks 1923. aastal sündinud Karl Vaino. Ta oli ÜK(b)P liige 1947. aastat. Sõjaaastatel kui paljud tema eestlastest eakaaslased sõdisid laskurkorpuses omandas seltsimees Vaino insenerikutset.³⁹⁶

Kahjuks puuduvad andmed selle kohta kui palju oli vahetult pärast sõda EK(b)P KK aparaadis parteiliikmekandidaate, kellel ei oleks objektiivselt olnud võimalik keskkomitee aparaadis töötada. Keskkomitee vastutavate töötajate statistikas ei kajastu näiteks Raik Aarma nimi, kes töötas 1945-1946. aastal propaganda ja agitatsiooni

³⁹⁰ Andrei Murri oli 1945-1946 EK(b)P KK kooliosakonna juhataja asetäitja. – Vt EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 536.

³⁹¹ Nimetada võiks ainult juhtivtöötajad nagu Simon Rosenfeld, Lembit Kaik, August Pork, Leonid Algas, Endel Saar, Ralf Raudberg, Jaroslav Raid ja ka hilisemad EK(b)P maakonnakomitee I sekretärid Arnold Tõnissoo, Ivan Oja, Vladimir Makarov ja Vladimir Tšernõšov.

³⁹² Näiteks Vera Kuznetsova-Karotom ning 1950. aastatest kuni 1980. aastani Leida Sipria.

³⁹³ Aleksander Aru, kes oli parteisse võetud 1944 septembris kinnitati juba 1945. aastal EK(b)P KK tööstusosakonna juhataja asetäitjaks. 1946. aastal oli ta sekretäri asetäitja tööstuse alal. – Vt EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 373.

³⁹⁴ Nõukogude Eesti: Entsüklopeediline teatmeteos. Tallinn 1975, lk 92.

³⁹⁵ ÜK(b)P KK partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna ülevaate järgi võeti 1948. ja 1949. aastal parteiliikmekandidaadiks vastavalt 85 308 ja 120 978 inimest, mis oli kümneid kordi väiksem kui näiteks 1943. aastal kui liikmekandidaadiks võeti vastu ligi 1,8 miljonit inimest. – Subkova, Jelena. Kaderpolitik und Säuberungen in der KPdSU (1945-1953), lk 261-269.

³⁹⁶ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 367.

osakonnas instruktorina, täites ühtlasi ka ajakirjandussektori juhataja kohustusi. Ta oli ÜK(b)P liikmekandidaat 1943. aastast, kuid partei liikmeks võeti ta alles 1948. aastal, olles siis juba teisel ametikohal.³⁹⁷

2.6. Haridustase

2.6.1. Arvestuse põhimõtted

Vaadeldaval perioodil oli mitmeid statistilisi aruandeid, mis sisaldasid näitajaid parteitöötajate haridustaseme kohta. Töötajate haridustase, eriala ja ka lõpetatud õppeasutuse tüüp sisaldasid juhtiva kaadri koosseisu statistilises aruandes, mis koostati 1949. aastani ainult EK(b)P KK aparaadi juhtivtöötajate kohta. 1949. aastani ei käsitletud aruandes eraldi parteipoliitilist haridust, kuna parteipoliitiline haridus arvati üld- ja erialase³⁹⁸ hariduse näitajate hulka. 1949. aastal laiendati aruande haridust puudutavat osa. Edaspidi esitati aruandes lisaks üld- ja erialasele haridusele ka parteipoliitilise hariduse näitajad. Üld- ja erialase ehk mitteparteipoliitilise hariduse tasemete juures kajastusid 1949. aastast ka parteipoliitilise hariduse tasemad erialase haridusena juhul kui mitteparteipoliitiline oli madalam parteipoliitilise hariduse tasemest.³⁹⁹

Statistilises aruandes jaotati hariduse tasemed järgmiselt: kõrg-, lõpetamata kõrg-, keskeri-, kesk-, lõpetamata kesk- ja algharidus. Võimalus fikseerida lõpetamata algharidust parteistatistikas puudus. Osadel kõrgharidusega töötajatel esitati statistilises aruandes nende eriala. Ära märgiti insenerid, agronoomid, teised põllumajanduse spetsialistid, ökonomistid, juristid ja arstid. Ülejäänud erialasid aruandes eraldi välja ei toodud, kuigi fikseeriti, kas töötajad olid lõpetanud pedagoogilise kõrgkooli, ülikooli või mingi teise kõrgema õppeasutuse. Parteipoliitilise hariduse omandanud funktsionääride kohta täideti statistilise aruande osa, milles jaotati haridustasemed järgmiselt: kõrg-, lõpetamata kõrg- ja keskharidus. Kõrgharidusega spetsialistide hulgas peeti arvestust nende kohta, kes olid lõpetanud ÜK(b)P KK j.a Kõrgema Parteikooli või ÜK(b)P KK j.a. Ühiskonnateaduste Akadeemia. Lõpetamata kõrghariduse juures loetleti oblasti, krai või liiduvabariigi kaheaastase parteikooli lõpetanud ning keskhariduse juures ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteioorganisaatorite kooli lõpetanud. Töötajatel, kellel oli ainult parteipoliitiline keskharidus, kajastus see üld- ja erialase hariduse juures

³⁹⁷ Raik Aarma oli 1948. aastal ajalehe „Tööraha Elu” vastutav sekretär Võrus. – ERAF 1-6-10064 (Raik Aarma isikutoimik).

³⁹⁸ Üldharidusena käsitleti keskharidust ning erialase haridusena, kas keskeri- või kõrgharidust.

³⁹⁹ Kui kommunistil oli kõrgem parteipoliitiline kõrgharidus ja üldine keskharidus, märgiti tema haridustasemeks üldjuhul „kõrg”. Juhul kui omati kõrgharidust ja parteipoliitilist keskharidust, kajastus parteipoliitiline haridus ainult parteipoliitilise hariduse näitajate hulgas.

keskeriharidusena. Parteipoliitilise kõrgkooli lõpetanud kommunisti kohta märgiti üld- ja erailase hariduse näitajate juures „lõpetanud teised kõrgkoolid”.⁴⁰⁰

Lisaks juhtiva koosseisu statistilisele aruandele koostati kõrgharidusega spetsialistide kohta statistilisi aruandeid, kus fikseeriti töötaja eriala, kõrgharidusega töötajate arv ja isikkoosseis. Aruanne hõlmas ENSV juhtivat kaadrit ega käsitlenud eraldi EKP KK aparaati. Nendel põhjustel aruannetel antud töös pikemalt ei peatuta. 1940. aastatel oli töötatud välja aruanded ka keskeriharidusega spetsialistide arvestuseks.⁴⁰¹

Üks tõsisemaid probleeme oli kaadristatistikas haridustasemete hindamine. Teatud määral püüti arvestajate tööd lihtsustada instruksioonide koostamisega, millega loodeti arvatavasti ka haridustasemeid korrastada. Sõjajärgsetel aastatel koostati ÜK(b)P KK poolt parteistatistika paremaks korraldamiseks nimekirju õppeasutustest ja õppeasutuse tüüpidest, mille lõpetajat võis lugeda kõrgharidusega spetsialistiks,⁴⁰² kuigi sellised nimekirjad ei kergendanud nähtavasti arvestuse pidamist kohtadel. 20. novembril 1947 märkis EK(b)P KK kaadriosakonna juhataja asetäitja Pavel Anissimov ühes õiendis, et EK(b)P KK aparaadi kõrgharidusega töötajate hulgast arvatakse välja EK(b)P KK III sekretär Villem Kuusik ning sekretär propaganda ja agitatsiooni alal Albus Raadik. Mõlemad olid lõpetanud Lääne Vähemusrahvuste Kommunistliku Ülikooli (LVKÜ).⁴⁰³ Anissimov selgitas, et kõikides varasemates aruannetes olid nad tähistatud kõrgharidusega spetsialistidena.⁴⁰⁴ Hoolimata sellest, et Moskva instruksioonid puudutasid ainult kahte sekretäri ja esialgu mitte Karotamme, kes oli lõpetanud nii LVKÜ põhiõppe kui ka aspirantuuri, ei kavatsenud EK(b)P KK esialgu statistilistes aruannetes Kuusiku ja Raadiku haridustasemeid langetada.⁴⁰⁵ Isegi veel 1. jaanuari 1949 seisuga avaldatud EK(b)P KK aparaadi töötajate nimekirjas oli Kuusikul märgitud parteipoliitiline kõrgharidus. Alles juhtiva kaadri koosseisu aruandes 1. jaanuari 1950 seisuga kui aruande vormi oli lisatud juba parteipoliitilist haridust puudutav osa, oli Villem Kuusiku haridustase langetatud kõrghariduselt keskharidusele. Ometi oli kõrgharidusega töötajate nimekirja koostaja, kas siis hajameelsusest või teadmatuses Kuusiku lülitanud nimekirja, kust ta nimi oli hiljem kellegi poolt

⁴⁰⁰ Vt Juhtiva kaadri koosseisu statistilised aruanded – ERAF 1-48-14 ja ERAF 1-307-33.

⁴⁰¹ Vt ERAF 1-307-7, L 15 jj.

⁴⁰² Vrd Juhtivate töötajate ja parteiorganites töötavate spetsialistide arvestuse pidamise instruksioon – ERAF 1-307-17, L 3-7.

⁴⁰³ Anissimov kommenteeris juhtivate ja vastutavate aparaadi töötajate arvulise ja nimelise koosseisu aruannet.

⁴⁰⁴ ERAF 1-307-15, L 1.

⁴⁰⁵ ERAF 1-307-14, L 306; ERAF 1-307-22, L 254.

mahakriipsutatud.⁴⁰⁶ Kuusiku hariduse tasemeks märgiti edaspidi keskeriharidus. Lõppude lõpuks mõjutas parteipoliitilise hariduse lisamine statistilisse aruandesse ka Karotamme parteipoliitilise hariduse taset. Seni parteipoliitilist kõrgharidust omanud Nikolai Karotamme parteipoliitilise hariduse tase langetati keskharidusele, kuid tema mitteparteipoliitilist haridust tähistati endiselt kõrgharidusena.⁴⁰⁷ LKVÜ hariduse sisust on kirjutanud oma mälestustes kommunistlik ajaloolane Hilda Moosberg.⁴⁰⁸ Tema kirjeldused annavad ammendava pildi kooli kõlava nime ja õpetamise sisu erinevustest. Moosberg märgib, et ka kommunistliku ülikooli astujatel võis puududa isegi algharidus, kuid vaatamata varasemale hariduse olemasolule või selle puudumisele oli kooli lõpetanu kõrgharidusega. Kahtlemata andis see kool õppurile ka vajaliku üldharidusliku pagasi, kuna kooli õppekava ei meenutanud eriti kõrgkooli, vaid üldhariduskooli. Seal õpetati selliseid õppeaineid nagu keemia, matemaatika, zooloogia jt.⁴⁰⁹ Analoogselt töötasid ka paljud teised 1920. ja 1930. aastate parteipoliitilised kõrgkoolid.

1947. aastast puuduvad andmed selle kohta kui palju mõjutas parteipoliitilise hariduse tasemete korrastamine lisaks Pällile ja Kuusikule teiste ENSV parteifunktsionäärade haridustaset. Võimalik, et tasemete ümberhindamine puudutas ka teisi juhtivaid parteitöotajaid, kelle nimesid Anissimov ei loetlenud.

1950. aastatel koostatud instruksioonides täpsustati parteipoliitilise hariduse tasemeid. Nendes loetleti parteipoliitilised õppeasutused, mis andsid vastavalt kõrg-, lõpetamata kõrg- ja keskhariduse. Lisaks eelpoolmainitud ühiskonnateaduste akadeemiale ja üleliidulisele Moskva parteikoolile loeti kõrghariduse omandatuks veel mitme teise kooli sealhulgas Moskva Punaste Professorite Instituudi, Ukraina K(b)P j.a. Kõrgema Parteikooli, ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Propagandistide Kooli, Sverdlovi nimelise Kommunistliku Ülikooli, Kommunistliku ajakirjanduse instituudi, ÜK(b)P KK j.a. marksismi-leninismi instituudi lõpetajad. Lõpetamata kõrghariduse võis fikseerida juhul kui nendes koolides õppinu olid läbinud vähemalt pooled kursused, lõpetanud näiteks oblasti, krai või liiduvabariigi kaheaastase parteikooli või Stalini nimelise Kommunistliku Kõrgkooli. Stalini nimelise kommunistliku kõrgkooli lõpetajaid oli 1950. aastateni käsitletud kõrgharidusega kommunistidena. Keskhariduse andsid instruksiooni kohaselt propagandistide kool, poliitharidusinstituudid, teise astme nõukogudeparteikoolid, marksismi-leninismi õhtuülikoolid ja ka LVKÜ.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ ERAF 1-307-33, L 25, 85.

⁴⁰⁷ Samas, L 25.

⁴⁰⁸ Moosberg, Hilda. Neevalinnast Emajõelinnast: Mälestusi. Tallinn 1989.

⁴⁰⁹ Samas, lk 28.

⁴¹⁰ Instruksioon töötajate vahetumise ja juhtivate töötajate koosseisu statistiliste aruannete koostamiseks. – ERAF 1-307-71, L 59-61.

Statistilises aruandes juhtiva kaadri koosseisu kohta 1. jaanuari 1950 seisuga oli langetatud peale Kuusiku ka mitme teise EK(b)P KK aparaadi juhtivtöötaja haridustaset. Põllumajandusosakonna juhataja Aleksandr Sokolovi⁴¹¹ keskharidusest oli saanud lõpetamata keskharidus. Sokolovi paistis silma selle poolest, et ta oli mitu korda küll õpinguid alustanud, kuid ei jõudnud neid lõpetada. Ta oli õppinud aastatel 1910-1912 kolm aastat algkoolis, 1917.-1919. aastani Saraatovis tööstuskoolis, mida ta ei lõpetanud, 1921-1923. aastani Samaaras ja Kaasanis sõjaväe inseneride koolis, mille jättis pooleli ja aastatel 1943-1945 ÜK(b)P KK j.a. Parteioorganisaatorite Kõrgemas Koolis, mida ta ei jõudnud lõpetada, sest ta suunati tööle Eestisse.⁴¹² Tundub, et EK(b)P KK ei näinud 1940. aastatel probleemi liita tema õpitud aastad kokku ja kinnitada tema haridustasemaks keskharidus. Juhtiva kaadri koosseisu statistilise aruandes 1. jaanuari 1950 seisuga fikseeriti tema hariduseks lõpetamata keskkeskharidus. Parteipoliitilise hariduse olemasolu nimetatud statistilises aruandes seevastu ei kajastunud.⁴¹³ Aleksandr Sokolovi kaadridokumentide koostamisel eeldati siiski järjekindlalt nagu oleks ta omandanud keskhariduse ÜK(b)P KK j.a. Kõrgemas Parteioorganisaatorite Koolis.⁴¹⁴ 1. jaanuari 1950 aruandes langetati haridustaset ka plaani-, finants- ja kaubandusosakonna juhatajal Vladimir Lipul. Kõikides 1940. aastatel koostatud kaadrialastes dokumentides fikseeriti tal keskharidus. Juba 1944. aastal koostatud kaadriarvestuslehel nähtub, et Lipp lõpetas Puškinos marksismi-leninismi üheaastased kursused. Ilmselt piisas sellest tollal keskhariduse fikseerimiseks.⁴¹⁵ See-eest hilisemates statistilistes aruannetes ja muudes dokumentides Lipu haridustee kohta, esineb mitmeid küsitavusi.⁴¹⁶

Juhtiva kaadri koosseisu statistilise aruande haridust puudutav osa 1. jaanuari 1951 seisuga oli segaseim ja vigaderohkeim, mida EK(b)P KK antud perioodil koostas. Arvatavasti olid Moskva instruktsioonid tekitanud parasjagu segadust. Keskkomitee sekretäride puhul korregeeriti Aleksander Ivanov-Jaanuse hariduse taset. Stalini nimelise Kommunistliku Kõrgkooli lõpetanud Ivanov-Jaanuse senine kõrgharidus muutus lõpetamata kõrghariduseks. Tema vastavad näitajad kajastusid nii mitteparteipoliitilise

⁴¹¹ Aleksandr Sokolov oli 1945-1950 EK(b)P KK põllumajandusosakonna juhataja.

⁴¹² EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 593-596; ERAF 1-6-13632, L 2p (Aleksandr Sokolovi isikutoimik).

⁴¹³ ERAF 1-307-33, L 86.

⁴¹⁴ Sokolovi kinnitamisel 1953. aastal ENSV MN esimehe asetäitjaks koostati õiend, kus tema hariduseks oli märgitud keskharidus ning lõpetatud õppeasutuseks kõrgem parteioorganisaatorite kool, mille ta justkui lõpetas 1945. aastal. – Vt ERAF 1-6-13632, L 26.

⁴¹⁵ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 382 jj; ERAF 1-6-4563, L 2p (Vladimir Lipu isikutoimik).

⁴¹⁶ 1944. aastal koostatud kaadriarvestuse dokumentide järgi oli Lipp pärast Gatšina algkooli lõpetamist õppinud 1918-21 kommunaalkoolis ja 1921-24 vabriku-tehase koolis, kus ta kutset ei omandanud ja koole arvatavasti ei lõpetanud, kuid 1967. aasta kaadriarvestuse dokumentide järgi oli ta vabriku-tehase kooli lõpetanud. Mõlemal korral kirjutati kaadridokumentides tema hariduseks keskharidus. – ERAF 1-6-4563, L 2-5.

kui ka parteipoliitilise hariduse juures.⁴¹⁷ Märksa komplitseeritumad olid keskkomitee sekretäri Kuzmini hariduse näitajad. Ta oli lõpetanud 1950. aasta alguses ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli oblastikomitee I sekretäride kursused ja kinnitati EK(b)P KK VIII pleenumil keskkomitee sekretäriks. Sama aasta suvel koostatud kõrgharidusega keskkomitee aparaaditöötajate nimekirjas Kuzmini nime ei esinenud. 1951. aasta algul koostatud statistilises aruandes parteipoliitilise hariduse kohta, sisaldasid tema näitajad kõrgharidusega kommunistide juures, kuid tema üldhariduse tasemena fikseeriti keskharidus.⁴¹⁸ 1. jaanuari 1952 seisuga fikseeriti statistilises aruandes Kuzmini haridust nii erialase kõrgharidusena kui ka parteipoliitilise kõrgharidusena⁴¹⁹ ning EKP KK kaadriosakonna õiendis 1952. aastal märgiti, et Kuzmin oli lõpetanud 1950. aastal ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakonna.⁴²⁰ Sarnased arvestuslikud probleemid kerkisid 1951. aasta algul parteipoliitilise haridusega seoses näiteks osakonnajuhataja Fjodor Ušanjovi ning osakonna juhataja asetäitjate Endel-Johannes Jaanimäe, Aleksandr Buratšenko⁴²¹ ja Valter Ani⁴²² puhul. Kellelgi neist neljast ei arvestatud 1951. aasta algul parteipoliitilist kõrgharidust üld- ja erialase hariduse hulka vaatamata sellele, et nii eelnevatel kui ka järgnevatel aastatel seda tehti. Arusaamatut sotsialistlikku valiku printsiipi parteipoliitilise hariduse hindamisel näitab seegi, et kõrgema parteikooli lõpetanud keskkomitee sekretäril Aleksandr Kelbergil ja osakonnajuhataja Jefim Stepanovil⁴²³ 1951. aasta algul kõrghariduse fikseerimisega probleeme ei tekitatud.⁴²⁴

ÜK(b)P KK töötas välja ka muid uuendusi, mis mõjutasid samuti NSV Liidus hariduse omandanud inimeste haridustaset. 1950. aastal saadeti muuhulgas EK(b)P KK-le ÜK(b)P KK kaadrimaterjalide keskarhiivist instruksioon, kus selgitati, et edaspidi tuli kahe või kolmeaastase õppeajaga õpetajate instituutide lõpetanud välja arvata kõrghariduse omandatute hulgast.⁴²⁵ Kahjuks puuduvad andmed kui paljusid EKP KK aparaadi töötajaid muudatus vahetult puudutas.

⁴¹⁷ ERAF 1-307-71, L 93.

⁴¹⁸ Samas, L 23, 93.

⁴¹⁹ ERAF 1-307-86, L 61p, 62, 63p, 64.

⁴²⁰ EKP KK büroo istungi protokoll 7 25. november 1952 – ERAF 1-4-1422, L 20.

⁴²¹ Aleksandr Buratšenko oli 1948-1951 EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitja, 1951-1952 osakonna juhataja, 1952-1953 EKP Pärnu oblastikomitee II sekretär, kinnitati 1953. aastal EKP KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitjaks.

⁴²² Valter Ani oli 1945-1948 EK(b)P KK ehituse ja kommunaalmajanduse osakonna instruktor, 1948-1949 EK(b)P Kohtla-Järve linnakomitee II sekretär, 1949-1951 EK(b)P KK partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna juhataja asetäitja.

⁴²³ Jefim Stepanov oli 1949-1952 EK(b)P KK partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna juhataja.

⁴²⁴ ERAF 1-307-71, L 23.

⁴²⁵ ERAF 1-307-33, L 1.

Tõenäoliselt tehti antud perioodil parteistatistika valdkonnas veel rida väiksemaid haridustasemete ümberhindamisi, mida statistiliste aruannete koostamise instruktsioonides ei nimetatud ning mis ei mõjutanud oluliselt hariduse statistilisi näitajaid.

2.6.2. Statistilised näitajad

Vaatamata sellele, et haridustasemete fikseerimisel puudus kaadristatistikas järjekindlus, üldiselt aktsepteeritud metoodika ning esines ebatäpsusi tuleks statistiliste näitajate puhul lähtuda siiski konkreetsetest statistilistest aruannetest. EKP KK aparaadi juhtivtöötajate kohta on haridusstatistilised näitajad kättesaadavad alates 1. jaanuarist 1946 kuni vaadeldava perioodi lõpuni. Keskkomitee reatöötajate kohta koostati haridusstatistikat alates 1. jaanuarist 1950. Kasutada on ka kolm aruannet 1946. ja 1947. aastast, mis sisaldavad ka andmeid reatöötajate kohta. Antud uurimistöös peatutakse pikemalt keskkomitee aparaadi vastutavate töötajate üld- ja erialasel haridusel. Parteipoliitilise hariduse näitajaid eraldi ei esitata, sest vastav haridus kajastus ka erialase hariduse hulgas ning 1940. aastate lõpuni seda aruannetes eraldi ei fikseeritud.

1. jaanuari 1946 seisuga oli EK(b)P KK aparaadis 129 töötajat, kellest kõrgharidus oli 52-l, lõpetamata kõrgharidus 19-l, keskharidus 39-l ja lõpetamata kesk- või algharidus 19-l kommunistil.⁴²⁶ Keskkomitee aparaadi töötajate haridustase oli 1940. aastatel tunduvalt kõrgem kui EK(b)P kohalikes parteikomiteedes. Maakonnakomiteede aparaadi 231 töötajast oli 1946. aasta algul kõrgharidus kõigest 9-l ning lõpetamata kesk- või algharidus koguni 127 töötajal.⁴²⁷ Aasta hiljem oli aparaadis ametis 135 töötajat. Kaadriosakonna aruande kohaselt oli neist 49-l kõrgharidus, 66-l keskharidus ja 20-l algharidus. 1. novembri 1947 seisuga oli 106-st keskkomitee aparaadi töötajast kõrgharidus 40-l, keskharidus 50-l ja lõpetamata kesk- või algharidus 16-l.⁴²⁸ Arvud näitavad, et pooleteist aasta jooksul oli kõrgharidusega töötajate osakaal langenud 40,3%-lt 37,7%-ni. Madalama⁴²⁹ haridustasemega kommunistide osakaal muutus aparaadis seevastu minimaalselt ja püsis 14,7-15% vahel.

Vaatamata sellele, et 1950. aastate parteistatistika ei kajasta kogu keskkomitee aparaati⁴³⁰ on kõrgharidusega töötajate osakaalu langus selgesti märgatav (vt Tabel 9 ja Tabel 10, lk 76, 77). Kui 1950. aasta algul oli juhtivtöötajate ja reatöötajate hulgas

⁴²⁶ ERAF 1-307-3, L 12.

⁴²⁷ Samas, L 13.

⁴²⁸ ERAF 1-307-15, L 1.

⁴²⁹ Lõpetamata kesk- ja algharidus.

⁴³⁰ Statistilisi andmeid ei avaldatud enamuse finantsmajandussektori, erisektori ja parteikolleegiumi töötajate kohta.

33,7% kõrgharidusega funktsionääri, siis 1. jaanuariks 1954 oli see langenud 26,3%-ni. Samal ajal oli madalama haridustasemega kommunistide osakaal langenud 16,8 %-lt 1. jaanuaril 1950 ja 10%-le 1. jaanuariks 1954. Suuremat edu hariduse vallas ei saavutatud ka rajoonide juhtiva kaadri hulgas. 1951. aasta algul oli 45-st EK(b)P rajoonikomitee I sekretärist kõrgharidus ainult kuuel ning 34 kommunisti olid, kas lõpetamata kõrghariduse või keskharidusega.⁴³¹

Tabel 9. EKP KK aparaadi juhtivtöötajate haridus 1. jaanuari seisuga ⁴³²

aasta	kokku	haridustase					
		kõrg	lõpetamata kõrg	keskeri	kesk	lõpetamata kesk	alg
1946	41	24	4	2	4	7	
1947	45	20	4	2	11	6	2
1948	36	16	5	1	9	4	1
1949	32	13	5	1	6	6	1
1950 ⁴³³	33	14	5	3	5	5	1
1951 ⁴³⁴	35	8	7	5	9	5	1
1952	46	22	11	4	2	6	1
1953	40	19	10	5	4	2	-
1954	34	16	12	1	3	2	-

Eelnevast oleks ekslik järeldada, et haridustasemete langus oli parteis üldine nähtus. Näiteks keskkomitee liikmete hulgas tõusis kõrgharidusega kommunistide osakaal 36%-lt 1948. aastal 47, %-ni 1951. aastal.⁴³⁵ Edu oli saavutatud ka üleliiduslisel tasandil, sest NLKP kongressi saadikute hulgas tõusis kõrgharidusega kommunistide osakaal 1939. aasta 26%-lt 1952. aastal 59%-ni.⁴³⁶

Kuigi vaadeldaval perioodil oli keskkomitee aparaadi juhtivtöötajate haridustase märksa kõrgem reatöötajate omast polnud muutused positiivsed. Kõige rohkem kõrgharidusega kommuniste ehk 58% kõikidest juhtivtöötajatest oli statistiliste aruannete põhjal 1. jaanuaril 1946. Järgmistel aastatel ei jõutud sellele tulemusele ligilähedalegi. Kõrgharidusega töötajate suur arv saavutati eelkõige venekeelsete kommunistide arvel. 24-st kõrgharidusega kommunistist oli 1. jaanuari 1946 seisuga mitte-eestlasi 14 ja eestlasi 10. Kõik kõrgharidusega töötajad olid omandanud hariduse NSV Liidus.

⁴³¹ ERAF 1-307-80, L 79-82.

⁴³² Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERAF 1-48-14, L 104,106; ERAF 1-307-6, 23, 24p, 35, 37-40; ERAF 1-307-14, L 273, 274; ERAF 1-307-22, L 169, 171,172, 173; ERAF 1-307-33, L 85- 88; ERAF 1-307-71, L 79p, 80, 92-95; ERAF 1-307-86, L 61p, 62; ERAF 1-307-98, L 44, 45, 46, 49, 50; ERAF 1-307-127, L 89p, 90.

⁴³³ Keskkomitee sekretär Kuusik on arvatud keskeriharidusega ja osakonnajuhatajad Lipp ja Sokolov lõpetamata keskharidusega töötajate hulka.

⁴³⁴ Andmed ei ole eelnevate ja järgmiste aastatega võrreldavad seoses haridustaseme ümberhindamisega mõnedel parteipoliitilise haridusega töötajatel.

⁴³⁵ Коммунистическая Партия Эстонии в цифрах 1920-1980, lk 131.

⁴³⁶ Mawdsley, Evan; White, Stepan. The Soviet Elite from Lenin to Gorbachev, lk 115.

Tagasihoidlik oli parteipoliitilise haridusega funktsionääride osakaal. Parteipoliitiline kõrgharidus oli 1. jaanuari 1946 seisuga neljal eestlastest keskkomitee sekretäril Nikolai Karotammel, Villem Kuusikul, Nikolai Puusepal ja Eduard Pällil.⁴³⁷ Teistel töötajatel see puudus. Kõrgharidusega töötajate osakaalu languse ajal 1940. aastate lõpul suurenes seevastu parteiaparaadis parteipoliitilise haridusega töötajate osakaal.⁴³⁸ Parteipoliitilise haridusega töötajate osakaalu kasvu taga olid otseselt partei otsused ja suunised. 1946. aastal võttis ÜK(b)P KK vastu otsuse partei ja nõukogude juhtivate töötajate ettevalmistamisest ja väljaõppest. Otsuses nähti ette lähima 3-4 aasta jooksul harida olulisel määral partei ja nõukogude kaadrit parteikoolide- ja kursuste kaudu.⁴³⁹ Mõistagi pidid samasuguse otsuse vastu võtma ka liiduvabariigid. Otsuse elluviimist ja töötajate harimise plaane Eestis kirjeldas EK(b)P KK tööaruanne 1947. aastast.⁴⁴⁰ Selgub, et EK (b)P KK pani erilist rõhku partei maakonna-, linna- ja rajoonikomitee sekretäride harimisele. Analoogne plaan kaadri harimise kohta aastate 1947-1950 jaoks tehti ka LK (b)P KK-s.⁴⁴¹ Nimetatud plaani ei saa pidada siiski parteipoliitilise hariduse omandamise kampaaniaks, sest parteikooli suunati kommuniste juba enne sellel otsuse vastuvõtmist.⁴⁴²

Tabel 10. EKP KK aparadi reatöötajate haridus 1. jaanuari seisuga⁴⁴³

aasta	kokku	haridustase					
		kõrg	lõpetamata kõrg	keskeri	kesk	lõpetamata kesk	alg
1950	50	14	12	7	9	8	-
1951	48	6	9	9	15	8	1
1952	61	8	29	9	10	5	1
1953	49	10	18	10	5	5	1
1954	76	13	31	15	8	8	1

⁴³⁷ Kuusik, Puusep ja Karotamm olid kõik lõpetanud Lääne Vähemusrahvuste Kommunistlik Ülikooli. 1946. aastal arvati selle kooli lõpetanud kõrgharidusega spetsialistideks. Keskkomitee juhtivate töötajate nimekirjade järgi aastate 1946-1947 kohta oli kõrgem parteipoliitiline haridus ka Pällil, kellel oli ka filoloogiline kõrgharidus, – ERAF 1-48-14, L 105; ERAF 1-307-5, L 65.

⁴³⁸ Keskkomitee aparadist lahkus 1946. aastal Nikolai Puusep. Samal aastal tuli EK(b)P KK aparadi tööle Mihhail Goremõkin, kes oli Sverdlovi nimelise Kommunistliku Ülikooli haridusega.

⁴³⁹ Крынкина, А. jt. Развитие и совершенствование организационной структуры компартии Латвии, lk 83.

⁴⁴⁰ ERAF 1-47-25, L 47.

⁴⁴¹ Крынкина, А. jt. Развитие и совершенствование организационной структуры компартии Латвии, lk 83.

⁴⁴² Näiteks Läti KP KK kauaaegne I sekretär August Voss õppis aastatel 1945-1948 ÜK(b)P KK j.a. Kõrgemas Parteikoolis ja suunati pärast parteipoliitilise hariduse omandamist LK(b)P KK osakonnajuhatajaks. – Ивкин, В. И. Государственная власть СССР, lk 259.

⁴⁴³ Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERAF 1-307-33, L 89, 90; ERAF 1-307-71, L 97, 98; ERAF 1-307-86, L 61p, 62; ERAF 1-307-98, L 44, 45, 46, 49, 50, 51, 52; ERAF 1-307-86, L 61p, 62; ERAF 1-307-98, L 51, 52, ERAF 1-307-127, L 89p, 90.

Parteipoliitilise haridusega töötajate arv hakkas EK(b)P KK aparaadis aeglaselt tõusma juba pärast seda kui tööle suunati esimesed ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli lõpetanud. 1947. aastal lõpetas kooli kaugõppe osakonna propaganda sektori juhataja Lidia Morgunova.⁴⁴⁴ Tänu temale tõusis parteipoliitilise kõrgharidusega kommunistide arv keskkomitee juhtivtöötajate hulgas 1. jaanuariks 1948 viieni. 1948. aastal lõpetas ÜK(b)P KK j.a Kõrgema Parteikooli statsionaarse õppevormi 1945. aastal kooli suunatud noorema põlvkonna kommunist Endel-Johannes Jaanimägi, kes kinnitati EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitjaks.⁴⁴⁵ 1948. aastal suunati Eestisse tööle kahekordse parteipoliitilise haridusega Stepan Tšernikov.⁴⁴⁶ Ta oli lõpetanud 1930. aastatel Moskvast Sverdlovi nimelise Kommunistliku Ülikooli ja 1948. aastal ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli parteiorganisatsioonilisel erialal.

1940. aastate keskel oli tähelepanuväärne tehnilise kõrgharidusega töötajate arv kõrgharidusega töötajate hulgas. Keskkomitee aparaadi juhtivatel töökohtadel tegutses 1. jaanuari 1946 seisuga koguni 12 inseneriharidusega kommunisti, moodustades 50% kõikidest kõrgharidusega töötajatest.⁴⁴⁷ 1940. aastate keskel moodustatud sekretäri asetäitjate kohad täideti enamasti kõrgharidusega inseneridega.⁴⁴⁸ Enamus sekretäride asetäitjaid olid ka nende vastutada antud tööstusvaldkonnaga varem kokkupuutunud.⁴⁴⁹ Valdavalt olid kõrgharidusega ka keskkomitee tööstusevaldkonna osakondade juhataja asetäitjad ja põllumajandusosakonna juhtivtöötajad.

Tehnilise ja poliitilise haridusega töötajatest vähem tegutses 1940. aastatel EK(b)P KK aparaadi juhtkonnas pedagoogilise kõrgharidusega kommuniste. 1. jaanuari 1946 seisuga oli neid 4 ja 1. jaanuariks 1947 5.⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ Lidia Morgunova oli 1944-1949 EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna propaganda sektori juhataja. Tema haridustee oli läinud sarnast rada nagu paljudel 20. sajandi algul Tsaari-Venemaal sündinutel. I maailmasõja ja revolutsiooni tõttu jäi tal pooleli algkool, kuid ilmselt soodustasid kodune kasvatus ja ehk ka kaasasündinud intelligents tal 1930. aastatel kiiresti läbima Kiievi ülikooli juures asunud töölisfakulteedi ja seejärel Moskva Riikliku Pedagoogilise Instituudi. Tema ema oli nimelt algkooliõpetaja. Morgunova asus parteikooli õppima 1945. aastal. Kuid ka parteikooli lõpetamiseni fikseeriti tema haridustasemeks „kõrg” ja erialaks õpetaja. – Vt EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 535; ERAF 1-307-6, L 72.

⁴⁴⁵ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 256.

⁴⁴⁶ Stepan Tšernikov oli 1948 EK(b)P KK organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja asetäitja ja jätkas pärast osakonna ümberkujundamist sama aasta detsembris partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna juhataja asetäitjana. 1950. aastal suunati ta EK(b)P Tallinna linnakomitee II sekretäriks. – Vrd EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 637 jj.

⁴⁴⁷ ERAF 1-48-14, L 106.

⁴⁴⁸ Ainult Jakov Parindil oli lõpetamata kõrgharidus, kuna tal jäi 1920. aastatel pooleli Nižni Novgorodi rahvamajandusinstituut. – Vrd EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 388 jj.

⁴⁴⁹ Näiteks põlevkivi ja keemiatööstuse eest vastutanud Jevgeni Radulov oli töötanud Donbasi kaevandustes ja olnud Moskva mäeinstituudi dotsendiks; 1946-1947 sekretäri asetäitjana toiduainete ja kalatööstuse alal töötanud Stefan Mohort oli lõpetanud Kiievi toiduainetetööstuse keemiatehnoloogia instituudi ja töötanud ka suhkrutehases insenerina. – Vrd EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 385, 391 jj.

⁴⁵⁰ ERAF 1-48-14, L 106; ERAF 1-307-6, L 38-40.

Keskkomitee juhtivtöötajate arvu kahanemisega aastatel 1947-1949 ning tööstusvaldkonnaga seotud aparadi töökohtade koondamisega langes ka inseneriharidusega kommunistide arv. 1. jaanuaril 1947 oli neid veel seitse, kuid 1948. aasta algul kuus ja 1949. aasta algul 5 töötajat.⁴⁵¹ Kahanes ka pedagoogilise kõrgharidusega töötajate arv. 1948. aasta algul oli EK(b)P KK aparadis kaks ja 1949. aasta algul ainult üks pedagoogilise kõrgharidusega töötaja.⁴⁵²

1950. aastatel tegutses keskkomitee aparadis väga erinevate erialade inimesi. Palju oli tehnilise kõrgharidusega inimesi, kes olid hariduse omandanud peamiselt enne 1940. aastat. 1. juuli 1951 seisuga oli aparadis 28 kõrgharidusega funktsionääri, kellest 14-l oli tehniline, põllumajanduse või ökonomisti haridus, 9-l parteipoliitiline, 4-l pedagoogiline või filoloogiline ning ühel sõjaline haridus.⁴⁵³

Algharidusega töötajaid oli keskkomitee juhtiva kaadri hulgas vaadeldaval perioodil vähe. Rohkem leidis algharidusega kommuniste 1940. aastatel reatöötajate hulgas. Puudulik haridus ei saanud kellelegi takistuseks parteilise karjääri tegemisel. Peale selle võis haridustaset hõlpsasti tõsta parteikooli lõpetamisega. Peatuda tuleks siinkohal kahel parteifunktsionääril, kes sattusid mõlemad keskkomitee aparati 1946. aastal juhtivale tööle. Naistöösakonna juhataja Juliana Telmanil oli viis klassi kooliharidust, kuid keskkomitees töötamise ajal aastatel 1946-1952 ta oma haridust ei täiendanud.⁴⁵⁴ Algharidusega oli ka kaadriosakonna juhataja asetäitja Heinrich Laura, kes oli see-eest suure osa oma elust võidelnud relvaga nõukogude võimu eest.⁴⁵⁵ Kaadristatistikas ei püütud nende madalat haridust varjata ega ilustada.

Parteistatistikas fikseeriti ka lõpetamata ja mittetäieliku keskharidusega töötajad, mis võimaldas ilustada keskkomitee aparadi suhteliselt madalat haridustaset ja näidata algharidusega töötajate osakaalu väiksemana kui ta tegelikult oli. Sageli määrati algharidusest ainult formaalselt kõrgem haridustase üksnes tänu läbitud lühikestele parteikursustele. Enamus lõpetamata keskharidusega kommuniste olid tulnud NSV Liidust. Nende seas oli rohkem venelasi kui eestlasi. Vaatamata puudulikule haridusele ei tehtud sellistele seltsimeestele takistusi juhtival parteitööl. 1940. aastatel oli

⁴⁵¹ ERAF 1-307-6, L 23p, 24; ERAF 1-307-14, L 274; ERAF 1-307-22, L 171- 173.

⁴⁵² ERAF 1-307-14, L 273 jj; ERAF 1-307-22, L 169, 171- 173.

⁴⁵³ ERAF 1-307-86, L 17-19.

⁴⁵⁴ Juliana Telman võis olla ainus sobiv kandidaat, kuid kindlasti oleks võinud naispropagandat suunata ka parema haridusega naine. Oma väljaütlemistes ja hoiakutes oli Telman juhtkonnale arvatavasti küllaltki ebamugav isik. Juba 1944. aastal oli ta keskkomitee pleenumil teatanud, et venelased peaksid õppima eesti keelt, avaldades pahameelt, et Eesti Raudtee käskkirjad olevat ainult venekeelsed. – Vt EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 618; ERAF 1-307-6, L 70.

⁴⁵⁵ Heinrich Laura oli 1946. aastal demobiliseeritud Punaarmeeist. Ilmselt tuli teenekale kommunistile leida väärikas amet. Laurat edutati formaalselt 1947. aastal metsatööstuse ministriks. – EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 512-514.

lõpetamata keskharidusega kommuniste keskkomitee aparaadis küllaltki palju, kuid 1950. aastate algul langes nende arv eeskätt EKP KK aparaadi juhtivtöötajate hulgas.⁴⁵⁶ EK(b)P KK-l oli aga raskusi statistika ja ühtseparteiilekti sektori juhataja Sergei Bagajevi⁴⁵⁷ haridusetaseme määramisega.⁴⁵⁸ Kui keskkomitee statistilistes aruannetes oli tal kord lõpetamata keskharidus⁴⁵⁹ ja kord keskharidus,⁴⁶⁰ siis juhtivtöötajate nimekirjades märgiti tema hariduseks järjekindlalt keskharidus.⁴⁶¹ Tänuväärseks haridustaseme tõstjaks sai lõpetamata keskharidusega töötajatele parteikool, kuhu paljud neist 1940. aastate II poolel erinevatel tasemetel suunati.

Antud perioodil oli EKP KK aparaadis ka küllaltki palju kesk- või keskeriharidusega töötajaid. Neid oli rohkem osakonnajuhatajate, nende asetäitjate ja sektorijuhatajate hulgas. Enamasti ei näinud keskharidusega keskkomitee aparaadi töötajad vaeva oma üldhariduse täiendamise ja edasiõppimisega kõrgkoolides. Mitmed keskharidusega funktsionäärid suunati siiski õppima parteikoolidesse. 1948. aastal suunati näiteks vabariiklikku parteikooli kaadriarvestuse sektori juhataja Vera Karotom.⁴⁶²

Enamus lõpetamata kõrgharidusega kommuniste ei üritanud poolelijäänud õpinguid lõpetada. 1940. aastate keskel töötas keskkomitee aparaadis rohkem kommuniste, kelle kõrghariduse omandamine oli katkenud juba varem NSV Liidus kui parajasti alles kõrgharidust omandavaid funktsionääre. Vähemalt esimestel ei olnud, kas oma vanuse, töö iseloomu või veel mingitel muudel põhjustel plaanis lõpetada katkestatud õpingud. Tavaliselt ei alustatud ka uue eriala omandamist. 1940. aastatel olid sellisteks näideteks koolivennad Johannes Käbin ja Vassili Jakovlev,⁴⁶³ kes oli õppinud Punaste Professorite Instituudis ja jätnud kooli pooleli 1930. aastate keskel, Nikolai Allo, kes oli juba 1924. aastal jätnud pooleli tööstuse-majanduse instituudi Samaaras ning Ivan Giva, kellel jäi 1934. aastal pooleli Leningradi veetranspordi inseneride instituut.

⁴⁵⁶ Näiteks 1946. aasta algul töötas keskkomitee aparaadis lõpetamata keskharidusega kommunistidest osakonnajuhataja Aleksandr Olin, kaadriosakonna juhataja asetäitja Dmitri Kuzmin ja mitu sektorijuhatajat nagu kaadri osakonna tööstuse ja transpordi sektori juhataja Boris Purishev, põllumajanduse ja varumise kaadri sektori juhataja Ivan Jegorov ja poliithariduse sektori juhataja Vladimir Rea. 1946. aastal edutati finantsmajandussektori juhatajaks lõpetamata keskharidusega Nikolai Korri. Kaadriarvestuse sektori juhataja Viktor Mihejev oli mittetäieliku keskharidusega.

⁴⁵⁷ Sergei Bagajev oli 1944-1945 EK(b)P KK parteistatistika ja ühtse parteipilekti sektori instruktor ja 1945-1948 sektori juhataja. 1949-1952 oli ta partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna parteistatistika ja ühtse parteipilekti sektori juhataja.

⁴⁵⁸ Sergei Bagajevi isikutoimikust selgub, et ta oli õppinud Vladimiris 1924-1926 aastal ülikooli töölisfakultedis, mida ta ei lõpetanud. Enne oli ta õppinud 3 aastat algkoolis. – Vt ERAF 1-6-206 (Sergei Bagajevi isikutoimik).

⁴⁵⁹ Vrd ERAF 1-48-14, L 113.

⁴⁶⁰ Vrd ERAF 1-307-6, L 40.

⁴⁶¹ Vt ERAF 1-48-14, L 114, 1-307-6, L 72.

⁴⁶² EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 473.

⁴⁶³ Vassili Jakovlev oli 1946-1949 EK(b)P KK kaadriosakonna nõukogude ja kaubanduse kaadri sektori juhataja ja 1949-1952 vastutav organisaator.

Õpingud jättis pooleli ka aastatel 1931-1934 Tartu ülikoolis keemiat õppinud Gleb Rodionov,⁴⁶⁴ sõja tõttu katkesid 1941. aastal õpingud Simon Rosenfeldi Leningradi Polütehnilises Instituudis.⁴⁶⁵ Väiksema osa moodustasid kommunistid, kes soovisid 1940. aastate lõpul ja 1950. aastate algul oma haridustaset tõsta. 1947.-1949. aastani õppis vabariiklikus parteikoolis Aleksandr Valter, kes omandas parteikoolis lõpetamata kõrghariduse, kuid kõrgharidust omandama ei asunud.⁴⁶⁶ Vähemalt 1945. aastal püüdis vabariiklikus parteikoolis oma haridust täiendada ka sõjaosakonna juhataja Paul Štamm, kuid kahjuks puuduvad andmed, millal ja mis põhjustel ta õpingud katkestas.⁴⁶⁷

2.7. Naised keskkomitee aparaadis

Keskkomitee statistilistes aruannetes kajastus ka naiste osakaal juhtivate ja vastutavate töötajate hulgas. 1949. aastani on andmed kättesaadavad ainult EK(b)P KK aparaadi juhtivtöötajate kohta. Kõrgendatud tähelepanu pööramist statistilistele näitajatele naiste kohta näitab see, et juhtiva kaadri koosseisu statistilises aruandes toodi välja eraldi nii naiste kui ka põlisrahvusest naiste arv. Arvatavasti oli partei poolt kehtestatud sooline kvoot, mille olemasolu kohta siiski EKP KK kaadrialastes materjalides andmed puuduvad.

Kui võrrelda naiste osakaalu keskkomitee aparaadis naiste osakaaluga EKP liikmete hulgas selgub, et naiste osakaal keskkomitee aparaadis oli vaadeldaval perioodil suurem kui EKP liikmeskonnas. 1. jaanuari 1945 seisuga moodustasid naised EK(b)P-s 19,8% ja 1. jaanuaril 1951 22,9%. Nende osakaal tõusis aeglaselt, kuid pidavalt ka hilisematel aastatel.⁴⁶⁸ EK(b)P KK aparaadis oli naiste osakaal nendel aastatel mõne protsendi võrra suurem (vt Tabel 11, lk 81). 1946. aasta algul oli 134-st keskkomitee aparaadi töötajast naised 36 ehk 26,4% ja 1951. aasta algul olid keskkomitee aparaadi 83⁴⁶⁹ töötaja hulgas naised 21 ehk 26,5%.

⁴⁶⁴ Gleb Rodionov oli 1947-1948 EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna propagandist ja 1948-1949 propaganda ja agitatsiooni osakonna massilise agitatsioonitöö ja kultuurharidusametuste sektori juhataja.

⁴⁶⁵ Vt EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 316, 317, 419, 446, 447, 583; ERAF 1-6-3083 (Simon Rosenfeldi isikutoimik); ERAF 1-6-10865 (Vassili Jakovlevi isikutoimik).

⁴⁶⁶ Aleksandr Valter oli 1949-1950 EK(b)P kergetööstusosakonna juhataja. Kui tema parteikarjäär ei oleks ootamatult lõppenud vallandamise tõttu 1950. aastal, avanenuks tal ilmselt õppimisvõimalus ka Moskvas kõrgemas parteikoolis. – EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 646 jj.

⁴⁶⁷ Paul Štamm oli 1922-1925 lõpetanud kolm kursust Moskva riiklikus ülikoolis, õpingud parteikoolis võisid katkeda ka tema vanuse tõttu. Štamm oli 1945. aastal juba 44 aastane. Vabariiklikus parteikoolis õppisid enamasti temast nooremad. – ERAF 1-6-4214 (Paul Štammi isikutoimik).

⁴⁶⁸ Nõukogude Eesti: Entsüklopeediline teatmeteos, lk 92.

⁴⁶⁹ See arv ei kajasta kogu keskkomitee aparaati, sest andmed puuduvad erisektori, finantsmajandussektori töötajate ning sekretäride abide kohta.

Tabel 11. Naised EKP KK aparaadis⁴⁷⁰

aasta	kokku töötajaid ⁴⁷¹	neist naised	naised %-des	eesti rahvusest naised	naised juhtival tööl	naised juhtival tööl %-des
02.1946	134	36	26,4	17	3	7,7
11.1947	106	23	21,7	12	5	13,9
01.1950	83	17	20,5	7	3	9,1
01.1951	83	21	26,5	9	3	8,6
01.1952	107	27	25,2	15	4	8,7
01.1953	89	29	32,6	17	8	20,0
01.1954	110	40	36,4	22	8	23,5

Naiste osakaal keskkomitee aparaadis hakkas suurenema 1952. aastal kui uutest töötajatest moodustasid naised koguni 35,6%.⁴⁷² See oli oluliselt suurem võrreldes eelnevate ja järgmiste aastatega. 1951 ja 1953. aastal moodustasid naised vastavalt 18,1 ja 23,8% uutest töötajatest.⁴⁷³ Statistika naiste töötamise pikkuse kohta keskkomitee aparaadis puudub, aga vaadates nende osakaalu suurenemist 1954. aasta alguseks on tõenäoline, et naisi paigutati keskkomitee aparaadis harvemini ümber kui mehi.

Naiste osakaal juhtivtöötajate hulgas oli antud perioodil oluliselt väiksem kui raetöötajate hulgas. Näiteks 1. jaanuariks 1954 moodustasid nad instruktorite ja vastutavate organisaatorite hulgas 41,7%. 1950. aasta algul oli naiste osakaal samas töötajate grupis 31,1%.⁴⁷⁴

Keskkomitee aparaadis oli terve rida põhiliselt naistele usaldatud ametikohti. Spetsiaalselt naispropaganda jaoks oli loodud naistöösakond, kus töötasid üksnes naisfunktsionärid.⁴⁷⁵ Sagedamini olid naised ametis propaganda ja agitatsiooni, kooli ning ka põllumajandusosakonna instruktoritena. Näiteks 1947. aasta lõpul olid kaks ettenähtud kooliosakonna töötajat naised, neljast propaganda ja agitatsiooni osakonna instruktorist olid kolm ning seitsmest põllumajandusosakonna instruktorist kaks naised.⁴⁷⁶ Oluliselt vähem naisfunktsionääre tegutses tööstusega seotud osakondades. 1940. aastate keskel tegutses tööstuse alal ainult üks naisinstruktor.⁴⁷⁷ Naisi ei usaldatud antud perioodil tööle ka organiseerimise-instrueerimise ja hiljem partei-, ametiühingu- ja

⁴⁷⁰ Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERAF 1-69-5, L 2-15; ERAF 1-307-15, L 5-11; ERAF 1-307-33, L 71, 86, 98, 127.

⁴⁷¹ 1946. ja 1947. aasta kohta on andmed kõikide aparaadi vastutavate töötajate kohta, kuid ülejäänud aastatel on andmed nende töökohtade järgi, mille kohta koostati statistilisi aruanded.

⁴⁷² ERAF 1-307-98, L 118p-124p; ERAF 1-307-127, L 88p.

⁴⁷³ ERAF 1-307-86, L 134; ERAF 1-307-127, L 165p.

⁴⁷⁴ ERAF 1-307-33, L 69p, 70; ERAF 1-307-127, L 88p.

⁴⁷⁵ Osakonna ametikohtade arv oli küllaltki stabiilne: juhataja ja kolm instruktorit.

⁴⁷⁶ ERAF 1-307-15, L 5-11.

⁴⁷⁷ Anna Rubina oli põlevkivi- ja keemiatööstuse osakonna ja hiljem põlevkivitööstuse ja energeetika osakonna instruktor. Ta oli hariduselt keemiatehnoloogia insener. – Vt ERAF 1-307-15, L 10.

komsomoliorganite osakonnas vastutavate organisaatoritena.⁴⁷⁸ Põhjused miks naisi parteiorganisatsioonilisele tööle ei usaldatud pole kahjuks teada.

Keskkomitee aparaadi juhtivtöökohad jäid naistele antud perioodil enamasti kättesaamatuks. Ainult kaks naist Juliana Telman aastatel 1946-1952 ja Alvine Konno aastatel 1952-1953 juhtisid EKP KK-s naistöö osakonda. See oli ka ainus osakond, mida võimaldati naistel juhtida, sest meesfunktsionääri määramine selle osakonna etteotsa ei olnud mõeldav. Juliana Telmani jaoks jäi keskkomitee osakonnajuhataja ametikoht tema karjääri tipuks, kuid Alvine Konnole usaldas partei ka hiljem vastutusrikkaid töökohti.⁴⁷⁹ Konno näol oli antud perioodil tegemist ühega kahest naisterahvast, kes jõudis parteiametites üsna kõrgele. Temaga võrreldav oli ainult Erna Viski⁴⁸⁰ karjäär, kes EKP KK aparaadis ei tegutsenud.

Võrreldes keskkomitee aparaadiga oli naiste seis halvem EKP KK liikmete ja liikmekandidaatide hulgas. EK(b)P V kongressil 1948. aastal valitud 74 keskkomitee liikme ja liikmekandidaadi hulgas oli naisi kokku 10 ehk 13,5%. 1951. aastal valitud keskkomitee liikmete ja liikmekandidaatide hulgas oli naiste niigi tagasihoidlik osakaal langenud 8%-ni.⁴⁸¹ Eesti ei olnud siiski naiste parteilise karjääri suletuse poolest liiduvabariikide seas sugugi erand. 1940. aastatel jäi naistele ka Ukraina oblastikomiteedes I sekretäri koht kättesaamatuks.⁴⁸² Veel tagasihoidlikum oli naiste esindatus võimuhierarhia tipus. NLKP KK juhtorganites poliitbüroos, orgbüroos ja sekretariaadis oli aastatel 1919-1990 ainult 7 naist, mis moodustas kõigest 3%.⁴⁸³

EKP KK osakonnajuhataja asetäitjate ja sektorijuhatajate seas tegutses naisi rohkem. 1. jaanuari 1954 seisuga oli sektorijuhatajate hulgas isegi naiste ülekaal, viis naist nelja mehe vastu.⁴⁸⁴

Koos eestlaste osakaalu suurenemisega keskkomitee aparaadis suurenes ka naiste osakaal. Tegemist võib olla ainult kokkusattumisega. Kui 1. jaanuari 1952 ja 1954 seisuga tegutses keskkomitee aparaadis vastavalt 55,1% ja 63,6% eestlasi (vt Tabel 2, lk

⁴⁷⁸ Üheks erandiks selles ametis oli Jekaterina Kononova, kes töötas 1948. aastal vastutava organisaatorina. – EK(b)P KK büroo protokoll 1 29. detsember 1948 – ERAF 1-4-649, L 6.

⁴⁷⁹ Alvine Konno oli 1945-1949 EK(b)P KK põllumajandusosakonna instruktor, 1949-1950 EK(b)P Harjumaa komitee sekretär, 1950-1952 Kose rajoonikomitee I sekretär, 1952 Tallinna oblastikomitee sekretär, 1952-1953 EKP KK naistöösakonna juhataja ja 1953-1957 EKP Rapla rajoonikomitee I sekretär. – Vrd EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 485.

⁴⁸⁰ Erna Visk oli 1950-1952 EK(b)P Kilingi-Nõmme rajoonikomitee I sekretär, 1952-1953 EKP Pärnu oblastikomitee sekretär ja 1953-1958 Paide rajoonikomitee I sekretär. – Vt EKP kohalikud organisatsioonid, lk 355; Valitud ja valitsenud: Eesti parlamentaarsete ja muude esinduskogude ning valitsuste isikkoosseis aastail 1917-1999. Koost. Jaan Toomla. Tallinn 1999, lk 449; ERA R-3- 12- 412 (Erna Viski isikutoimik); Riigikantselei arhiiv R-1-2-k- 689 (Erna Viski isikutoimik); ERAF Personaalpensionäride kartoteek 26-1.

⁴⁸¹ Коммунистическая Партия Эстонии в цифрах 1920-1980, lk 131.

⁴⁸² Armstrong, John A. The Soviet Bureaucratic Elite, lk 45.

⁴⁸³ Чернев, А.Д. 229 кремлевских вождей, lk 324.

⁴⁸⁴ ERAF 1-307-127, L 88p.

47 ja Tabel 11, lk 81), siis kahe aastaga oli naiste osakaal tõusnud ligemale 10% 25,2%-lt 1. jaanuaril 1952 36,4%-ni 1. jaanuaril 1954. Vaatamata osakaalu tõusule ei saavutanud naised aparaadis kuigi olulisi positsioone. Samaaegselt naiste osakaalu tõusuga keskkomitee aparaadis kasvas 1950. aastate algul ka eesti rahvusest naiste osakaal, jäädes püsima 55% ringis. Põlisrahvusest naistöötajate hulgas domineerisid 1940. aastatel NSV Liidust saabunud. 1947. aasta algul oli kuuest naisest keskkomitee aparaadis kolm eestlased. Neist kaks olid saabunud Eestisse tööle NSV Liidust. Sarnane vahekord valitses ka reatöötajate hulgas.

Naistöötajate kohta ei peetud 1940-1950. aastatel eraldi haridusstatistikat. 1947. aasta töötajate nimekirjast selgub, et 23- st naisfunktsionääril olid 8 kõrgharidusega, 14 keskharidusega ja ainult üks töötaja algharidusega.⁴⁸⁵

⁴⁸⁵ Kõrgharidusega naiste näitaja oli väiksem kui keskkomitee aparaadi üldisest näitajast, kuid kõrg- ja keskharidusega töötajate näitaja pisut kõrgem keskkomitee aparaadi vastavast näitajast, sest meestöötajate hulgas oli mitmeid algharidusega kommuniste. – ERAF 1-307-15, L 5-11

3. EKP KK APARAADI KAADRI LIIKUMINE

3.1. Kaadri uuendamise põhimõtted ja statistika

Partei nomenklatuuris suunati töötajad sageli ühelt ametikohalt teisele. Toimus kaadri ümberpaigutamine, mis tekitas illusiooni, et juhtivale tööle saabus pidevalt uusi inimesi. Käesolev alapeatükk käsitleb keskkomitee aparaadi vastutavale ametikohale kinnitatud töötajaid. Kaadristatistikas nimetati seda kaadri uuendamiseks. Vastavad statistilised näitajad sisaldasid juhtiva kaadri koosseisu statistilises aruandes. Andmed esitati 1. jaanuari seisuga nende lõppenud aastal uuele ametikohale kinnitatud töötajate kohta, kes olid veel aruande koostamise ajaks samal ametikohal.⁴⁸⁶ Statistilises aruandes töötajate vahetumise ja uue kaadri edutamise kohta⁴⁸⁷ fikseeriti kõik aruande perioodil ametisse kinnitatud töötajad hoolimata sellest, kas töötaja oli perioodi lõpuks st 1. jaanuariks samal töökohal või mingil põhjusel töölt vabastatud. Statistilised näitajad nagu vanus, haridus ja juhtiva töö staaž esitati siiski ainult nende aruande perioodil kinnitatud töötajate kohta, kes olid edutatud.⁴⁸⁸

Oluliseks puuduseks parteistatistikas oli lühikest aega ametis olnud töötajad, kelle näitajaid ei kajastunud enamasti statistilistes aruannetes. Juhul kui keskkomitee aparaati tööle määratud kommunist jõudis olla ametis näiteks 1. märtsist- 1. septembrini, ei olnud eelmisest töökohast edutatud või vabastatud tööga mittetoimetulemise tõttu,⁴⁸⁹ kajastus statistilistes aruandes töötajate vahetumise kohta ainult funktsionääri kinnitamise fakt EKP KK aparaati ja vabastamise põhjus, kuid mitte rohkem. Aastatest 1945-1953 leidub taolisi näiteid rohkesti. 1945. aastal suunati EK(b)P KK aparaati Ilja Rjabov, kes kinnitati veebruaris keskkomitee sekretäri asetäitjaks põlevkivi- ja keemiatööstuse alal. Mais kirjutas ta EK(b)P KK-le avalduse töölt vabastamiseks, kuna Tallinnas viibides olevat tal süvenenud südamehaigus ja liigesereuma.⁴⁹⁰ EK(b)P KK büroo rahuldaski kiiresti tema avalduse ja saatis ta ÜK(b)P KK kästusse. Ilja Rjabovi vanus, parteistaaž ning haridus ei kajastu ei juhtiva kaadri koosseisu ega ka töötajate asendamise ja uue kaadri edutamise statistilistes aruannetes, sest Rjabov saabus Eestisse

⁴⁸⁶ Suuremate struktuurimuudatuste korral koostati statistilised aruanded ka 1. juuli seisuga, võimaldamaks esitada muudatuste eelne koosseis.

⁴⁸⁷ Alates 1949. aastast statistiline aruanne töötajate vahetumise kohta.

⁴⁸⁸ Aruanne ei kajastanud näiteks kõrgemalt või samaväärset töölt tulnuid.

⁴⁸⁹ Töötajate vahetumise ja uue kaadri edutamine statistilises aruandes kajastusid lühikest aega ametis olnud töötaja statistilised näitajad nagu vanus ja haridus juhul kui ta oli asendatud tööga mitte toimetulemise tõttu. – Vt ERAF 1-48-14, L 10.

⁴⁹⁰ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 393 jj.

samaväärselt töölt Kasahhi K(b)P KK sekretäri asetäitja kohalt ja tema töötamise aeg keskkomitee aparaadis kujunes väga lühikeseks.⁴⁹¹

Kaadrialased statistilised aruanded olid töökohakesksed. Parteistatistikas ei kajastunud kunagi uute töötajatena need, kes asusid ametikohale aruande perioodil, kuid kelle töökoht oli koondatud enne statistilise aruande koostamist. Üheks selliseks funktsionääriks oli Valdar Leede, kes kinnitati pärast ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli lõpetamist 1948. aasta augustis kaadriosakonna juhataja asetäitjaks, kuid seoses osakonna likvideerimisega suunati ta 1948. aasta detsembris EK(b)P Tartu linnakomitee I sekretäriks.⁴⁹² Töökohakesksust tõestab ka teine näide. Juhul kui funktsionäär oli aasta jooksul vahetanud näiteks keskkomitee aparaadi sees mitu korda töökohta, kajastus tema kinnitamine uuele töökohale igakordselt ka uute töötajate statistiliste näitajate hulgas. Seetõttu oli statistilistes aruannetes uute töötajate arv tegelikkuses väiksem kui kajastas statistika. Siiski esines selliseid juhtumeid harva. Keskkomitee aparaadi töötajate nimekirjad aastatest 1945-1949 võimaldavad tutvustada antud näiteid. Aleksei Müürisepp kinnitati 1945. aasta aprillis EK(b)P KK transpordiosakonna juhataja asetäitjaks ning detsembris sekretäri asetäitjaks kütuse ja energia alal. Nagu eespool märgitud koostati statistilised aruanded ametikohtade gruppide järgi ning Müüriseppa statistilised näitajad esinesid nii edutatud osakonnajuhatajate kui ka edutatud sekretäri asetäitjate hulgas.⁴⁹³

Vaatamata eespool kirjeldatud puudustele on kaadri uuendamise ja edutamise statistika näol tegemist tänuväärse andmestikuga. Eeskätt kehtib see edutatud töötajate kohta. Aastatel 1945-1948 esitati töötajate vahetumise ja uue kaadri edutamise statistilises aruandes edutatud kaadri puhul andmed juhtiva töö staaži, hariduse, vanuse ja valdkonna kohta, kust töötaja edutati. Eraldi toodi välja ka naiste arv uute töötajate hulgas, edutatud naiste arv, põlisrahvusest edutatud töötajate ning põlisrahvusest edutatud naiste arv. 1949. aastal aruandevormi lühendati ning välja jäeti juhtiva töö staaž, vanus ja varasem tegevusala.⁴⁹⁴

Statistilises aruandes juhtiva kaadri koosseisu kohta esitati uute töötajate kohta vähem statistilisi näitajaid võrreldes edutatud kaadriga töötajate vahetumise ja uue kaadri edutamise statistilises aruandes. Ka selles aruandes toodi uute töötajate juures kuni 1949. aastani välja naiste, põlisrahvusest töötajate ja põlisrahvusest naiste arv, kuid hiljem sellest loobuti. Kuni 1949. aastani fikseeriti, kas töötajad olid tulnud samast

⁴⁹¹ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 393.

⁴⁹² EK(b)P KK büroo istungi protokoll 339 8. detsember 1948. – ERAF 1-4-642, L 51; vrd ka Valdar Leede elulugu, – EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 521-524.

⁴⁹³ ERAF 1-48-14, L 12, 18p; EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 325 jj.

⁴⁹⁴ Vt ERAF 1-307-33, L 85p.

ametkondlikust süsteemist või teisest ametkondlikust organisatsioonist. Parteitöötajate puhul esinesid parteiorganisatsioonidest ja mujalt suunamine. Väljaspool parteiorganisatsiooni suunamine tähendas näiteks armeeteenistust ja ka mitteparteilisi õppeasutusi, kuid statistilistest aruannetest selgub, et parteikoolist suunatuile tähendas parteiaparaati asumine samasse ehk parteisüsteemi tulekut.⁴⁹⁵ Samas oli näiteks merelaevanduse parteikomiteest keskkomitee aparaati suunamine nagu Nikolai Pavlenko puhul 1945. aastal teise ametkonda asumine.⁴⁹⁶ Uute töötajate puhul märgiti, kas nad olid edutatud või ümberpaigutatud kõrgemalt või samaväärselt töölt. Aruandes fikseeriti ka töötaja endine sotsiaalne seisund. Töötaja võis saada edutatud, kas insener-tehniliste töötajate, teaduslike töötajate, teenistujate, tööliste või kolhoosnike hulgast.⁴⁹⁷ Kõikide uute töötajate puhul märgiti, kas nad olid valitud välja kõrgkooli, keskeriõppeasutuse, erikooli või kursuse lõpetanute hulgast või tulid nad sõjaväeteenistusest.⁴⁹⁸ 1949. aastal aruande vormi lühendati. Uute töötajate kohta fikseeriti edaspidi, kas nad olid edutatud, tulnud samaväärsele või madalamale tööle või valitud välja õppeasutuse või kursuste lõpetanute hulgast.⁴⁹⁹

Statistiliste aruannete küsimustike põhjalikkust iseloomustab ilmekalt fakt, et nii uute töötajate ja kui ka uute edutatud töötajate puhul esitati kuni 1949. aastani statistilised näitajad varem töötatud organite kohta.⁵⁰⁰ Esines järgmine loetelu:

- 1) NSV Liidu või Vene NFSV keskorganitest;
- 2) üleliidulistest või Vene NFSV koondistest, trustidest ja kontoritest;
- 3) oblasti, krai või vabariigi organitest;
- 4) oblastiorganitest, mis kuulusid krai või vabariigi koosseisu;⁵⁰¹
- 5) oblastitevahelisest organitest, valitsustest;⁵⁰²
- 6) linna, maakonna või ringkonna organitest;
- 7) linnarajoonide organitest;
- 8) maarajoonide organitest;
- 9) maa- ja külanõukogudest;
- 10) teadusuurimiste, projekteerimise asutustest või organisatsioonidest;
- 11) kaadri ettevalmistamise õppeasutustest;
- 12) tööstusettevõtetest;

⁴⁹⁵ Selgub, et 1945. aastal parteikoolist keskkomitee aparaati suunatud Pavel Krjukov ja Aleksandr Sokolov olid ka parteikoolis õppides arvatud parteitöötajate hulka, – vt ERAF 1-48-14, L 108, 110.

⁴⁹⁶ ERAF 1-48-14, L 114p.

⁴⁹⁷ Esines statistilistes aruannetes 1949. aastani. Tegelikult seda osa küsimustikust ei täidetud.

⁴⁹⁸ Esines statistilistes aruannetes 1949. aastani. – Vrd ERAF 1-48-14, L 104p.

⁴⁹⁹ Vt ERAF 1-307-33, L 76p, 85p.

⁵⁰⁰ Vt statistiline aruanne töötajate vahetamise ja uue kaadri edutamise kohta ning statistiline aruanne juhtiva kaadri koosseisuse kohta. – ERAF 1-307-48, L 10p, 104p.

⁵⁰¹ Siin mõeldi näiteks Ukraina, Usbeki, Kasahhi liiduvabariikide oblastites töötanud funktsionääre.

⁵⁰² Näiteks Balti merelaevandust loeti oblastitevaheliseks organisatsiooniks.

- 13) operatiivse tähtsusega ettevõtetest, tootmisorganisatsioonidest, side- ja transpordiorganisatsioonidest;
- 14) ehitustelt;
- 15) sovhoosidest, MTJ-dest ja teistest põllumajanduse ettevõtetest ja organisatsioonidest;
- 16) kaubanduse, varumise ja toitlustusettevõtetest ning asutustest;
- 17) poliitika ja hariduse asutustest;
- 18) üldhariduskoolidest;
- 19) kunsti- ja teatriasutustest;
- 20) haiglatest, sanatooriumitest ja puhkekodudest;
- 21) muudest organisatsioonidest.

Sagedaste struktuurimuudatuste tõttu EKP KK-s, mis tingis vajaduse alatasa komplekteerida moodustatud töökohti, on uute töötajate arvud aastate lõikes raskesti võrreldavad. 1945-1948. aastani avaldati statistilistes aruannetes ainult juhtivtöötajate näitajad. Tabelist 12 (vt lk 88) nähtub, et juhtivtöötajaid kinnitati kõige rohkem keskkomitee aparaati 1945. aastal. Uute töötajate suure arvu põhjuseks oli 1945. aasta algul toimunud struktuurimuudatused. Keskkomiteesse loodi juurde mitu osakonda ja hulgaliselt uusi töökohti. 1. jaanuaril 1945 oli aparaadis veel 79 töökohta, kuid aasta lõpuks oli struktuuris töökohti juha 154. Juhtivtöötajate töökohtade arv oli tõusnud 28lt 47-ni.⁵⁰³ 36 uuest juhtivtöötajast olid paljud edutatud EK(b)P KK aparaadi madalamatel töökohtadelt sealhulgas ka keskkomitee aparaadi juhtivkoosseisu hulgast. Kõige rohkem uusi töötajaid 16 oli 1945. aastal sektorijuhatajate hulgast.⁵⁰⁴ 1. jaanuaril 1946 oli statistiliste aruannete järgi keskkomitee aparaadis 24 1945. aastal tööle määratud kommunisti (vt Tabel 13, lk 89). Selgub, et koguni 12 funktsionääri jõudis töötada oma ametikohal alla ühe aasta. Tegelikult esines statistilistes näitajates vigu. Nimelt ei märgitud kahte 1945. aastal EK(b)P KK aparaati määratud kommunisti uuteks töötajateks, kuigi nad olid 1. jaanuariks 1946 samal töökohal. Need olid erisektori juhataja Boris Šergalin⁵⁰⁵ ja sekretäri asetäitja Vladimir Robotov.⁵⁰⁶ Boris Šergalin oli statistilise aruande põhjal töötanud keskkomitees 7 kuud ning Vladimir Robotov 12 kuud. Robotovi puhul tekkis viga arvatavasti tööstaaži ümardamise tõttu, sest ta oli kinnitatud EK(b)P KK aparaati 1945. aasta jaanuaris.

⁵⁰³ ERAF 1-307-3, L 11.

⁵⁰⁴ ERAF 1-48-14, L 21, 21p.

⁵⁰⁵ Boris Šergalin oli 1945-1947 ja 1948-1966 EKP KK erisektori juhataja.

⁵⁰⁶ Samas, L 12, 21p, 108, 114p,

Tabel 12. Aasta jooksul EKP KK aparaati kinnitatud töötajate arv⁵⁰⁷

aasta	juhtivtöötajad			reatöötajad	
	kokku	kokku	edutatud	kokku	edutatud
1945 ⁵⁰⁸	-	36	20	-	-
1946	-	30	21	-	-
1947 ⁵⁰⁹	-	8 (9)	3	-	-
1948	-	26	14	-	-
1949	51	16	11	35	29
1950	48	16	12	32	22
1951	65	27	15	38	29
1952	45	23	18	22	9
1953	80	22	7	58	11

Samuti ei ole objektiivsed keskkomitee aparaadi juhtivtööle kinnitatute arvud pärast 1945. aastat. 1946. aastal määrati keskkomitee statistika põhjal EK(b)P KK aparaati juhtivale tööle 30 kommunisti. 1. jaanuari 1947 andmetel oli 26 lõppenud aastal kinnitatud kommunisti endisel töökohal. Põhjalikul vaatlemisel selgub, et nõukogude kaubanduse kaadri sektori juhataja Vassili Jakovlevi ei käsitletud arvatavasti ekslikult 1. jaanuari 1947 seisuga aparaadi uue töötajana. Ta oli 1.jaanuariks 1947 töötanud sektorijuhatajana alles 5 kuud.⁵¹⁰

1947. aasta EK(b)P KK struktuurimuudatuse tõttu oldi sunnitud võrdlemisi palju töötajaid koondama. 24. mail 1947 EK(b)P KK büroo poolt kinnitatud struktuuris oli ette nähtud keskkomitee aparaadis 126 vastutava töötaja ametikohta, mis tähendas reaalselt 27 vastutava töötaja koondamist, kellest 9 olid juhtivtöötajad.⁵¹¹ Koondamiste tõttu jäi ka uute töötajate kinnitamine tagasihoidlikuks. Aasta jooksul asus EK(b)P KK aparaadis juhtivale tööle kaadristatistika põhjal kõigest 8 funktsionääri, mis oli väiksem näitaja vaadeldaval perioodil. Vaadates keskkomitee aparaadi töötajaid lähemalt leiab sealt uue töötajana Aleksei Müürisepa, kes oli 1947. aastal koondatud sekretäri asetäitja kohalt kütuse ja energeetika alal, aga määratud aasta lõpul tööstuse ja transpordi osakonna juhataja asetäitjaks.⁵¹²

⁵⁰⁷ Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERAF 1-48-14, L 10p; ERAF 1-307-5, L 152p, 154p, 155p, 156p, 157p; ERAF 1-307-14, L 38, 39p, 145p, ERAF 1-307-22, L 84p, 85; ERAF 1-307-33, L 130p, 131p, 132p, 113p, 134p; ERAF 1-307-71, 51p, 1-307-86, L 131; ERAF 1-307-98, L 118p, 119p, 120p, 121p, 122p, 123p, 124p; ERAF 1-307-127, L 165p, 166. (Andmed puuduvad nende kohta, kes asusid tööle jooksva aastal, kuid kelle töökohad koondati).

⁵⁰⁸ 1945. aastal kinnitatud töötajate hulgas esineb kaks korda Aleksei Müürisepa näitajad nii osakonna juhatajaks kui ka hiljem sekretäri asetäitjaks määramisel.

⁵⁰⁹ Sulgudes on juurde arvatud Aleksei Müürisepp, kuna tema kinnitamine tööstuse ja transpordi osakonna juhatajaks jäeti statistilises aruandes fikseerimata. – Vt ERAF 1-307-14, L 309.

⁵¹⁰ ERAF 1-307-6, L 68-72p.

⁵¹¹ EK(b)P KK büroo protokoll 240 24. mai 1947. – ERAF 1-4-430, L 50-54.

⁵¹² Samas, L 50-54; Kõrgemad võimu vahendajad ENSV-s, lk 48 jj.

Tabel 13. Aasta jooksul EKP KK juhtivale tööle kinnitatud järgmise aasta 1. jaanuari seisuga⁵¹³

aasta	töötajaid kokku	edutatud	saabunud samaväärselt või kõrgemalt töölt	väljavalitud õppeasutuse või kursuste lõpetanute hulgast	sõjaväe-teenistusest tulnud
1946 ⁵¹⁴	24 (26)	13 (14)	6 (7)	2	3
1947 ⁵¹⁵	26 (27)	20	2	-	4 (5)
1948 ⁵¹⁶	7 (9)	3	3 (5)	-	1
1949	24	14	9	1	-
1950	13	9	2	2	-
1951	12	10	-	2	-
1952	26	16	5	5	-
1953	21	16	4	1	-
1954	16	6	9	1	-

EK(b)P KK statistilisest aruandest juhtiva kaadri koosseisu kohta selgub, et 1. jaanuaril 1948 oli EK(b)P KK aparaadi juhtivtööl 7 eelmisel aastal tööle kinnitatut. Sellesse aruandesse oli unustatud lülitada nii Müürisepa kui ka sõjaosakonna juhataja asetäitja kohalt koondatud ning põllumajandusosakonna juhataja asetäitjaks kinnitatud Aleksander Kuljuse⁵¹⁷ näitajad. Kuljus oli aparaadi töötajate nimekirja järgi põllumajandusosakonnas töötanud 1. jaanuari 1948 seisuga 7 kuud.⁵¹⁸ Statistiliste aruannete koostamise loogikast lähtudes oli tegemist mõlemal juhul uute töötajaga.

Vaatamata sellele, et ka 1948. aasta lõpul oli EK(b)P KK aparaadi struktuurimuudatus, millega koondati märkimisväärne hulk töökohti mõjutas see aparaadi juhtivkoosseisu ametikohtade arvu minimaalselt, sest juhtivkoosseisu töökohtade arv tõusis 38-lt 40-le. Oluliselt suurem võrreldes 1947. aastaga oli uue kaadri osakaal. EK(b)P KK aparaati 1948. aastal juhtivale töökohale määratud 26 kommunistist oli 1. jaanuariks 1949 samal töökohal koguni 24. Üks lahkuja kahest oli Jevgeni Radulov, kes jõudis 1948. aasta lõpul rasketööstusosakonda juhtida vähem kui üks kuu, kuna ta edutati põlevkivitööstuse ministriks.⁵¹⁹

1948. aasta struktuurimuudatuste tõttu ei kajastunud statistilistes aruannetes uute töötajate hulgas veebruaris 1948. aastal sekretäri asetäitjaks tööstuse ja transpordi alal kinnitatud Aleksei Müürisepa nimi, kes koondati 1948. aasta sügisel sekretäride

⁵¹³ Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERAF 1-48-14, L 10p, 106p; ERAF 1-307-6, L 35p, 37p, 38p, 39p, 40p; ERAF 1-307-14, L 144, 145p, 273p, 274p; ERAF 1-307-22, L 150, 150p; ERAF 1-307-33, L 68p, 69; ERAF 1-307-71, L 75p, 76; ERAF 1-307-71, L 51p; ERAF 1-307-98, L 44p, 45p, 50p; ERAF 1-307-127, L 87p.

⁵¹⁴ Sulgudes juurde arvatud Boris Šergalini ja Vladimir Robotovi näitajaid.

⁵¹⁵ Sulgudes juurde arvatud Vassili Jakovlevi näitajad.

⁵¹⁶ Sulgudes juurde arvatud Aleksander Kuljuse ja Aleksei Müürisepa näitajad.

⁵¹⁷ Aleksander Kuljus oli 1945-1946 EK(b)P KK organiseerimise-instrueerimise osakonna vastutav organisaator, 1946-1947 sõjaosakonna juhataja asetäitja ja 1947-1948 põllumajandusosakonna juhataja asetäitja.

⁵¹⁸ ERAF 1-307-14, L 309p.

⁵¹⁹ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 391 jj.

asetäitjate ametikohtade kaotamise tõttu. Seepärast ei käsitletud teda ei uue töötajana ega ka keskkomitee aparaadist lahkujana.⁵²⁰ Keskkomitee aparaadi uute töötajate statistilises aruandes 1948. aasta kohta ja töötajate nimekirjas 1. jaanuari 1949 seisuga fikseeriti rasketööstusosakonna juhataja asetäitjana August Rinki nimi. Töötajate nimekirjades 1. jaanuari 1949 kohta märgiti, et August Rink oli eelnevalt keskkomitee põlevkivikeemiatööstuse ja energeetika osakonna juhataja asetäitja. Sellele kohale oli ta edutatud 20. mail 1948 keskkomitee II sekretäri abi kohalt. Struktuurmuudatuste tõttu novembris 1948 Rink koondati.⁵²¹

Aastatest 1949-1953 on olemas ka statistilised näitajad keskkomitee aparaati kinnitatud reatöötajate kohta (vt Tabel 14, lk 91). Uute töötajate arv sõltus keskkomitee aparaadis eelkõige EKP KK aparaadi koosseisude suurusest. 1952. aastani suurenes keskkomitee aparaadi töötajate arv. Sellega on seletatav ka 1951. aastal suhteliselt aktiivne uue kaadri kinnitamine. Võrreldes 1. jaanuariga 1950 töötas järgmise aasta algul keskkomitees koguni 26 töötajat enam. Suurem osa uusi töötajaid püsis samas ametis 1952. aasta alguseks. 1953. aasta EKP KK aparaadi struktuurimuudatuse tõttu kasvas reatöötajate arv ning suurenes keskkomitee aparaadi komplekteeritus. Aasta jooksul määrati ametisse koguni 80 uut töötajat, kellest ainult 48 jäi 1. jaanuariks 1954 endisele töökohale. Kaadrivahetuse põhjustasid nii EKP KK aparaadi struktuurimuudatus kui ka oblastite likvideerimine. Struktuurimuudatuste ja oblastite likvideerimise tõttu kinnitati ainuüksi 23. mail 1953 EKP KK sekretariaadi koosolekul ametisse koguni 10 uut instruktorit ja 6 osakonnajuhatajat.⁵²²

⁵²⁰ Vt ERAF 1-307-22, L 95p; Müürisepa näol oli 1940. aastatel tegemist ühe sagedamini töökohti vahetava kommunistiga. Näiteks keskkomitee juhtiva kaadri koosseisu statistilises aruandes 1. jaanuaril 1949 seisuga ja töötajate vahetumise ja uue kaadri edutamise statistilises aruandes 1948. aasta kohta kajastusid tema näitajad EK(b)P KK sekretärina ning EK(b)P KK kergetööstuse osakonna juhatajana. Osakonnajuhataja oli ta ainult 1 kuu kuni kinnitati keskkomitee sekretäriks. – Vt ERAF 1-307-22, L 225, 225p; EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 325 jj.

⁵²¹ ERAF 1-307-22, L 97p; EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 580-582.

⁵²² EKP KK sekretariaadi istungi protokoll 19 23. mai 1953. – ERAF 1-4-1650, L 62jj.

Tabel 14. Aasta jooksul EKP KK reatöötajateks kinnitatud järgmise aasta 1. jaanuari seisuga⁵²³

aasta	töötajaid kokku	edutatud	saabunud samaväärselt või kõrgemalt töölt	väljavalitud õppeasutuse või kursuste lõpetanute hulgast	sõjaväe-teenistusest tulnud
1950	26	20	2	4	-
1951	26	19	-	6	-
1952	33	19	2	12	-
1953	18	9	4	3	-
1954	32	11	17	4	-

Aastani 1953 moodustasid uute töötajate hulgas enamuse edutatud töötajad. Vaadeldaval perioodil 1945-1953 olid keskkomitee aparaadi juhtivale tööle kinnitatud kommunistidest 59,2% edutatud, kuigi näitajad olid aastate lõikes kõikuvad. 1949. aastal aparaati saabunud töötajatest moodustasid edutatud koguni 78,4%. 1952. aastaks oli edutatute arv kahenenud 60%-ni ja 1953. aastal oli neid kõigest 22,5% kõikidest uutest töötajatest. Edutatute osakaalu üheks languse põhjuseks oli ENSV haldusjaotuse muutumine. Oblastite likvideerimise tõttu saabus mitmeid koondatud kommuniste keskkomitee aparaati, kus nad asusid tööle madalamale või samaväärsele töökohale.⁵²⁴ Teine oluline põhjus oli EKP KK struktuurimuudatus 1953. aasta kevadel, mille tõttu paigutati keskkomitee aparaadi siseselt võrdlemisi palju töötajaid ümber.⁵²⁵

Päris selged ei ole tolleaegsed kriteeriumid edutamise, samaväärsele või madalamale töökohale määramise kohta, sest alusmaterjalid nomenklatuursete ametikohtade hierarhiast pole siiani olnud uurijatele kättesaadavad. Teemat on käsitletud põgusalt ainult Mihhail Voslenski.⁵²⁶ Kaadri hierarhiline süsteem toimis nõukogude süsteemis peaaegu tõrgeteta, kuigi isegi keskkomitee kaadriosakonna spetsialistidel oli raskusi edutamise, madalama või samaväärse töö fikseerimisega. Keskkomitee juhtivtöötajate nimekirjas oli 1. jaanuaril 1946 kaks Vene NFSV-st

⁵²³ Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERAF 1-307-33, L 68p, 69; ERAF 1-307-71, L 75p, 76; ERAF 1-307-71, L 51p; ERAF 1-307-98, L 51p, 52p; ERAF 1-307-127, L 87p.

⁵²⁴ Parteitöölt oblastist suunati EKP KK aparaati näiteks sekretärid Aleksandr Buratšenko ja Pavel Anissimov, kes asusid tööle osakonna juhataja asetäitjana vastavalt propaganda ja agitatsiooni osakonnas ning tööstuse ja transpordi osakonnas. Johanna Kraus suunati Tallinna oblastikomitee erisektori juhataja kohalt EKP KK kaadriarvestuse sektori juhatajaks ja Jaroslav Raid Pärnu oblastikomitee propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja kohalt EKP KK lektorite grupi juhatajaks.

⁵²⁵ Ümberpaigutamine puudutas märkimisväärselt osakonna juhataja asetäitjad, Jaan Kanter viidi üle põllumajandusosakonnast propaganda ja agitatsiooni osakonda, Ida Jürna teaduse ja kõrgemate õppeasutuste osakonnast ning Vassili Pavlov ilukirjanduse ja kunsti osakonnast teaduse ja kultuuriosakonda. Kõik nad kinnitati samaväärsetele ametikohtadele osakonnajuhataja asetäitjateks.

⁵²⁶ Voslenski kirjeldab rollide jaotust NLKP KK sekretariaadis ja sekretäri kaastööliste mitteformaalset hierarhilist seisundit võrreldes osakondade töötajatega. Ta nimetab keskkomitee sekretäri abi potentsiaalseks kandidaadiks NLKP KK osakonnajuhataja asetäitja ametisse ning keskkomitee sekretäri sekretäri kandidaadiks sektorijuhataja ametikohale. – Vt Восленский, Михаил. Номенклатура, lk 413 jj.

parteitöölt ümberpaigutatud kommunisti, kelle puhul nimekirja täitja kahtles, kas töötajad suunati Eestisse samaväärsele või madalamale tööle või edutati.⁵²⁷ Nimekirja koostaja kaadriinstruktor Vera Kuznetsova kirjutas keskkomitee osakonnajuhataja asetäitjateks kinnitatud endise ÜK(b)P rajoonikomitee I sekretäri Mihhail Dorogovi⁵²⁸ ja ÜK(b)P linnakomitee II sekretäri Aleksandr Lebedevi⁵²⁹ andmete kandmisel tabelisse, et mõlemad paigutati samaväärsele või madalamale tööle, kuid pani andmete taha küsimärgi. Statistiliste aruannete ja juhtivtöötajate nimekirjade analüüsimisel 1940. aastate II poole kohta selgub, et keskkomitee osakonnajuhatajaga samaväärseks või kõrgemaks peeti näiteks tööjõureservide vabariikliku valitsuse ülema asetäitja ja partei maakonnakomitee I sekretäri töökohta ning keskkomitee sektorijuhataja ametikohast oli kõrgem või samaväärne ENSV rahvakomissaride nõukogu voliniku ja isegi ENSV rahvakomissaride nõukogu juures asuva sovhooside peavalitsuse peainseneri amet.⁵³⁰

Kaadristatistika juhtiva kaadri koosseisu kohta võimaldab võrrelda aasta jooksul saabunud töötajate varasemat hierarhilist positsiooni 1. jaanuari seisuga. Olemasolevad statistilised näitajad kinnitavad, et võrreldes edutatutega oli samaväärselt või kõrgemalt töölt saabujate hulk keskkomitee aparaati küllaltki väike. Veel vähem saabus aparaati tööle parteiõppeasutuste ja kursuste lõpetajaid. Esimestel sõjajärgsetel aastatel jõudis juhtivtööle ka üksikuid armeest demobiliseeritud kommuniste. 1. jaanuari 1946 seisuga oli 26 aparaadi juhtival tööl tegutsenud kommunistist 15 suunatud parteitöölt ja 11 mitteparteiliselt töölt. Neist 12 suunati ENSV vabariiklikest organisatsioonidest, 3 kaadri ettevalmistamise õppeasutustest ja 2 linna- ja maakonnaorganisatsioonidest. Vabariiklikest organisatsioonidest oli esikohal EK(b)P KK aparaat, kust edutati seitse töötajat kõrgemale ametipostile, moodustades rohkem kui 50% 1945. aasta jooksul aparaadi juhtivale tööle edutatud kommunistidest.⁵³¹

1. jaanuari 1947 seisuga oli EK(b)P KK juhtivtöötajate hulgas 17 parteitöölt saabunut ja 10 mujalt mitteparteilistest organitest. Nii parteitöölt kui mujalt keskkomitee juhtivtöötajateks kinnitatust olid 21 varem vabariiklike organisatsioonide töötajad, 5 sõjaväeteenistuses ja ainult üks kommunist Arnold Tõnissoo⁵³² kinnitati keskkomiteesse tööle EK(b)P maakonnakomiteest.⁵³³ Koguni 14 kommunisti oli edutatud keskkomitee

⁵²⁷ ERAF 1-48-14, L 112.

⁵²⁸ Mihhail Dorogov suunati Eestisse ÜK(b)P Balašovi rajoonikomitee II sekretärina ja kinnitati 1945. aastal EK(b)P KK põllumajandusosakonna juhataja asetäitjaks, kellena ta tegutses 1946. aastani. – Vrd EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 439 jj.

⁵²⁹ Aleksandr Lebedev oli 1944-1945 ÜK(b)P Sõzrani linnakomitee II sekretär, 1945-1947 EK(b)P KK põlevkivi- ja keemiatööstuse osakonna juhataja asetäitja, 1949-1950 rasketööstusosakonna juhataja asetäitja ja 1950-1953 juhataja. – Vrd EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 519 jj.

⁵³⁰ ERAF 1-48-14, L 112, 114, 114p.

⁵³¹ ERAF 1-48-14, L 106p, 108-114p.

⁵³² Arnold Tõnissoo oli 1946-1947 EK(b)P KK organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja asetäitja.

⁵³³ ERAF 1-307-6, L 35-40p, 71, 72.

enda töötajate hulgast kõrgemale tööle. Samaväärsele või madalamale tööle oli suunatud 2 kommunisti.⁵³⁴ Keskkomitee aparaadis toimunud töötajate ümberpaigutamised, kas siis edutamise või samaväärsele tööle kinnitamisega püsisid ka edaspidi olulisel kohal. Näiteks 1. jaanuari 1949 seisuga oli 1948. aastal 24-st kinnitatud uuest töötajast 20 EK (b)P KK aparaadi töötajate hulgast.⁵³⁵

Vaadeldava perioodi jooksul oli õppeasutuste ja kursuste lõpetanuid uute keskkomitee aparaadi töötajate hulgas suhteliselt vähe, mis ei tähenda, et keskkomitees ei oleks parteipoliitilist haridust hinnatud. Põhjus seisnes pigem selles, et paljud juhtivatel kohtadel kommunistid õppisid partei kaugõppekursustel ning neid ei vabastatud õppimise ajaks töölt. 1945. aasta jooksul olid parteiõppeasutustest juhtivale tööle suunatud kaks vene rahvusest parteifunktsionääri Pavel Krjukov ja Aleksandr Sokolov alles parteilise haridusetee alguses. Mõlemad suunati sõjaaastatel ÜK(b)P KK j.a. Kõrgemasse Parteiorganisaatorite kooli, mida kumbki ei lõpetanud. Arvatavasti ei katkenud õpingud nende endi süül, kuna partei leidis neile uued väljakutsed Eestis.⁵³⁶ Vaatamata sellele, et parteikoolidest väljavaliitud oli EKP KK aparaadis väike, kinnitati üksikuid kommuniste igal aastal alates 1948. aastast keskkomiteesse tööle.⁵³⁷ Kuna parteiaparaadi reatöötajate kohta koostati vastav statistika alates 1950. aasta algusest on keerulisem selgitada õppeasutustest välja valitud reatöötajate arvu. 1950. aastate suundumuste põhjal võib eeldada, et see ei võinud erineda oluliselt juhtivtöötajatest. Suurim osakaal oli reatöötajate hulgas parteikoolist või –kursustelt saabunuil 1952. aasta alguses kui nad moodustasid uue kaadri hulgas 36%.

3.2. Kaadrivahetuse põhimõtted ja statistika

Küllaltki mahukas statistiliste andmete hulk on seotud kaadrivahetusega ehk töötajate asendamisega. Statistilised näitajad töötajate vahetumise, töötamise pikkuse ja vahetamise põhjuste kohta sisaldasid töötajate vahetumise ja uue kaadri edutamise statistilises aruandes.⁵³⁸ Statistilised näitajad olid töökohakesksed. Üks ja seesama funktsionäär võis aasta jooksul organisatsiooni sees vahetada ametikohta mitu korda

⁵³⁴ Samaväärseks või madalamaks tööks peeti näiteks Aleksander Aule suunamist ENSV MN organiseerimise-instrueerimise grupi ülema kohalt EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitjaks ning samaväärne töö oli ka Vassili Agafonovi kinnitamine kaadriosakonna parteikaadri sektori juhataja kohalt spetskaadri sektori (julgeoleku-, sise- ja justiitsministeeriumi) juhataja asetäitjaks. – Vt ERAF 1-307-6, L 71 jj.

⁵³⁵ ERAF 1-307-22, L 254-258.

⁵³⁶ Vt EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 378, 379, 593-596; ERAF 1-48-14, L 108, 110.

⁵³⁷ Esimene eesti rahvusest kommunist Endel-Johannes Jaanimägi, kes lõpetas ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli 1948. aastal kinnitati ka kohe kekskomitee aparaati juhtivale tööle 1948. aastal. – ERAF 1-307-22, L 257.

⁵³⁸ 1949. aastast nimetati ümber töötajate vahetumise statistiliseks aruandeks.

ning kõikidel nendel kordadel kajastus töökoha vahetus ka statististes näitajates.⁵³⁹ Koondatud töökohtade ja töötajate kohta statistilisi näitajaid ei esitatud.⁵⁴⁰ Uute ja asendatud töötajate arvu võrdlemisel selgub, et paljud töökohad jäeti vabastatud töötajaist koheselt uuesti komplekteerimata ning neid võidi hoida võrdlemisi kaua vakantsetena. Näiteks 1945. aastal kinnitati 10 keskkomitee aparaadi juhtivtöötajat kohtadele, mis olid olnud vakantsed 9-12 kuud.⁵⁴¹

Nendel aastatel kui EKP KK aparaadis olid suuremad struktuurimuudatused oli töötajate vahetumine statistiliste aruannete järgi väiksem, kuigi koondamiste tõttu oli vabastatute hulk küllaltki suur. 1947 ja 1948. aastal koondati keskkomitee aparaadist kokku 48 töökohta (vrd Tabel 1, lk 44). Nii 1947. kui ka 1948. aastal jäi vahetatud töötajate arv väiksemaks kui eelnevatel ja järgnevatel aastatel. (vt Tabel 15).

Tabel 15. Aasta jooksul vahetunud EKP KK aparaadi juhtivtöötajad⁵⁴²

aasta	töökohti koosseisus	ei vahetu	vahetuva d	vahetuvad üks kord	vahetuvad kaks korda
1945 ⁵⁴³	47	30 (29)	17(18)	17 (18)	-
1946	48	26	24	20	2
1947	38	30	8	8	-
1948	40	29	11	11	-
1949	40	26	15	13	1
1950	43	29	14	14	-
1951	51	38	15	11	2
1952	44	20	25	23	1
1953	38	25	14	12	1

Keskkomitee aparaadi töötajate vahetumisel võib välja tuua kolm aktiivsemat aastat: 1946, 1950 ja 1952. (vt ka Tabel 16, lk 95) 1946. aastast on teada ainult aparaadi juhtivtöötajate vahetumine, mis oli vaadeldaval perioodil üks suuremaid. Töötajate vahetumist võib seletada eelkõige kaadri parema komplekteerimise vajadusega, sest mitmetele aparaadi töötajatele otsiti teist rakendust. Vabastatud töötajad olid aparaadi juhtival tööel tegutsenud keskmiselt 13, 5 kuud (vt Tabel 17, lk 96). See-eest 1952. aastal

⁵³⁹ Näiteks 1953. aasta vahetas Erich Int kolm korda ametikohata EKP KK aparaadis. 27. jaanuaril vabastati ta keskkomitee I sekretäri abi ametikohalt, 23. mail kalatööstuse osakonna juhataja ja 18. juulil tööstuse ja transpordi osakonna juhataja asetäitja kohalt. – ERAF 1-6-4221, L 1 (Erich Inti isikutoimik).

⁵⁴⁰ Mõnikord fikseeriti kaadriosakonna aruannetes koondatud töötaja vabastamise põhjused, kuigi selleks polnud kaadristatistika järgi vajadust. Enamasti ei olnud koondatud töötaja vabastamine seotud tema isikuga, sest kõik keskkomitee aparaadi ametikohad määrati kõrgemalt poolt. EKP KK aparaadi ametikohtade koosseisu kinnitas NLKP KK.

⁵⁴¹ ERAF 1-48-14, L 10.

⁵⁴² Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERAF 1-48-14, L 10; ERAF 1-307-5, L 151p-157; ERAF 1-307-14, L 63, 65, 67, 69, 177, 179; ERAF 1-307-22, L 224-227; ERAF 1-307-33, L 129-132; ERAF 1-307-71, L 148p; ERAF 1-307-86, L 126p; ERAF 1-307-98, L 118- 124; ERAF 1-307-127, L 158p.

⁵⁴³ Sulgudes juurde arvatud Aleksei Müürisepa näitajad, kes unustati fikseerida kui transpordi osakonna juhataja ametikohalt vabastatu töötajate vahetamise ja uue kaadri edutamise statistilises aruandes. – ERAF 1-48-14, L 19, 22.

oli juhtivtöötajate vahetumine koguni üle 50%. Töötajate võrdlemisi aktiivne asendamine nii 1950 kui ka 1952. aastal oli tingitud haldusterritoriaalse ümberkorralduste ja ka parteiaparaadi siseste töötajate ümberpaigutamisega. 1950. aastal moodustati rajoonid ning 1952. aastal oblastid. Kui 1952. aastal suunati oblastitesse küllaltki palju aparadi juhtivtöötajaid,⁵⁴⁴ siis 1950. aasta kaadrivahetuse põhjused seisnesid rohkem töötajate ümberpaigutamises EK(b)P KK aparadis.⁵⁴⁵

Tavaliselt vahetati EK(b)P KK aparadis ühel töökohal funktsionääre maksimaalselt kord aastas. Leidub siiski mõningaid näiteid kui töötajaid vahetati aastas ühel ametikohal kaks korda. Näiteks 1946. aastal vahetus kaks korda tööstuse ala sekretäri asetäitja ja agitatsiooni ja propaganda osakonna juhataja asetäitja.⁵⁴⁶

Nagu mitmete teiste statistiliste näitajate puhul esines ka parteistatistikas kaadrivahetuse arvestamisel mõningaid vigu. Näiteks 1945. aasta statistilistes aruannetes ei fikseeritud Aleksei Müürisepa vabastamine EK(b)P KK transpordi osakonna juhataja asetäitja ametikohalt, kuigi tema kinnitamine sellele ametikohale 1945. aasta aprillis ning hiljem detsembris sekretäri asetäitjaks kütuse ja energeetika alal peegeldusid statistilistes näitajates.⁵⁴⁷

Tabel 16. Aasta jooksul vahetunud EKP KK aparadi reatöötajad⁵⁴⁸

aasta	töökohti koosseisus	ei vahetu	vahetuvad	vahetuvad üks kord	vahetuvad kaks korda
1949	60	38	22	22	-
1950	81	48	34	32	1
1951	82	61	23	19	2
1952	68	42	27	25	1
1953	87	69	18	18	-

Kaadristatistikas mõõdeti vahetatud töötajate ametisoleku aega kuudes. Aastast pikemat perioodi kuni 1949. aastani välja ei toodud. Töötaja ametisoleku pikkus

⁵⁴⁴ Oblastikomiteedesse edutati keskkomitee aparadist sekretärideks Jefim Stepanov, Aleksandr Buratšenko, Pavel Anissimov, Karl Vaino ja Endel-Johannes Jaanimägi.

⁵⁴⁵ Rajoonikomiteedesse suunati sekretärideks siiski mõned EK(b)P KK aparadi reatöötajad nagu Vladimir Tšernušov, Aleksander Promet ja Robert Solnask, kuid rohkem paigutati reatöötajaid aparadi juhtivtööle sh Karl Vaino, Endel Saar, Gorgi Saarik ja Ilja Višnjevski.

⁵⁴⁶ Tööstuse alal vahetusid 1946. aastal sekretäri asetäitja Pavel Krjukov, kes vallandati enda kompromiteerimise tõttu ja Aleksander Aru, kes suunati õppima ÜK(b)P KK j.a. Kõrgemasse Parteikooli; Propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitjatest vahetati 1946. aastal Adolf Päss, kes suunati õppima parteikooli ja Mihhail Kukli, kes vabastati tööga mitte toimetulemise tõttu. – ERAF 1-307-5, L 154, 156, 190, 194.

⁵⁴⁷ ERAF 1-48-14, L 12, 18p.

⁵⁴⁸ Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERAF 1-307-33 L 133,134; ERAF 1-307-71, L 148p; ERAF 1-307-86, L 126p; ERAF 1-307-98, L 118-124; ERAF 1-307-127, L 158p.

fikseeriti järgmiselt: alla 3 kuu, 3-6 kuud, 6-9 kuud⁵⁴⁹, 9-12 kuud ja üle 1 aasta. Segadusi tekitasid parteistatistikas ametisoleku pikkused 6, 9 ja 12 kuud, sest statististiliste aruannete täitmisel puudus ühtne arusaam, millal arvata töötaja ametioleku pikkus ühe või teise lahtri alla. Kaadristatistika järgi töötasid 1945. aastal Ilja Galkin⁵⁵⁰ osakonna juhataja asetäitjana ja Aleksei Ivanov⁵⁵¹ sektorijuhatajana mõlemad 6 kuud, kuid Galkini ametisoleku aeg kanti lahtrisse „3-6 kuud” ja Ivanovil „6-9 kuud”. Millegipärast toimiti erinevalt põllumajandusosakonna juhatajana 12 kuud töötanud Jaan Pärnaga,⁵⁵² kes kanti lahtrisse “9-12 kuud” ja sama pikalt ametis olnud organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja asetäitja Aleksandr Oliniga, kelle töötamise pikkus kanti lahtrisse “üle 1 aasta”.⁵⁵³ 1949. aastal ühendati töötajate vahetumise statistilises aruandes “6-9” ja “9-12” “6-12 kuuks” ning aruannetesse lisati ka lahter töötamise pikkus „üle 3 aasta”.

Tabel 17. Vahetatud juhtivtöötajate töötamise pikkus⁵⁵⁴

aasta	alla 3 kuu	3-6 kuud	6-9 kuud	9-12 kuud	üle 1 aasta		keskmise kuudes
1945 ⁵⁵⁵	1	7	3	3	3		6,5
1946	1	1	3	4	15		13,5
1947	-	-	-	3	5		22,3
1948	1	-	-	-	10		21,0
	alla 3 kuu	3-6 kuud	6-12 kuud		üle 1 aasta	üle 3 aasta	
1949	2	3	7		2	1	11,5
1950	-	-	2		10	2	22,1
1951	1	2	2		9	1	18,7
1952	-	3	4		11	7	23,2
1953	-	4	1		8	-	14,1

Kuna vahetatud töötajate arv ei olnud juhtivtöötajate hulgas eriti suur, mõjutas keskmist ametisoleku pikkust märgatavalt juba kasvõi üks pikalt ametis olnud kommunist. Kõige suurem oli keskmise ametisoleku pikkus antud perioodil 1952. aastal nii juhtivtöötajate kui reatöötajate hulgas (vt Tabel 17, 18, lk 97). Keskmist näitajat

⁵⁴⁹ 1946, 1947. aastal oli statistilise aruande formularis teadmata põhjustel trükitud töötamise pikkusena 6-10 kuud.

⁵⁵⁰ Ilja Galkini näitajad on vastuolulised. Statistiliste materjalide põhjal oli ta tööstusosakonna juhataja asetäitja 6 kuud, kuid isikutoimiku järgi ulatus Ilja Galkini ametioleku pikkus vähemalt 9 kuuni. – Vt ERAF 1-6-5491, L 1 (Ilja Galkini isikutoimik).

⁵⁵¹ Aleksei Ivanov oli 1944-1945 EK(b)P KK kaadriosakonna instruktor ja 1945 kaadriosakonna kultuuri ja hariduse kaadri sektori juhataja.

⁵⁵² Jaan Pärn oli 1944-1945 EK(b)P KK põllumajandusosakonna juhataja.

⁵⁵³ ERAF 1-48-14, L 16, 19, 22.

⁵⁵⁴ Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERAF 1-48-14, L 10; ERAF 1-307-5, L 151p- 157; ERAF 1-307-14, L 63, 65, 67, 69, 177, 179; ERAF 1-307-33, L 129-132; ERAF 1-307-71, L 149p, 160-166; ERAF 1-307-86, L 127p; ERAF 1-307-98, L 118- 124; ERAF 1-307-127, L 159p.

⁵⁵⁵ Arvestatud ei ole Müüriseppa, sest puuduvad andmed tema ametisoleku pikkuse kohta transpordiosakonna juhataja asetäitjana. Müüriseppa isikutoimiku järgi oli see 7-8 kuud. – Vt ERAF 1-6-2193, L 1.

mõjutas 1952. aastal oluliselt oblastite moodustamine. Mitmed pikka aega keskkomitees tegutsenud kommunistid määrati tööle oblastiorganisatsioonidesse. Ligi 3,5 aastat olid keskkomitee osakonnajuhatajatena töötanud Pavel Anissimov ja Mihhail Sorokin ja nendest mõni kuu kauem sektorijuhataja Jevgenia Nugis.⁵⁵⁶ Nad kõik edutati tööle oblastistesse.⁵⁵⁷ Olulisima panuse keskmise näitaja suurenemisele andis naistöö osakonna juhataja Juliana Telman. Ta vallandati 1952. aasta sügisel, olles selles ametis töötanud ligi 7 aastat.⁵⁵⁸ Telman oli juhtivtöötajate hulgas vaadeldaval perioodil kõige kauem ühes ametis olnud funktsionäär.

Tabel 18. Vahetatud reatöötajate töötamise pikkus ⁵⁵⁹

aasta	alla 3 kuu	3-6 kuud	6-12 kuud	üle 1 aasta	üle 3a	keskmise kuudes
1949	3	3	6	5	5	14,6
1950	3	2	9	17	3	15,2
1951	1	3	7	11	1	12,0
1952	-	5	6	14	2	19,5
1953	1	6	1	7	2	15,3

Kõige lühemalt 6,5 kuud olid vahetatud keskkomitee aparaadi juhtivtöötajad ametis 1945. aastal. Kõige lühemaks jäi Anton Kreitsmani tegevus kaadriosakonna põllumajanduskaadri sektorijuhatajana. Ta töötas antud ametikohal 2 kuud ja 15 päeva. Oluliselt kauem ei töötanud ka sekretäri asetäitja Ilja Rjabov, kes jõudis töötada 3 kuud.⁵⁶⁰ Sedavõrd lühike aeg ei võimaldanud ilmselt oma tööülesannetesse isegi süveneda. Vahetamise intensiivsus ja ühel kohal töötamise lühiaegsus oli tingitud parteile sobiva kaadri vähesusest ning vajadusest loodavatele töökohtadele leida kogenud kommuniste. 1945. aastal loodi ainuüksi ENSV parteiorganisatsioonis mitu uut parteikomiteed. Keskkomitee aparaadis töötavad kogenud bolševikud tulid moodustatud komiteede juhtivtöötajatena arvesse eelisjärjekorras.

Konkurentsitult kõige lühemalt koguni alla 1 kuu oli keskkomitees juhtival ametikohal rasketööstusosakonna juhataja Jevgeni Radulov. 1948. aasta töötajate

⁵⁵⁶ Jevgenia Nugis oli 1944-1947, 1948 EK(b)P KK kaadriosakonna instruktor, 1948-1952

kaadriarvestuse sektori juhataja.

⁵⁵⁷ Mihhail Sorokin kinnitati Tartu oblasti TSN TK esimehe I asetäitjaks, Pavel Anissimov EK(b)P Tartu oblastikomitee II sekretäriks ja Jevgenia Nugis EK(b)P Tallinna oblastikomitee naistöö osakonna juhatajaks.

⁵⁵⁸ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 618.

⁵⁵⁹ ERAF 1-307-33, L 133jj; ERAF 1-307-71, L 149p; ERAF 1-307-86, L 127p; ERAF 1-307-98, L 118-124; ERAF 1-307-127, L 159p.

⁵⁶⁰ ERAF 1-48-14, L 13, 22.

vahetamise ja uue kaadri edutamise statistilise aruande järgi arvestati tema töötamise pikkuseks 1 kuu.⁵⁶¹

Reatöötajate hulgas oli ajavahemikus 1949-1953 töötamise pikkus ametikohtade järgi suhteliselt erinev. Keskkomitee instruktorid ja vastutavad organisaatorid püsisid ühel töökohal lühemat aega kui lektorid. 1949. aastal oli erinevus kõige suurem. Lektorite keskmine töötamise pikkus oli 40 kuud, kuid instruktoritel ja vastutavatel organisaatoritel 9 kuud.⁵⁶²

Vahetatud töötajate keskmisest töötamise pikkuse näitajatest järeldub, et parteiaparaadi koosseis uuenes peaaegu täielikult 1,5-2 aasta järel, sest pikemalt kui 2-3 aastat ametis olnud funktsionääre oli vähe.

Kaadristatistikas anti igale vabastamise põhjusele formaalne tähendus, mida kasutati ka töötajate vahetumise ja uue kaadri statistilises aruandes.⁵⁶³ Selles aruandes fikseeriti järgmised põhjused:

- 1) edutamine kõrgemale tööle;
- 2) suunamine tugevdamaks mahajäänud tööloike;
- 3) ümberpaigutamine uute töökohtade komplekteerimiseks;
- 4) ümberpaigutamine õigema kasutamise eesmärgil;
- 5) ümberpaigutamine tööiseloому muutumise tõttu (kasutusel kuni 1948. aastani);
- 6) vabastamine tööga mitte toimetulemise tõttu;
- 7) vallandamine kõrgemalseisvate organite direktiivide rikkumise tõttu;
- 8) vallandamine enda kompromiteerimise tõttu;
- 9) punaarmeele kutsumine;
- 10) õppima suunamine (kuni 1948. aastani sõnastatud eriväljaõppele suunamine);
- 11) vabastamine tervislikel või perekondlikel põhjustel;
- 12) surm;
- 13) vabastamine teistel põhjustel;
- 14) märkimata põhjusel (kasutusel kuni 1949. aastani).

Need formaalsed põhjused ei kajasta kaadri vahetamise tegelikke põhjuseid. Statistikas fikseeritud põhjuseid avardati tavaliselt kommunistide isikutoimikutes ja mitmetes kaadrialastes aruannetes. Enamasti täpsustati negatiivse alatooniga vabastamise

⁵⁶¹ Jevgeni Radulov vabastati 1948. aasta oktoobris seoses põlevkivikeemiatööstuse ja energeetika osakonna ning sekretäri asetäitja ametikohtade likvideerimisega sekretäri asetäitja kohalt põlevkivikeemiatööstuse ja energeetika alal. 30. oktoobril 1948 kinnitati ta EK(b)P KK büroo poolt rasketööstusosakonna juhatajaks, kuid 20. novembril 1948 vabastati ning kinnitati põlevkivitööstuse ministriks. – Vt EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 391jj; EK(b)P KK büroo istungi protokoll 333 30. oktoober 1948 – ERAF 1-4-626, L 6; EK(b)P KK büroo istungi protokoll 336 20. november 1948 – ERAF 1-4-648, L 55; ERAF 1-307-22, L 225.

⁵⁶² ERAF 1-307-33, L 133 jj.

⁵⁶³ Alates 1949. aastast töötajate vahetumise statistiline aruanne.

põhjuseid. Mõnikord erines töötaja vabastamise põhjus statistilises aruandes ja mõnes kaadrialases aruandes märgitust.

Tuleb tunnistada, et vabastamise põhjuste hindamine ei ole sugugi lihtne. Sõjajärgse Eesti valdade parteikomiteede ja täitevkomiteede juhtide vabastamise põhjuseid on oma doktoritöös käsitlenud saksa ajaloolane David Feest. Feest analüüsib vahetamise põhjuseid nii teoreetiliselt, kuid käsitleb ka Stalini perioodil levinud praktikat. Esitades omapoolse nägemuse positiivsetest ja negatiivsetest vabastamise põhjustest, jälgib ta rohkem nende formaalseid, kui sisulisi tähendusi.⁵⁶⁴ Feest hindab negatiivseid vabastamise põhjuseid eeskätt poliitilisteks. Ta leiab, et ennast alkoholi tarbimisega kompromiteerinu eksis „sotsialistliku moraali” vastu ja klassivaenlaste vastu ebapiisavalt tegutsenu võis kaadristatistika järgi küll tööga mitte toime tulla, kuid teda võis oodata hoopistükkis tõsisem süüdistus klassivaenlastega koostöö tegemise eest.⁵⁶⁵

Kui püüda kaadristatistikas rakendatud põhjuseid kuidagi süstematiseerida, siis tuleks negatiivsete põhjustena eelkõige alla kriipsutada vabastamine tööga mitte toimetulemise tõttu, tagandamine kõrgemalseisvate organite direktiivide rikkumise tõttu ja vallandamine enda kompromiteerimise tõttu. Positiivseteks vabastamise põhjusteks võib lugeda edutamist ja enamasti ka kaadri suunamist mahajäänud tööloikude tugevdamiseks ning ümberpaigutamist uute töökohtade komplekteerimiseks. Kahe viimase põhjuse hindamisel tuleb arvestada kindlasti tollast taustsüsteemi. Mahajäänud tööloigu tugevdamisel või komplekteerimisele kuuluva töökohta täitmisel võis tõusta nii kõrgemale kui ka prestiižikamale töökohale, aga langeda ka vähem prestiižikale töökohale. Pigem neutraalseteks vabastamise põhjusteks võib pidada ümberpaigutamist õigema kasutamise eesmärgil, ümberpaigutamist tööiseloomu muutumise tõttu ning ka õppima suunamist. Need põhjused võisid peita endas sügavaid tagamaasid, mida kirjeldatakse allpool (vt lk 108-111, 116-119). Hinnangut on raske anda perekondlikele põhjustele, sest keskkomitee materjalides esineb neid harva. Vabastamine tervislikel põhjustel sõltus tavaliselt konkreetsest juhtumist, kuid nendel põhjustel peatutakse pikemalt allpool (vt lk 119-120).

Keskkomitee aparaadi puhul ei esinenud kaugeltki kõiki eelpool kirjeldatud töötajate vahetamise põhjuseid. Statistiliste aruannete läbitöötamisel ei avastanud magistr töö autor ühtegi keskkomitee aparaadi töötajat, kes oleks vaadeldaval perioodil kutsutud armeeteenistusse. Keskkomitee juhtivtöötajate hulgas ei esinenud samuti ka surmajuhtumeid ja vallandatud kõrgemalseisvate organite direktiivide rikkumiste tõttu.

⁵⁶⁴ Feest, David. Die Sowjetisierung des estnischen Dorfes, lk 146-154.

⁵⁶⁵ Samas, lk 147.

Reatöötajate vabastamise põhjuste hulgas ei esinenud aastatel 1949-1953 ümberpaigutamisi õigema kasutamise eesmärgil.

Ainult üks keskkomitee õiend 1946. aasta kohta käsitleb kõiki keskkomitee aparaadist vabastatud töötajaid. Kuna õiendis ei jälgita neid töötajate vahetamise klassifikaatoreid, mida statistilistes aruannetes, siis tuleks vahetamise põhjustel peatuda ainult põgusalt. Keskkomitee kaadriosakonna andmetel vahetus 1946. aastal 49 töötajat. Vahetamise põhjustest esines enim 22 korda edutamine, järgnesid vabastamine tervislikel või perekondlikel põhjustel 7 korda, teistel põhjustel 6 korda, õppima suunamine 5 korda, tugevdamaks mahajäänud tööloike 4 korda, ÜK(b)P KK kaadriosakonna käsutusse suunamist 3 korda ja surmajuhtumid 2 korda.⁵⁶⁶ 1947. aasta 6 kuuga vahetati kaadriosakonna andmetel 46 töötajat. Selle suhteliselt suure näitaja põhjusteks olid keskkomitee aparaadi reorganiseerimine ja mitmete töökohtade koondamine. Kõige rohkem oli vahetatud töötajate hulgas edutamisi 17 korda, neile järgnesid koondatud ja teistel põhjustel vabastatud 16, ümberpaigutamine õigema kasutamise eesmärgil 10, tööga mitte toimetulemine kaks korda ning enese kompromiteerimine üks kord.⁵⁶⁷

1945-1953. aastal fikseeritud 142-st juhtivtöötaja vahetamise juhtumist moodustasid 39,4% edutamised (Tabel 19, lk 101). Edutamiste arv oli kolm korda suurem kui vallandamine enda kompromiteerimise tõttu, mis moodustas 12,7% ja õppima suunamisest, mis moodustas 10,6% kõikidest põhjustest. Ka reatöötajate hulgas oli 1949-1953. aastani ülekaalukalt levinuim edutamine, mida fikseeriti 124 korda, moodustades 51% kõikidest vahetamise põhjustest (Tabel 20, lk 101). Järgnesid vabastamine teistel põhjustel ja õppima suunamine, mis moodustasid vastavalt 12,9% ja 10,5%.

Kõige rohkem edutatuid juhtivtöötajate hulgas ehk 60% kõikidest vabastatutest oli 1951. aastal. Kõige väiksema osa 25% moodustasid edutatud 1945. aastal. Enda kompromiteerimise tõttu vallandamisi esines rohkem aastatel 1949-1951. Sellel põhjusel vallandati nendel aastatel peaaegu iga kolmas EK(b)P KK aparaadi juhtivtöötaja. 1948. aastal moodustasid õppima suunatud ligi 50% kõikidest vabastatud juhtivtöötajatest, kuna 1949. aastal esines õppima suunamine ainult üks kord.

⁵⁶⁶ ERAF 1-5 (vana)-11, L 8.

⁵⁶⁷ ERAF 1-307-13, L 1-10.

Tabel 19. EK(b)P KK juhtivtöötajate vahetamise põhjused ⁵⁶⁸

Põhjused	1945 ⁵⁶⁹	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
kokku vahetunud	17 (18)	24	8	11	15	14	15	25	13
edutatud	4 (5)	8	3	3	3	8	8	15	4
mahajäänud töölõikude tugevdamine	1	1	-	-	1	-	-	-	2
uute töökohtade komplekteerimine	4	1	1	1	-	-	1	3	1
õigema kasutamise eesmärgil	1	4	1	2	-	-	-	-	-
tööiseloому muutumise	1	-	1	-	-	-	-	-	-
tööga mitte toimetulemine	-	4	1	-	2	1	-	1	-
enda kompromiteerimine	-	2	-	-	4	5	4	3	-
õppima suunamine	4	3	-	5	1	-	-	-	2
tervislikud või perekondlikud põhjused	2	1	-	-	1	-	-	1	-
teised põhjused	-	-	1	-	3	-	2	2	4

Reatöötajate hulgas oli aastatel 1949-1952 edutatute osakaal võrreldes teiste vahetamise põhjustega väga suur. Ainult 1953. aastal oli tähtsaim vahetamise põhjus ümberpaigutamine mahajäänud töölõikude tugevdamiseks, moodustades 39%, kuna edutamine moodustas 1953. aastal ca 28% kõikidest töötajate vahetamise põhjustest.

Tabel 20. EK(b)P KK reatöötajate vahetamise põhjused ⁵⁷⁰

Põhjused	1949	1950	1951	1952	1953
kokku vahetunud	22	34	23	27	18
edutatud	8	22	10	18	5
mahajäänud töölõikude tugevdamine	1	2	-	1	7
uute töökohtade komplekteerimine	-	1	-	-	-
tööga mitte toimetulemine	1	-	-	-	-
enda kompromiteerimine	3	2	2	-	1
direktiivide rikkumine	-	-	-	1	-
õppima suunamine	2	4	5	1	1
tervislikud või perekondlikud põhjused	3	1	1	2	1
surm	-	-	-	-	-
teised põhjused	4	2	5	4	3

⁵⁶⁸ Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERAF 1-48-14, L 10; ERAF 1-307-5, L 151p-157; ERAF 1-307-14, L 63, 65, 67, 69, 177, 179; ERAF 1-307-33, L 129-132, ERAF 1-307-71, L 150jj; ERAF 1-307-86, L 129jj; ERAF 1-307-98, L 118-124; ERAF 1-307-127, L 160p, 161.

⁵⁶⁹ Sulgudes juurde arvatud Aleksei Müürisepa näitajad.

⁵⁷⁰ Koostatud järgmiste allikate põhjal: ERAF 1-307-33, L 133, 134; ERAF 1-307-71, L 150jj; ERAF 1-307-86, L 129, 129p; ERAF 1-307-98, L 118-124; ERAF 1-307-127, L 160p, 161.

Lugedes töötajate vahetamise positiivseteks põhjusteks edutamist, mahajäänud tööloikude tugevdamist, uute töökohtade komplekteerimist ja negatiivseteks vabastamine tööga mitte toimetulemise tõttu, tagandamine kõrgemalseisvate organite direktiivide rikkumise tõttu ja enda kompromiteerimist moodustasid positiivsed põhjused valdava enamuse. 1945, 1948 ja 1953. aastal ei esinenud keskkomitee juhtivtöötajate vahetamisel üldse negatiivseid põhjuseid. Reatöötajate vahetamisel fikseeriti 1949-1953 igal aastal ka negatiivseid põhjuseid, kuid need moodustasid antud aastatel kõigest 8% kõikidest vabastamise põhjustest.

Kaadrivahetuse näitajad tõestavad, et sõjajärgsetel stalinismi aastatel ei korraldatud EKP KK aparaadis kaadripuhastust ning 1950. aasta keskkomitee VIII pleenumi eelsed ja järgsed töötajate kõrvaldamised ei puudutanud olulisel määral keskkomitee aparaati.

3.2.1. Edutamine

Aastatel 1945-1953 esines statistiliste aruannete järgi keskkomitee juhtivtöötajate vahetamisel 56 korda edutamist.⁵⁷¹ Seda arvu ei saa samastada edutatud funktsionääride arvuga, sest statistika käsitles ainult edutamisi kui konkreetseid juhtumeid. Edutamiste hulgas ei kajastu ka koondatud kommunistid, kellest paljud edutati pärast koondamist kõrgemale tööle.

Parteistatistikas ei toodud eraldi välja edutatud funktsionääride viimasel töökohal tegutsemise pikkus. Tundub, et vahetult pärast sõda oli edutatud aparaadi töötajate viimasel ametikohal töötamise pikkus küllaltki lühike. 1945. aastal edutati seitse kuud organiseerimise-instrueerimise osakonna juhatajana töötanud August Kründel EK(b)P Tallinna linnakomitee II sekretäriks.⁵⁷² Neli kuud töötas keskkomitee aparaadis poliithariduse sektori juhatajana Aleksandrine Peterson,⁵⁷³ kes edutati sama aastal Kründeli alluvusse EK(b)P Tallinna linnakomitee propaganda ja agitatsiooni osakonna juhatajaks. 1946. aastal oli kõige lühemalt 9 kuud edutatud töötajatest ametis põllumajandusosakonna sovhooside sektori juhataja Minna Klement, kuna ta suunati

⁵⁷¹ Aleksei Müürisepa juhtumi arvestamisel oleks edutamisi 57.

⁵⁷² August Kründel asus sisuliselt tööle Tallinna linnakomitee juhina, sest linnakomitee I sekretär Karotamm oli põhitööl keskkomitee I sekretärina.

⁵⁷³ Aleksandrine Peterson oli 1944-1945 EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna instruktor ja edutati 1945. aastal propaganda ja agitatsiooni osakonna poliithariduse sektori juhatajaks.

sama osakonna juhataja asetäitjaks.⁵⁷⁴ Teised 1946. aastal edutatud olid tegutsenud keskkomitee aparaadi juhtival ametikohal üks aasta või kauem.⁵⁷⁵

Küllaltki sagedane oli keskkomitee aparaadi sisene edutamine. 1945. aastal kinnitati informatsioonisektori juhataja Valdar Leede organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja asetäitjaks. Leede oli 1945. aastal kahtlemata üks kiiremini töökohta vahetanud juhtivtöötaja. Sektorijuhatajana tegutses ta kõigest 4 kuud ja osakonnajuhataja asetäitjana ainult 5 kuud.⁵⁷⁶ 1946. aastal jätkasid kaheksast EK(b)P KK aparaadis edutatud kommunistist seitse aparaadi kõrgemal ametikohal.⁵⁷⁷ Esines ka aastaid kui juhtivkoosseisu hulgast edutamisi keskkomitee aparaadi kõrgemale ametikohale ei toimunud.⁵⁷⁸

Harvemini tuli ette keskkomitee sekretäride edutamisi. 1950. aastal edutati propaganda ja agitatsiooni eest vastutav sekretär Johannes Käbin keskkomitee I sekretäriks. Sekretäride hulgast edutati ka kaadrisekretär Villem Kuusik 1946. aastal III sekretäriks. Ilmselt tähelepanuväärsema karjääri tegi ENSV-s töötanud kommunistidest Sergei Sazonov, kes tõusis 1948. aastal EK(b)P KK II sekretäri ametikohalt ÜK(b)P KK osakonnajuhatajaks.

Mitmed edutatud EKP KK aparaadi töötajad lahkusid lühemaks ajaks või ka alatiseks parteitöölt. 1943.-1947. aastani tegutses propaganda ja agitatsioonisekretärina Eduard Päll, kes edutati ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimeheks. See auamet oli ametikohtade hierarhias kõrgem kui keskkomitee propagandasekretäri ametikoht. Mõningad keskkomitee aparaadi juhtivtöötajad edutati ka ministriametisse. 1947. aastal kinnitati kaadriosakonna juhataja asetäitja Heinrich Laura metsatööstuse ministriks ning 1950. aastal propaganda ja agitatsiooni osakonna Leonid Lentsman⁵⁷⁹ haridusministriks. Samal aastal edutati põllumajandusosakonna juhataja Aleksandr Sokolov ministrite nõukogu esimehe asetäitjaks.

Vaadeldaval perioodil oli ka maakonna-, linna- ja rajoonikomiteedesse edutatuid. Levinud oli organiseerimise-instrueerimise ja parteiorganite juhtimisega seotud vastutavate organisaatorite suunamine kohalikesse parteikomiteedesse. Paljudele oli organiseerimise töö keskkomitees kogemuste hankimine uute ülesannete täitmiseks

⁵⁷⁴ Minna Klement oli 1945-1946 EK(b)P KK põllumajandusosakonna sovhooside sektori juhataja, 1946-1948 osakonna juhataja asetäitja.

⁵⁷⁵ ERAF 1-307-5, L 188-198.

⁵⁷⁶ Septembris 1945. aastal suunati Valdar Leede osakonnajuhataja ametikohalt parteikooli. – Vt ERAF 1-48-14, L 16, 19, 22.

⁵⁷⁷ ERAF 1-307-5, L 188-198.

⁵⁷⁸ 1948. aastal edutati juhtivtöötajate seast kolm kommunisti, kuid kõik nad jätkasid tööd väljaspool EK(b)P KK aparaati.

⁵⁷⁹ Leonid Lentsman oli 1948-1950 EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja, 1950-1951 haridusminister, 1951-1953 EKP KK sekretär. 1953. aastal edutati II sekretäriks.

vastutusrikkamas ametis. Tavaliselt edutati keskkomitee aparaadi juhtivtöötaja kohalikus parteikomitees I või II sekretäriks, kuid vastutav organisaator nii I, II sekretäriks, sekretäriks või ka organiseerimise eest vastutava osakonna juhatajaks. Aparaadi juhtivtöötajatest edutati 1946. aastal organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja asetäitja Eduard Inti⁵⁸⁰ EK(b)P Võrumaa komitee I sekretäriks ning 1947. aastal edutati õppima suunatud Inti asemele Võrumaale järgmine keskkomitee organiseerimise-instrueerimise osakonna juhataja asetäitja Arnold Tõsnissoo. 1950. aastal edutati keskkomitee partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna juhataja asetäitja Stepan Tšernikov EK(b)P Tallinna linnakomitee II sekretäriks. Vastutavatest organisaatoritest edutati 1946. aastal EK(b)P Pärnumaa komitee I sekretäriks ainult kaks kuud EK(b)P KK organiseerimise-instrueerimise osakonna vastutava organisaatorina tegutsenud Andrei Torf. 1950. aastal saadeti mitu aastat keskkomitee vastutava organisaatorina töötanud Vladimir Tšernõšov⁵⁸¹ EK(b)P Viljandimaa komitee I sekretäriks.⁵⁸²

Leidus ka teistest osakondadest edutatuid. 1949. aastal suunati keskkomitee administratiivosakonna juhataja asetäitja Friedrich Lätte EK(b)P Jõgevamaa komitee I sekretäriks. 1950. aastal pärast VIII pleenumit suunati Ivan Jegorov⁵⁸³ põllumajandusosakonna sektori juhataja ametikohalt EK(b)P Pärnumaa komitee sekretäriks.⁵⁸⁴

Lühidalt tuleks peatuda koondatud töötajatel, keda statistilistes aruannetes ei fikseeritud. 1947. aastal edutati juhtivtöötajatest kaadriosakonna sektorijuhatajad Vassili Agafonov⁵⁸⁵ EK(b)P Pärnu linnakomitee II sekretäriks ja Ivan Vassiljev Riigikontrolliministeeriumisse vanemkontrolöriks.⁵⁸⁶ Vabastatud keskkomitee aparaadi töötajate nimekirjades märgiti mõlema lahkumise põhjusena edutamine, kuid statistilise poolaasta aruande koostamise ajaks 1. juuliks 1947 olid nende endised töökohad juba

⁵⁸⁰ Eduard Inti oli 1945 EK(b)P KK organiseerimise-instrueerimise osakonna vastutav organisaator, 1945-1946 osakonna juhataja asetäitja. 1953. aastal kinnitati EKP KK teaduse ja kultuuri osakonna juhatajaks.

⁵⁸¹ Vladimir Tšernušov oli 1946-1947 EK(b)P KK sõjaosakonna instruktor, 1947-1948 organiseerimise-instrueerimise osakonna vastutav organisaator, 1948-1949 partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna ametiühingu- ja komsomoliorganite sektori instruktor, 1949-1950 vastutav organisaator.

⁵⁸² EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 638; EKP kohalikud organisatsioonid, lk 335, 336, 341, 342, 345 jj; ERAF 1-307-14, L 177.

⁵⁸³ Ivan Jegorov oli 1945 EK(b)P KK kaadriosakonna instruktor, 1945-1948 kaadriosakonna põllumajanduse ja varumise kaadri sektori juhataja, 1948-1950 põllumajandusosakonna loomakasvatuse sektori juhataja.

⁵⁸⁴ Riigikantselei arhiiv R-1-2-k-285 (Friedrich Lätte isikutoimik); EK(b)P KK büroo istungi protokoll 94 8. aprill 1950. – ERAF 1-4-951, L 4.

⁵⁸⁵ Vassili Agafonov oli 1944-1945 EK(b)P KK kaadriosakonna instruktor, 1945-1946 partei ja komsomoli kaadri sektori juhataja, 1946-1947 spetskaadri (julgeolekuministeeriumi, siseministeeriumi ja justiitsministeeriumi kaadri) sektori juhataja.

⁵⁸⁶ Sisuliselt ei ole vanemkontrolöri ametikoht võrreldav sektorijuhataja positsiooniga, sest seda ei loetud juhtivaks ametikohaks.

koondatud ja mõlema vabastamise põhjus jäeti ka statistilises aruandes märkimata.⁵⁸⁷ Rohkem kui aasta hiljem 1948. aastal koondati struktuurimuudatuste tõttu osakonnajuhataja asetäitjad Pavel Anissimov ja Mihhail Sorokin. Mõlemad edutati pärast EK(b)P KK aparaadi reorganiseerimist osakonnajuhatajateks.⁵⁸⁸

3.2.2. Suunamine tugevdamaks mahajäänud töölõike

Klassifikaatori suunamine tugevdamaks mahajäänud töölõike tähendus ei olnud kaadristatistikas seotud uute ja suurte väljakutsega. Antud formuleeringut kasutati kaadristatistikas enam-vähem samaväärsele töökohale suunamisena. Praktikarakendati seda tavaliselt juhtudel kui senises ametis hakkama saanud töötajale leiti küll väärikas ja küllaltki oluline ametikoht, kuid seda ei võinud vaadelda hierarhiliselt tähtsamana eelmisest. Nimetatud klassifikaatorit ei esinenud kunagi EK(b)P KK aparaadi töötajate ümberpaigutamisel samaväärsele ametikohale aparaadi sees. Sageli tähendas suunamine „mahajäetud töölõigule” parteifunktsionäärile mitteparteilisele ametikohale siirdumist, kuid mitte alati. Hilisematel aastatel tuli statistilistes aruannetes kasutusele ka klassifikaator analoogsele töökohale suunamine, kuid endiselt jäi kasutatusele ka suunamine tugevdamaks mahajäänud töölõike.⁵⁸⁹

Keskkomitee juhtivtöötajate hulgas oli „mahajäänud töölõikudele” suunatud võrdlemisi vähe. Aastatel 1945-1953 esines antud põhjus juhtivtöötajate vabastamisel ainult 5 korda. Realtöötajate puhul oli antud vabastamise põhjus märksa levinum. 1953. aastal oli „mahajäänud töölõikude tugevdamine” 18-st vabastamise põhjusest levinum 7 korraga.

Vaadates lähemalt mahajäänud töölõikude tugevdamisele suunatud kommuniste selgub, et nad olid enamasti pika töö- ja parteistaažiga kogenud kommunistid. 1945. aastal suunati 6 kuud keskkomitee kaadriosakonna kultuuri ja hariduse kaadrisektori juhatajana tegutsenud Aleksei Ivanov ENSV Rahvakomissaride Nõukogu kaadriosakonna juhatajaks.⁵⁹⁰ Keskkomitee kaadrialastes dokumentides ja ka Ivanovi isikutoimikus ei ole tema kohta kirjutatud midagi laiduväärset. Arvatavasti leiti EK(b)P KK juhtkonnas, et kogenud Ivanov⁵⁹¹ sobis tegelema rahvakomissaride nõukogu liinis

⁵⁸⁷ Nii Vassili Agafonov kui Ivan Vassiljev vabastati keskkomitee aparaadist formaalselt 1947. aasta jaanuaris ning nende endised ametikohad koondati 1947. aasta mais. – Vt ERAF 1-307-14, L 40, 69; ERAF 1-6-4750 (Vassili Agafonovi isikutoimik); ERAF 1-6-5202 (Ivan Vassiljevi isikutoimik).

⁵⁸⁸ ERAF 1-307-22, L 225p.

⁵⁸⁹ 1984. aastal oli kasutusel statistiline aruanne kaadri koosseisust ja vahetamisest, mis ei erinenud andmete koosseisu poolest eriti 1940. ja 1950. aastate aruannetest. – Vt ERAF 1-34-78, L 23p.

⁵⁹⁰ ERAF 1-48-14, L 22.

⁵⁹¹ Aleksei Ivanov oli parteitööl 1942. aastast. Enne Eestisse 1944. aastal suunamist oli ta jõudnud töötada nii oblasti-, rajooni- kui linnakomitees. – ERAF 1-6-5815 (Aleksei Ivanovi isikutoimik).

kaadriküsimustega. „Mahajäänud töölõiku” asus tugevdama 1946. aastal keskkomitee III sekretär Nikolai Puusep. Ta kinnitati ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjaks.⁵⁹² Samasugune oli ka kolm aastat hiljem 1949. aastal keskkomitee sekretäri ametikohalt ministrite nõukogu esimehe asetäitjaks suunatud Aleksei Müürisepa vahetamise põhjus.⁵⁹³

Keskkomitee aparaadi juhtivtöötajate hulgas oli ka funktsionääre, kes vabastati keskkomitee aparaadist ja suunati „tugevdama mahajäänud töölõiku” rajoonikomiteesse. 1953. aastal vabastati Alvine Konno naistööosakonna juhataja kohalt ja suunati EKP Kose rajoonikomitee I sekretäriks.⁵⁹⁴ Ka tema jäi võrreldes keskkomitee osakonnajuhataja ametikohaga samaväärsele tööle. Samal aastal suunati mahajäänud töölõiku tugevdama EKP Keila rajoonikomitee I sekretärina EKP KK asjadevalitseja asetäitja Nikolai Turkestanov.⁵⁹⁵ Tema puhul ei ole kahjuks tuvastatav, kuidas oli võimalik võrdsustada sisuliselt sektori juhataja asetäitjana tegutsenud funktsionäär rajoonikomitee I sekretäriaga. Ilmselt arusaadavam olnuks vaadelda Turkestanovi lahkumist keskkomiteest edutamisenä.

„Mahajäänud töölõike” asusid „tugevdama” 1953. aastal ka mitmed vabastatud instruktorid. Nad asusid enamasti mitteparteilisele tööle küll riigikontrolli aparaadis, siseministeeriumi kaadriosakonnas kui ka Eesti Raudtee poliitvalitsuses.⁵⁹⁶

Klassifikaatori kasutamisel oli EK(b)P KK kaadriosakonnal vähemalt maakonnakomitee kaadri arvestamisel ka raskusi. EK(b)P Harjumaa komitee I sekretäri Ernst Ristmäe vabastamise puhul 1946. aastal esines nii sõnastus „tugevdamiseks mahajäänud töölõiku”⁵⁹⁷ kui ka „edutamine”.⁵⁹⁸ Ristmäele tähendas kohaliku tööstuse ministriks suunamine igatahes karjääri edukat jätkumist.⁵⁹⁹

Kui EK(b)P KK aparaadi töötajate puhul tähendas „mahajäänud töölõikude tugevdamine” enamasti samaväärsele töökohale paigutamist, siis ENSV parteiorganisatsioonis tuli ette ka juhtumeid kui mõnest funktsionäärast sooviti delikaatselt „vabaneda”. 1946. aastal suunati EK(b)P Järvamaa komitee I sekretär

⁵⁹² ERAF 1-307-5, L 188.

⁵⁹³ ERAF 1-307-33, L 129.

⁵⁹⁴ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 485.

⁵⁹⁵ ERAF 1-6-3939 (Nikolai Turkestanovi isikutoimik); EKP kohalikud organisatsioonid, lk 343 jj.

⁵⁹⁶ Vt EKP KK sekretariaadi istungi protokoll 16 25.aprill 1953. – ERAF 1-4-1664, L 54; EKP KK sekretariaadi istungi protokoll 22 19, 20, 22. juuni 1953. – ERAF 1-4-1650, L 107; EKP KK sekretariaadi istungi protokoll 50 16. august 1953. – ERAF 1-4-1661, L 50.

⁵⁹⁷ ERAF 1-307-5, L 203.

⁵⁹⁸ ERAF 1- 307-11, L 55.

⁵⁹⁹ Ernst Ristmägi oli 1949. aastani kohaliku tööstuse minister, seejärel 1949-1950 ENSV MN alaline esindaja NSVL MN juures, 1950-1951 kergetööstuse minister, 1951-1952 EK(b)P Tallinna linnakomitee I sekretär, 1952-1953 EKP Tallinna oblastikomitee I sekretär, 1953-1955 kerge- ja toiduainetetööstuse minister, laiatarbekaupade minister, tekstiilitööstuse minister, 1955-1958 EKP KK sekretär. – Vt EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk. 341 jj.

Vladimir Tsukker põllumajanduslike kooperatiivide peavalitsuse ülemaks “tugevdamaks mahajäänud tööloiku”.⁶⁰⁰ Keskkomitee kaadriosakonna koostatud õiendis Tsukkeri kohta märgiti, et Tsukkeril ei olnud parteitöö kogemusi ning ta ei saanud rahuldavalt oma tööga hakkama. Keskkomitee otsis talle õigema rakenduse.⁶⁰¹

3.2.3. Ümberpaigutamine uute töökohtade komplekteerimiseks

Formaalselt oli klassifikaator ümberpaigutamine uute töökohtade komplekteerimiseks arusaadav ning tähendas töötaja suunamist äsja moodustatud töökohale. Tundub siiski, et uuele töökohale paigutamine teenis vähemalt keskkomitee juhtkonna jaoks mitme erineva eesmärgi realiseerimist. Ühelt poolt komplekteeriti uued töökohad võimalikest ja kogenud kommunistidest, kuid teisalt tehti ruumi uuele kaadrile või vabaneti mittesoovitud isikutest.

Uutele töökohtadele paigutati kommuniste juhtivtöötajate hulgast rohkem kui „mahajäänud tööloike tugevdama”. Uutele töökohtadele paigutatuid esines juhtivtöötajate hulgas kõigest 12 ja reatöötajate hulgas ainult üks. Selgelt tulevad esile 1945. ja 1952. aasta. 1945. aastal oli keskkomitee nomenklatuur alles loomisel ning pidevalt moodustati uusi töökohti nii parteiorganisatsioonides kui ka mujal valdkondades. 1952. aastal tingis vajaduse uute töökohtade loomiseks oblastite moodustamine.

1945. aastal vabastati EK(b)P KK juhtivtöölt neli kommunisti ja paigutati uutele töökohtadele. Parteitöölt lahkus ainult põllumajandusosakonna juhataja Jaan Pärn, kes suunati põllumajanduse ühistegevuse peavalitsuse ülemaks. Keskkomitee osakonnajuhatajana võimaldati tal tegutseda üks aasta.⁶⁰² Jaan Pärnale tähendas uus töökoht nii formaalselt kui ka sisuliselt madalamale töökohale üleviimist. Uuele töökohale ümberpaigutamisel vabastati ta ÜK(b)P KK nomenklatuurist.⁶⁰³ Ülejäänud kolm 1945. aastal uutele ametikohtadele kinnitatud kommunisti olid olnud EK(b)P KK aparaadis juhtival tööl vähem kui aasta, kuid nad jätkasid olulistel parteipositsioonidel. Kogenud kommunist põllumajanduskaadri sektorijuhataja Anton Kreitsman paigutati kevadel moodustatud EK(b)P Pärnu linnakomitee I sekretäriks.⁶⁰⁴ Lühikest aega vastavalt 6 kuud ja 5 kuud töötasid keskkomitee aparaadis ka tööstusosakonna juhataja asetäitja Ilja Galkin ning propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitja Eduard Brandt. Ilja Galkinist sai EK(b)P Tallinna Mererajooni komitee sekretär ja Eduard

⁶⁰⁰ ERAF 1- 307-5, L 203; ERAF 1-307-11, L 55.

⁶⁰¹ EKP kohalikud organisatsioonid, lk 154.

⁶⁰² ERAF 1-48-14, L 16; EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 568.

⁶⁰³ ERAF 1-48-13, L 77.

⁶⁰⁴ ERAF 1-48-14, L 22.

Brandtist EK(b)P Tartu linnakomitee I sekretär.⁶⁰⁵ Sisuliselt tähendas see kõigile kolmele kommunistile edutamist. Juhul kui need töökohad oleksid olnud juba varem moodustatud, oleksid nii Kreitsman, Brandt ja ka Galkin olnud ilmselt ka kaadristatistika järgi edutatud.

1952. aastal kui paljud keskkomitee juhtivtöötajad edutati EK(b)P oblastikomiteedesse, pidid kaks keskkomitee osakonnajuhatajat Mihhail Sorokin ja Alfred Koppel leppima tagasihoidlikuma ametikohaga. Sorokinist sai Tartu oblasti TSN TK esimehe I asetäitja ja Koppelist Tallinna TSN TK I asetäitja.⁶⁰⁶ Mõlemale mehele tähendas uus ametikoht ühtlasi ka parteilise karjääri lõppu.⁶⁰⁷ Samal ajal oblastikomitee sekretärideks edutatud kommunistidel jätkus parteiline karjäär ka pärast oblastite likvideerimist.⁶⁰⁸

3.2.4. Ümberpaigutamine õigema kasutamise eesmärgil

Klassifikaatorit ümberpaigutamine õigema kasutamise eesmärgil rakendati ENSV parteiorganisatsioonis enamasti samaväärsele ja madalamale töökohale ümberpaigutamisel. Hiljem asendas seda klassifikaatorit analoogsele tööle suunamine.⁶⁰⁹ Mõnikord oli antud põhjusega ümberpaigutatud töötajate puhul tegemist vabastamise nn pehmema variandiga. Seetõttu ei tohiks ümberpaigutamist õigema kasutamise eesmärgil lugeda positiivseks vabastamise põhjuseks. Nimetatud formuleering võis tähendada, et töötajal puudus vastavaks tööks vajalik ettevalmistus, haridus ja oskused või olid tema tegevuses ilmnenud teatud puudujäägid. Sagedasti oli ajendiks ka koostööpuudumine kolleegidega või ebameeldiv käitumine, mida töötaja tuleviku huvides ei soovitud võimendada. Vabastamine tööga mitte toimetulemise tõttu oleks mõjunud tulevasele karjäärile negatiivselt.

Ümberpaigutamist õigema kasutamise eesmärgil tuleb mõista tolleaegses kontekstis ja vaadata iga üksiku ümberpaigutamise tagamaasid. Vabastamise põhjuse esinemissagedus langes 1940. aastate keskpaigale ja seda fikseeriti statistilistes

⁶⁰⁵ Vt EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 433, 443jj; EKP kohalikud organisatsioonid, lk 243jj.

⁶⁰⁶ EK(b)P KK büroo istungi protokoll 53 30. aprill 1952. – ERAF 1-4-1341 L 183, 188.

⁶⁰⁷ Kahest kommunistist pikema parteitöö kogemusega Mihhail Sorokin paigutati veel 1953. aastal lühemaks ajaks EKP KK tööstuse ja transpordi osakonna juhataja asetäitjaks, kuid samal aastal suunati ta uuesti nõukogude tööle. Tema tööalane tegevus jätkus mitmes ministeeriumis ministri asetäitjana. Alfred Koppeli parteitööalane kogemus piirdus ainult ühe aastaga plaani-, finants- ja kaubandusosakonna juhatajana. 1953. aastast oli ta rahandusministri asetäitja. – Vt EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 488, 489, 597-599.

⁶⁰⁸ Näiteks Otto Merimaa, Aleksandr Buratšenko, Ernst Ristmägi, Pavel Anissimov jt.

⁶⁰⁹ ERAF 1-34-78, L 34p.

aruannetes juhtivtöötajate puhul 9 korda.⁶¹⁰ 1949. aastast nimetatud põhjust enam ei esinenud. 1944. ja 1945. aastal rakendati klassifikaatorit korduvalt ka EK(b)P maakonnakomitee eestlastest II sekretäride paigutamisel kaadrisekretärideks ning venelastest II sekretäride ümberpaigutamisel maakonnakomiteedes.⁶¹¹

EKP KK aparaadis tähistas ümberpaigutamine õigema kasutamise eesmärgil samaväärsele töökohale suunamise tähenduses ainult üks kord. 1946. aastal vabastati Vassili Agafonov partei ja komsomoli kaadri sektori juhataja kohalt ning kinnitati kaadriosakonna spetskaadri⁶¹² sektori juhatajaks.⁶¹³ EK(b)P KK aparaadi juhtkond ei jäänud Agafonovi tööga rahule.⁶¹⁴

Mitmetel juhtudel ei anna kaadrialased dokumendid vabastamise kohta selget informatsiooni. Näiteks Vladimir Robotovi puhul piirduti kirjega, et ta suunati 1946. aastal EK(b)P KK sekretäri asetäitja kohalt ÜK(b)P KK käsutusse ja kinnitati NSVL Tööjõureservide ministeeriumi kapitaalehituse osakonna ülemaks.⁶¹⁵ ÜK(b)P KK käsutusse saadeti ka kaubandusosakonna juhataja Konstantin Selivanov, kes kinnitati 1946. aastal ÜK(b)P KK kaadriavalitsuse osakonna inspektoris.⁶¹⁶ Dokumendid ei selgita ka Kristjan Kure paigutamise tagamaasid 1947. aastal keskkomitee osakonna juhataja kohalt Tallinna Polütehnilise Instituuti marksismi-leninismi aluste kateedri juhatajaks⁶¹⁷ ega ka 1948. aastal tööstuse ja transpordi sekretäri asetäitja ja samanimelise osakonna juhataja Jakov Parindi ümberpaigutamist metsatööstuse ministri I asetäitjaks ja põllumajandusosakonna juhataja asetäitja Minna Klementi nimetamist sovhooside ministri asetäitjaks.

Esimene antud põhjusega vabastatud aparaadi juhtivtöötaja oli ajakirjandussektori juhataja Aleksander Juhanson, kes paigutati 1945. aastal lõpul pärast

⁶¹⁰ Jakov Parindi vabastamine kajastus ainult 1947. aasta I poolaasta töötajate vahetamise ja uue kaadri edutamise statistilises aruandes, kuid siinkohal on see arvatud vabastamise põhjuste hulka.

⁶¹¹ 1944 ja 1945. aastal paigutati vähemalt kolm maakonnakomitee II sekretäri Peeter-Eduard Orgel, Otto Milder ja Vladimir Tonto ümber komiteede kaadrisekretärideks. 1945. aastal suunati Ivan Jerjomin ja Vassili Korotajev vastavalt Tartumaa ja Pärnumaa komiteest Tartu ja Pärnu linnakomiteesse II sekretäriks ja 1946. aastal Mihhail Semjonov Virumaa komiteest Kohtla-Järve linnakomiteesse II sekretäriks. Arvatavasti ei olnud ükski ümberpaigutus seotud funktsionääride isikuomanduste või võimekusega, vaid nende taga olid kaadripoliitilised eesmärgid rakendada II sekretäridena NSV Liidu venelasi. – EKP kohalikud organisatsioonid 1940-1991, lk 156.

⁶¹² Spetskaadri all mõisteti julgeolekuministeeriumi, siseministeeriumi ja justiitsministeeriumi kaadrit.

⁶¹³ ERAF 1-307-5, L 196.

⁶¹⁴ Kui Vassili Agafonov oli juba EK(b)P Pärnu linnakomitee II sekretär allkirjastati 24. jaanuaril 1947 kaadrisekretäri Kuzmini poolt Agafonovi iseloomustus, kus märgiti, et keskkomitees töötades olevat ta ebapiisavalt tegelenud kaadri igapäevase tundmaõppimisega ning ei reageerinud maakonna-, linna- ja rajoonikomiteede kaadri osakondades toimunud rikkumistele nomenklatuurse kaadri kinnitamisel ja vabastamisel. Iseloomustusest selgub, et enim oldi rahulolematud tema tööga partei ja nõukogude kaadri juhtimisel. – ERAF 1-6-4750, L 23 (Vassili Agafonovi isikutoimik).

⁶¹⁵ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 343; ERAF 1-307-11, L 19; ERAF 1-307-5, L 190.

⁶¹⁶ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 395,396; ERAF 1-307-5, L 192.

⁶¹⁷ EK(b)P KK kaadriosakonna õiendis on märgitud ka „teisel tööil kasutamiseks”. – ERAF 1-307-11, L 19 ja „ümberpaigutamine õigema kasutamise eesmärgil. – ERAF 1-307-14, L 65.

9 kuulist tegutsemist keskkomitee aparaadis EK(b)P Võrumaa komitee propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja tagasihoidlikule töökohale.⁶¹⁸

Tähelepanu väärib põllumajandusosakonna juhataja Aleksandr Sokolovi meetod oma asetäitja Osvald Palgist lahtisaamiseks 1946. aastal. Palgi tööstiil ja iseloom olevat Sokolovile olnud vastuvõetamatud. Sokolovist märksa haritum Palgi kannatas ülemuse vaimse terrori all. Osakonnajuhataja veenis oma alluvat vabatahtlikult lahkuma, kuid saavutas oma tahtmise lõpuks kaadriosakonna abil, kes vormistas juhataja asetäitja ümberpaigutamise keskkomiteest Tartu Ülikooli.⁶¹⁹ Palgi tööle asumine Tartu Ülikooli õppejõuna tähendas sisuliselt ümberpaigutamist madalamale ametikohale.

Osvald Palgi juhtum ei jäänud ainukeseks katseks vabaneda mittesoovitud töötajast. 1940. aastate keskel püüdis EK(b)P KK juhtkond vabaneda ÜK(b)P KK Eesti büroost 1947. aastal keskkomitee propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitjaks suunatud Nikolai Sutokskist. Nikolai Karotamme palve ÜK(b)P KK-le viia „teiste arvamusega mitte arvestav ja käitumises järsk” funktsionäär üle teisele tööle ei kandnud vilja. 1949. aasta algul paigutati Sutokski ümber „õigema kasutamise eesmärgil” rasketööstusosakonna juhataja asetäitjaks. Keskkomitee aparaadist teda siiski esialgu eemaldada ei õnnestunud.⁶²⁰

3.2.5. Ümberpaigutamine tööiseloomu muutumise tõttu

Parteistatistikas rakendati ümberpaigutamist tööiseloomu muutumise tõttu väga harva. Statistiliste aruannete vormides esines klassifikaator kuni 1948. aastani. EK(b)P KK aparaadi töötajate vahetamisel fikseeriti antud põhjust ainult 2 korda. Arvatavasti ei olnud nimetatud vabastamise põhjus positiivne, sest mõlemad selle põhjusega vabastatuid ei paigutatud kõrgemale tööle.

Üks nimetaud põhjusega ümberpaigutatud funktsionäär oli 1945. aastal kaadriosakonna juhataja asetäitja Vladimir Lipp. Ta paigutati ümber EK(b)P KK

⁶¹⁸ Aleksander Juhanson oli kogenud nõukogude hariduse ja kultuuritöötaja. Ta oli olnud 6 aastat NSV Liidu ajakirjanik ning töötanud kaks aastat õpetajana. 3. novembril 1948 kirjutas Juhanson oma endistest kolleegidest keskkomitee aparaadis ja seal valitsenud hoiakutest Stalinile. Seltsimees Juhanson meelest ümbritsesid teda kõikjal natsionalistid, kes irvitasid tema nõukogudelikku kasvatuse ja tõekspidamiste üle ning püüdsid teda paista halvas valguses. – ERAF 1-7-9890, L 8-20 (Aleksander Juhanson personaalküsimuse toimik).

⁶¹⁹ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 548 jj.

⁶²⁰ Nikolai Sutokski oli 1947-1949 EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitja, 1949 rasketööstusosakonna juhataja asetäitja. 1949. aasta lõpul suunati ta Leningradi tehasesse tööle, mis võis olla ka EK(b)P KK pingutuste hinnaga temast vabaneda. – EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 603; ERAF 1-307-22, L 226.

parteikolleegiumi liikmeks.⁶²¹ Põhjused tema ümberpaigutamiseks pole teada, aga ilmselt jätkas Lipp ka parteikolleegiumis kaadrialaste küsimustega.

Teise sellel põhjusel vabastatu Boris Purussevi kohta on informatsiooni rohkem. Purissev töötas EK(b)P KK aparaadis 1945. aastast, kinnitati 1946. aastal kaadriosakonna juhataja asetäitjaks ja vabastati 1947. aasta mais.⁶²² Keskkomitee kaadrisekretäri Kuzmini allkirjastatud õiendis märgiti, et Purissev ei suutnud ennast esile tõsta, ilmutas vähest initsiatiivi ja kohatist vastutustundetust. Ta olevat tegelenud rohkem isikliku eneseharimisega, mis ei tulnud praktilises töös kasuks. Purissev saadeti ÜK(b)P KK käsutusse Moskvasse.⁶²³

3.2.6. Vabastamine tööga mitte toimetulemine tõttu

Klassifikaatori vabastamine tööga mitte toimetulemise tõttu alla paigutati sisult erinevaid vabastamise põhjuseid. Enamasti hõlmasid need juhtimisvigu, nõrka tööalast või hariduslikku ettevalmistust, ülesannete ebakorrektselt täitmist, koostööpuudumist jne. Kuna tegelike põhjuste hulk polnud millegagi määratud, on vajalik üksikjuhtumeid eraldi käsitleda. Vähemalt poliitilisi põhjuseid ei püütud selle klassifikaatori taha varjata. Enamuse jaoks tähendas vabastamine tööga mittetoimetulemise tõttu madalamale tööle üleviimist, aga üldjuhul ei välistanud sellel põhjusel vabastamine tulevikus karjääri jätkumist.

EK(b)P KK aparaadis esines sellel põhjusel vabastamisi küllaltki vähe. Juhtivtöötajate hulgas 9 korda ja reafunktsionääride hulgas ainult üks kord. Paljud vabastamised toimusid 1940. aastatel. Rohkem fikseeriti vabastamist antud põhjusel nõukogude töö, komsomolis ja ettevõtetes. Näiteks 1950. aastal vabastati tööga mittetoimetulemise tõttu 35-st sovhoosi direktorist 15 ja 63-st rajooni komsomolisekretärist 21.⁶²⁴

Kõnekamad on vabastamised ebapiisava üldharidusliku ja teoreetilise ettevalmistuse pärast, mille parimaid näiteid on Mihhail Kukli isik. Ta töötas 1946. aastal kõigest kaks kuud EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitjana ja juba selle lühikese aja jooksul avaldus ilmselt tema võimetus oma tööloigis orienteeruda. Keskkomitee kaadrisekretär Kuzmin kirjutas Kukli vabastamise puhul koostatud õiendis 26. augustil 1946, et Kukli ei vastanud oma teadmiste poolest

⁶²¹ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 383; ERAF 1-48-14, L 19; ERAF 1-307-55, L 53-63..

⁶²² Boris Purissev oli 1944-1945 EK(b)P KK kaadriosakonna instruktor, 1945-1946 kaadriosakonna tööstuse ja transpordi kaadri sektori juhataja, 1946-1947 kaadriosakonna juhataja asetäitja.

⁶²³ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 562; ERAF 1-307-14, L 67.

⁶²⁴ ERAF 1-307-22, L 129p, 130.

antud ametikohale.⁶²⁵ Kukli suunati EK(b)P Tallinna keskrajoonikomitee II sekretäriks. Mõistagi ei suurenenud tema teadmised ka sellel töökohal ning 1947. aastal otsustas EK (b)P KK Kuklit arvatavasti vastu viimase tahtmist harida ning ta suunati vabariiklikku parteikooli. Selle asemel, et partei ja riigi kulul õppida kirjutas Kukli 1948. aastal Karotammele avalduse, milles palus ennast suunata tööle miilitsasse. Kuklil oli suur pere ja ilmselt ei tundnud ta õppimise ajal partei piisavat majanduslikku tuge. Karotamme tema avaldus ei rahuldanud ja ta kirjutas Kuzminile: „Mis selle s. (seltsimees- O.L.) Kukliga lahti on? Ta ei taha õppida. Ma lubasin talle ta ainelise olukorra kergendamiseks toetust anda partei kassast, aga ta on ikka õppimise vastu. Palun lähemalt vaadata milles asi on!”⁶²⁶ Kokkuvõttes sai Kukli oma tahtmise ning ta kinnitati tööle miilitsasse. 1949. aastal lõpetas ta Karotamme rõõmuks ka parteikooli.

Tööga mitte toimetulemise tõttu vabastati 1946. aastal poliitharidustöö sektori juhataja Vladimir Rea ja kinnitati tööle keskkomitee propagandistina.⁶²⁷ Rea oli 10 klassi haridust, mida kaadristatistikas arvestati lõpetamata keskharidusena. Tema vabastamise tegelikud põhjused on teadmata.⁶²⁸

Mitmed kommunistid vabastati oma ametikohalt juhtimisvigade, lohakuse ja mittepiisava hariduse tõttu. Kui Nikolai Allo kinnitati 1943. aastal EK(b)P KK finantsmajandussektori juhatajaks oli ta vaatamata lõpetamata keskharidusele suurte kogemustega nõukogude raamatupidaja.⁶²⁹ 1946. aastal selgus, et tema alluvuses lokkas korralagedus. Puuduseid esines nii keskkomitee sööklas kui parteiliikmemaksude laekumisel.⁶³⁰ Samal põhjusel vabastati ka järgmine keskkomitee finantsmajandussektori juhataja Nikolai Korri.⁶³¹

Üksikud kommunistid ei sobinud keskkomiteesse ilmselt oma juhtimisomaduste pärast. Kaadriosakonna nõukogude kaadri sektori juhataja Viktor Konstantinov vabastati 1946. aastal keskkomitee aparaadist ja saadeti tööle insener-soojamehaanikuks Eesti Energia süsteemi. Konstantinov oli tehnilise kõrgharidusega, kuid töötanud 1939. aastast

⁶²⁵ Mihhail Kukli oli lõpetanud Venemaal algkooli, püüdnud õppida ka tehnikumis, kuid õpingud katkestanud. NSV Liidus oli ta töötanud kauem lihttöölisena kui juhtival tööl, kuigi parteisse astumine 1927. aastal oleks talle ilmselt võimaldanud karjääriredelil tõusmist. EK(b)P KK-sse suunati Kukli tööle 1946. aastal pärast demobiliseerimist, olles Eesti laskurkorpuse poliit töötaja. – ERAF 1-6-6597, L 21 (Mihhail Kukli isikutoimik).

⁶²⁶ ERAF 1-6-6597, L 25.

⁶²⁷ ERAF 1-6-2967A (Vladimir Rea isikutoimik); ERAF 1-307-5, L 196p.

⁶²⁸ Vladimir Rea puuduseks võis olla asjaolu, et Eesti Vabariigi poliitvangina oli tal ainult lühike legaalse parteitöökogemus 1940-1941. aastast.

⁶²⁹ Nikolai Allo oli juhtinud 1943. aastal mõned kuud finantsmajandussektorit ÜK(b)P Uljanovski oblastikomitees.

⁶³⁰ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 419; ERAF 1.-307-5, L 196p.

⁶³¹ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 490 jj; ERAF 1-307-14, L 69.

julgeoleku liinis ja sõjatehaste kaadriga. Aastatel 1944-1945 enne EK(b)P KK aparaati suunamist rakendati teda ENSV julgeolekuorganites.⁶³²

Keskkomitee aparaadist vabastatute hulgas leidis üks kommunist, kelle puhul oli vabastamine tööga mittetoimetulemise tõttu ilmselt ülekohtune. Aastatel 1948-1952 keskkomitee kergetööstusosakonna juhataja asetäitjana tegutsenud Ivan Kuliku tööd segasid haigused. 1950-1952. aastal oli ta kokku 145 haigusepäeva tõttu töölt eemal. 4. juulil 1952 kergetööstusosakonna juhataja ja partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna juhataja asetäitja poolt koostatud öiendist selgub, et Kulikul puudus initsiatiiv ja energia tööd teha. Ta olevat saabunud tööle hiljem ja lahkunud varem.⁶³³

3.2.7. Vallandamine kõrgemalseisvate organite direktiivide rikkumise tõttu

Nimetatud põhjusel vallandamine eeldas tõsist ja arvatavasti pahatahtlikku eksimust oma tööülesannete täitmisel. Arvatavasti rakendati sealjuures eelnevalt parteilisi hoiatusmeetodid nagu noomitus, hoiatus ja tähelepanujuhtimine. Lisaks vallandamisele järgnes tõenäoliselt ka kommunisti parteist väljaheitmine. EKP KK-s esines nimetatud põhjus ainult üks kord 1952. aastal ühe reatöötaja puhul, kelle nimi on teadmata. Keskkomitee kaadristatistikas ei peetud vajalikuks seda juhtumit eraldi ära märkida.

Ka mujal nõukogude ja parteiorganisatsioonides esines nimetatud vallandamise põhjust väga harva. 1951. aastal fikseeriti EK(b)P KK poolt koostatud vabariigi, linna ja rajooni juhtivöötajate vahetamise aruande põhjal 496-st vabastamise juhtumist vallandamist direktiivide rikkumise tõttu kõigest üks kord. 1950. aastal näiteks nimetatud põhjust ei esinenud.⁶³⁴

3.2.8. Vallandamine enda kompromiteerimise tõttu

Klassifikaator vallandamine enda kompromiteerimise tõttu oli laia tõlgendusvõimalusega. Põhimõtteliselt võib jagada vallandamise põhjused kaheks: moraalsed ja poliitilised. Moraalsete põhjuste alla mahtusid joomine, avaliku korra rikkumine, huligaansus (tavaliselt koos joomisega), abielurikkumine, mida klassifitseeriti sageli ka ebaväärika käitumisena. Esines ka vallandamisi korruptsiooni ja ametialaste kuritarvitamiste tõttu. Poliitilist laadi põhjusteks olid näiteks elulooliste andmete varjamine või moonutamine, sugulaste mineviku või tegevuse varjamine ja

⁶³² ERAF 1-6-1242 (Viktor Konstantinovi isikutoimik).

⁶³³ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 505 jj; ERAF 1-6-6603, L 22 (Ivan Kuliku isikutoimik).

⁶³⁴ ERAF 1-307-22, L 125.

moonutamine ning ka vallandamised kulakute, kodanlik-natsionalistlike ning kontrrevolutsiooniliste elementide soosimise või koostöö tõttu. Polnud sugugi võimatu, et ettekäändena vallandamiseks kasutati erinevaid kombinatsioone.

Enamasti toimus töötajate vallandamine koos parteilise karistuse määramisega. Paljude funktsionääride jaoks oli vallandamine tõsine tagasilöökk, mis võis lõpetada eduka karjääri.⁶³⁵

Keskkomitee juhtivtöötajaid vallandati aastatel 1945-1953 enda kompromiteerimise tõttu 19 korral, reatöötajate puhul esines seda ajavahemikus 1949-1953 8 korda. Neile lisandusid veel üksikud vallandatud, keda statistikas töökoha koondamise tõttu ei märgitud. Maakonnakomitee sekretäride vabastamisel oli nimetatud põhjus 1940. aastatel laialdaselt levinud.⁶³⁶

Moraalsete põhjuste hulgas oli vaieldamatult levinumaks vallandamise ajendiks alkoholilembus. Leidus terve rida kommuniste, kellel segas alkoholism töötegemist ja tõi isiklikku ellu palju ebameeldivusi. Partei suhtus alkoholiprobleemidega seltsimeestesse küllaltki mõistvalt ja näitas ülesse kannatlikkust, sest tavaliselt ei olnud nad poliitiliselt ohtlikud. Reeglina püüti töötajat enne vallandamist hoiatada ning suunata õigema eluviisi poole. Tavaliselt ei olnud hoiatamisest kasu. Keskkomitee aparaadis ei olnud juhtivtöötajate hulgas alkoholiprobleemidega seotud vallandamisi. Arvatavasti võidi liigselt alkoholismile kalduvaid kommuniste vabastada ka muudel põhjustel, mis ei olnud nii radikaalsed. Reatöötajate puhul seevastu ei õnnestunud alkoholikuritarvitamisega tekkinud probleeme vältida. 1949. aastal vallandati keskkomitee aparaadist vastutav organisaator Leonid Senkevitš, kelle joomingud komandeeringutes maakonnakeskustes oli parteile tõsiseks probleemiks. Tema joomingutega kaasnesid ebasüüdsad tegevused.⁶³⁷ Senkevitši vallandamine vormistati ebaväärika käitumisena. Komandeeringus toimunud jooming oli vallandamise põhjuseks 1946. aastal ka kaubandusosakonna instruktorile Boris Netšajevile.⁶³⁸

Küllaltki palju esines vallandamise põhjustena ametialaseid kuritarvitamisi. 1946. aastal vallandati keskkomitee sekretäri asetäitja Pavel Krjukov, kes omastas ettevõtetelt näidiste võtmise ettekäändel asju, mida ta enam ei tagastanud.⁶³⁹ 1949. aastal vallandati keskkomitee finantsmajandussektori juhataja Ivan Giva, kes oli osaline

⁶³⁵ Enamus enda kompromiteerimise tõttu EK(b)P KK aparaadist vallandatud ei suunatud enam juhtivale parteitööle.

⁶³⁶ Nimetatud põhjus esines 1947. aastast ning kuni 1950. aastani oli igal aastal mitu enda kompromiteerimise tõttu vallandatud parteikomitee sekretäri.

⁶³⁷ ERAF 1-6-3316 (Leonid Senkevitši isikutoimik).

⁶³⁸ Boris Netšajev oli 1945-1946 EK(b)P KK kaubandusosakonna instruktor. – ERAF 1-48-37, L 8 jj.

⁶³⁹ Pavel Krjukov kutsuti pärast piinlikku intsidenti Eestist ära ÜK(b)P KK käsutusse, kuid EK(b)P KK tegi ettepaneku Krjukov heita partei ridadest välja. Ilmselt Moskva seda siiski ei teinud. – Vt EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 378 jj.

finantsmajandussektorile eraldatud kivisööga spekulatsioonides. Selgus, et sektorile eraldatud kütteainet oli kasutatud ka Giva korteri kütmiseks, mille eest viimane jättis maksmata.⁶⁴⁰ 1947. aastal vallandati kui ennast kompromiteerinu keskkomitee sekretäri asetäitja transpordi alal Hermann Pappel,⁶⁴¹ kes ehitas üüritud suvilat mitme transpordi ja ehitusettevõtte raha ja töölistega.⁶⁴²

Ilmekas näide moraalilagedusest oli Sergei Bagajevi juhtum, kus esinesid korraga nii varastamine, lohakus kui ka alkoholism. Bagajev oli partei-, ametiühingu ja komsomoliorganite osakonna ühtse parteipileti ja parteimajanduse sektori juhataja, kellele kogunud kommunistina usaldati keskkomitee aparaadi algorganisatsiooni parteiliikmemaksude kogumine. Raha tuli viia hoiukassasse. Algul olevat Bagajev seda ka teinud, kuid 1949. aastast hakkas ta raha omastama ja kulutas selle joomiseks. Keegi ei vaevunud tema tegevust kontrollima. Rahavargus avastati alles 1952. aastal. Selleks ajaks oli Bagajev omastanud ja maha joonud vähemalt 16 000 rubla. Sellele teole järgnesid Bagajevi jaoks hukatuslikud tagajärjed. 30. aprillil 1952 vallandati ta keskkomitee aparaadist ja heideti parteist välja. Mõned nädalad varem oli Bagajev juba arreteeritud. 19. juunil 1952 võeti ta kriminaalvastutusele riigi ja ühiskondliku vara riisumise eest ja mõisteti 20 aastat vabadusekaotust tööparanduslikus laagris.⁶⁴³

Küllaltki levinud olid poliitilise värvinguga põhjustel vallandamised. Partei silmis kompromiteeris ennast nii EK(b)P KK I sekretär Nikolai Karotamm, kes tehti süüdlaseks keskkomitee VIII pleenumil ENSV parteiorganisatsioonis valitsenud „vigade ja eksimuste” pärast kui ka mitmed elulooliste andmete varjajad. 1946. aastal vallandati näiteks ajakirjandussektori juhataja kohusetäitja Raik Aarma, kes olevat partei eest varjanud oma aktiivset läbikäimist Isamaliidu tegelastega⁶⁴⁴ ja 1950. aastal kergetööstuse osakonna juhataja Aleksander Valter, kes olevat varjanud kuulumist kristlikku noorteorganisatsiooni.⁶⁴⁵ Mõlemale määrati ka parteilised karistused.

Sugulaste minevikku olevat partei eest varjanud 1948. aastal vallandatud vennad Nikolai ja Aleksander Velman, kes olid vastavalt propaganda ja agitatsiooni osakonna sektori juhataja ja I sekretäri abi.⁶⁴⁶ Väidetavalt varjasid nad oma õemehe arreteerimist

⁶⁴⁰ Samas, lk 446 jj.

⁶⁴¹ Hermann Pappel oli 1944-1947 EK(b)P KK sekretäri asetäitja transpordi alal ja transpordi osakonna juhataja. Tema vallandamine ei kajastunud töötajate vahetumise ja uue kaadri edutamise statistilises aruandes 1947. aasta kohta, sest sekretäri asetäitja töökoht transpordi alal koondati.

⁶⁴² EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 386 jj.

⁶⁴³ ERAF 1-6-4944 (Sergei Bagajevi isikutoimik); ERAF 1-7-522 L 3-5, 27, 28 (Sergei Bagajevi personaalküsimuse toimik).

⁶⁴⁴ ERAF 1-6-10064 (Raik Aarma isikutoimik).

⁶⁴⁵ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 646 jj.

⁶⁴⁶ Nikolai Velman oli 1946. aastal EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna instruktor ja 1946-1948 poliithariduse sektori juhataja. Tema vallandamine enda kompromiteerimise tõttu ei kajastunud töötajate vahetumise ja uue kaadri edutamise statistilises aruandes 1948. aasta kohta, sest poliithariduse sektor likvideeriti ja töökoht kaotati. Aleksander Velman oli 1944-1948 EK(b)P KK I sekretäri abi.

julgeoleku poolt 1947. aastal ja õe opteerumist Saksamaale 1940. aastal, kuigi viimane asjaolu oli parteile teada juba 1941. aastal. A. Velmani usaldusväärsust partei silmis kahandasid oluliselt tema kuulumine Kaitseliitu 1928-1930. aastal, kuigi ta polnud seda kunagi varjanud.⁶⁴⁷ Kaitseliitu kuulumine oli ajendiks ka keskkomitee III sekretäri abi Boris Matvejevi⁶⁴⁸ vallandamiseks 1949. aastal.⁶⁴⁹

16. aprillil 1949 vaevalt mõned nädalad pärast küüditamist vallandati keskkomitee aparaadi propagandist Nikolai Veltbach,⁶⁵⁰ kes olevat varjanud oma sugulaste represseerimist.⁶⁵¹ 1950. aasta jaanuaris vallandati EK(b)P KK põllumajandusosakonna kolhoosi ja kooperatiiviehituse sektori juhataja Leonid Algus, keda süüdistati selles, et ta varjas parteisse astumisel ja EK(b)P KK aparaati tööle asumisel oma rahvavaenlasest ja saksa spioonist isa arreteerimist ja mahalaskmist 1937. aastal nõukogude võimuorganite poolt.⁶⁵² 1950. aasta sügisel ilmnesid ebasoovitavad faktid informatsioonisektori juhataja Simon Rosenfeldi ema ja õe tegevuse kohta Saksamaa- NSVL sõja ajal. Selgus, et nad olid tegutsenud vaenlase poolel tõlkidena. Vaatamata positiivsele iseloomustusele Rosenfeld vallandati.⁶⁵³

3.2.9. Õppima suunamine

Parteipoliitilise hariduse omandamist peeti kommunisti kasvatusel oluliseks teguriks. Õppima suunamise all tuleb mõista kommunisti suunamist parteikooli või parteikursustele. Üldhariduse omandamine oli iga inimese oma mure ning selle eest partei ei hoolitsenud. Suunamise otsuse tegi alati parteikomitee ning kommunist ei saanud ise otsustada, millal ja kuhu ta õppima minna. 1940. ja 1950. aastatel oli olulisemaks õppeasutusteks EKP liikmete jaoks EKP KK j.a. Vabariiklik Parteikool, mille õppeaeg oli 1945. aastal üks aasta,⁶⁵⁴ kuid juba 1946. aastal pikendati stuudiumit kahele aastale. Kooli lõpetamine andis lõpetamata kõrghariduse. Kõrghariduse oli võimalik omandada NLKP KK j. a. Kõrgemas Parteikoolis, mille kursused kestsid vaadeldaval perioodil 3 aastat. Teaduskraadi oli võimalik saada antud perioodil NLKP KK j. a. Ühiskonnateaduste Akadeemiast. Kommunisti kvalifikatsiooni tõstmiseks olid

⁶⁴⁷ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 656; EKP kohalikud organisatsioonid, lk 351 jj; ERAF 1-6-5278 (Aleksander Velmani isikutoimik).

⁶⁴⁸ Boris Matvejev oli 1946-1949 EK(b)P KK III sekretäri abi.

⁶⁴⁹ EK(b)P KK büroo istungi protokoll 8 9. veebruar 1949. – ERAF 1-4-718, L 13.

⁶⁵⁰ Nikolai Veltbach oli 1947-1949 EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna propagandist.

⁶⁵¹ EK(b)P KK büroo istungi protokoll 29 16. aprill 1949. – ERAF 1-4-737, L 29.

⁶⁵² ERAF 1-6-4787, L 28 (Leonid Alguse isikutoimik).

⁶⁵³ ERAF 1-6-3083 (Simon Rosenfeldi isikutoimik).

⁶⁵⁴ 1-307-3, L 16a.

organiseeritud NLKP KK j.a Kõrgema Parteikooli ühe aastased kursused, mida korraldati oblastikomitee sekretäridele, nõukogude ja parteijuhtivtöötajatele ning ka reatöötajatele. Veidi lühemad üheksa kuulised kursused korraldati vabariikliku parteikooli juures. NLKP KK j.a. Kõrgemas Parteikoolis oli võimalik õppida statsionaarses- või kaugõppes. Statsionaarsesse õppesse suunatud kommunist vabastati õppimise ajaks töölt. Suurem osa ENSV partei ja nõukogude kõrgemaid funktsionääre omandas vaadeldaval perioodil parteipoliitilist kõrgharidust kõrgema parteikooli kaugõppes. Millal otsustas partei statsionaarse ja millal kaugõppe kasuks pole teada. Tõenäoliselt olid statsionaarses õppes eelistatud nooremad kommunistid. 1954. aastal kirjutas EKP Märjamaa rajoonikomitee I sekretär Erich Palm⁶⁵⁵ Nikita Hruštšovile ning palus ennast arvata kaugõppesest päevaõppesse, sest ta pidas "hoolimata oma 41 eluaastast tervist heaks ja lubas töötada veel aastaid".⁶⁵⁶

Töötajate vahetumise seisukohalt olid olulised statsionaarsesse õppevormi suunatud, sest tänu nendele vabanesid töökohad, kuhu sai paigutada uusi töötajaid. Keskkomitee materjalidest ilmneb, et õppima suunamisega püüti mõnikord ka vabaneda tööga mitte toimetulevast kommunistist. Eksimused võis vajadusel omistada parteipoliitilise hariduse puudumisele või puudulikkusele. Enamus kommuniste suunati õppima õilsamatel eesmärkidel, et tõsta kaadri parteipoliitilise hariduse taset ja ettevalmistust. Õppima suunatud kommunistid jagunesid motivatsiooni järgi ilmselt kaheks. Ühed olid need, kes ilmutasid aktiivset tahet minna omandama parteipoliitilist haridust ja teised arvatavasti enamus, kes suhtusid parteipoliitilise hariduse omandamisse neutraalselt. Nad võtsid seda arvatavasti kui paratamatust, mis kuulus kommunisti kasvatus ja ajupesu juurde. Erilist aktiivsust ja tahet õppima minna ilmutasid 1940. aastatel mitmed maakonnakomitee sekretärid. Paljud neist olid sattunud partei silmis ebasoosingusse või olid juba vallandatud. Nad kirjutasid keskkomiteele enamasti pateetilise sisuga avaldusi, milles põhjendasid oma soovi parteipoliitilise hariduse omandamiseks. 1949. aastal pöördus EK(b)P Tartumaa komitee I sekretäri ametikohalt partei petmise pärast vallandatud Peeter Tiido Karotamme poole palvega õppima suunamiseks, et tal oleks „vanadusepõlves kindel leivapala”.⁶⁵⁷

EKP KK aparaadis ei olnud õppimasuunatute arv stabiilne. Mõnel aastal oli suunatud rohkem, teisel aastal vähem. Arvatavasti puudus EKP KK aparaadi jaoks kvoot õppima suunatute kohta või jagati seda nomenklatuursete töötajate vahel.

⁶⁵⁵ Erich Palm töötas 1944. aastal ka EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna instruktorina.

⁶⁵⁶ ERAF 1-6-7863, L 80 (Erich Palmi isikutoimik).

⁶⁵⁷ ERAF 1-6-9273, L 50 (Peeter Tiido isikutoimik).

EK(b)P KK aparaadi funktsionääre, kes suunati õppima vältimaks nende vallandamist või vabastamist tööga mittetoimetulemise tõttu leidis 1940. aastatel üksikuid. Siiski tasub nendel isikutel peatuda. 1948. aastal fikseeriti Algu Raadiku vabastamist EK(b)P KK propagandasekretäri kohalt formaalselt õppima suunamisena ÜK(b)P KK j.a. Kõrgemasse Parteikooli, kuigi Raadiku eluloos oli leitud kompromiteerivaid fakte eeskätt tema sugulaste kohta, mida EK(b)P KK I sekretäri Karotamme ajal aastatel 1948-1950 laiemalt ENSV juhtkonnas ei levitatud.⁶⁵⁸

EK(b)P KK juhtkond vabanes 1948. aastal õppima suunamisega ka propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitjast Aleksander Aulest.⁶⁵⁹ 7. mail 1948 Karotamme poolt allkirjastatud iseloomustuses märgiti, et Aulel puudus parteitöö kogemus. Ta olla olnud oma otsustes liiga ettevaatlik ega soovinud võtta endale vastustust. Peale selle olevat tal puudunud initsiatiiv ning ta polevat osalenud praktilise töö organiseerimises. Karotamm tegi ettepaneku viia Aule üle teisele tööle ja "tugevdada osakonda tugevama töötajaga".⁶⁶⁰ Paari kuu pärast oli keskkomitee juhtkonnal valminud otsus suunata Aule õppima ÜK(b)P KK j.a. Ühiskonnateaduste Akadeemia aspirantuuri.

1946. aastal vabastati keskkomitee sekretäri asetäitja kohalt Aleksander Aru. Tema kinnitamine EK(b)P KK poolt sekretäri asetäitjaks 1945. aastal ei olnud korrektne, sest tal puudus vajalik kolmeaastane parteistaaž. Peale selle oli Aru kohta esitatud kaebus sotsiaalse päritolu varjamise kohta. Nendel põhjustel oli partei juhtkonnale tema vabastamine kindlasti meeltmööda. Aru õppis 1946.-1948. aastani ÜK(b)P KK j.a. Kõrgemas Parteikoolis kuni heideti ikkagi koolist välja oma sotsiaalse päritolu varjamise pärast ÜK(b)P –sse astumisel 1944. aastal.⁶⁶¹

Parteikooli õppima suunamine võis puuduliku haridusega funktsionääri puhul näida küllaltki eriskummaline, sest parteipoliitilise kõrghariduse omandamine ei eeldanud keskhariduse olemasolu. 1940. aastatel töötas EK(b)P KK aparaadis mitmeid madala haridustasemega funktsionääre, kelle haridustaset ning arvatavasti ka elementaarseid teadmisi kavatses partei täiendada. 1945. aastal vabastati EK(b)P KK erisektori juhataja Andrei Pavlov⁶⁶² ning ta suunati õppima ÜK(b)P KK j.a. Kõrgemasse

⁶⁵⁸ Algu Raadiku eluloos olid partei jaoks probleemiks tema 1938. aastal arreteeritud ja mahalastud isa Kosta Raadik ja väidetavalt kulakust onu Mart Rõuk. – Vt EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 338 jj; ERAF 1-307-22, L 76p, 77.

⁶⁵⁹ Aleksander Aule oli 1946-1948 EK(b)P KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitja, 1951-1953 EKP KK teaduse ja kõrgemate õppeasutuste osakonna juhataja.

⁶⁶⁰ ERAF 1-6-193, L 17 (Aleksander Aule isikutoimik).

⁶⁶¹ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 373-375.

⁶⁶² Andrei Pavlov suunati esimest korda EK(b)P KK erisektori juhatajaks 1941. aastal ja teine kord asus ta sellel ametikohal tööle 1943. aastal Moskvast. Mispärast eelistati erisektori juhatajana algharidusega funktsionääri pole selge. 1951. aastal kinnitati ta EK(b)P KK partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganite osakonna vastutavaks organisatoriks.

Parteikooli. Pavlov oli algharidusega funktsionäär. EK(b)P KK võimaldas eelnevalt Pavlovile kaks kuud puhkust, et viimasele jääks aega valmistuda Moskvasse õppima sõitmiseks.⁶⁶³ Kui palju need kaks kuud aitasid pole teada.

1948. aastal suunati parteikursustele keskkomitee kaadrisekretäri ametikohalt koondatud Dmitri Kuzmin, kellel võimaldati enne ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli oblastikomiteede I sekretäride kursustele minekut sooritada vabariiklikus parteikoolis eksamid.⁶⁶⁴

Parteistatistikas esineb vähemalt üks juhtum kui aruannete järgi õppima suunatud kommunist asus tööle õppejõuna. 1945. aastal vormistati kooli osakonna juhataja Richard Antonsi vabastamine seoses õppima suunaisega. Antons asus tööle Tartu ülikooli poliitökonoomia kateedri juhatajaks.⁶⁶⁵

3.2.10. Vabastamine tervislikel või perekondlikel põhjustel

Küllaltki vähe informatsiooni leiab keskkomitee materjalides tervislikel või perekondlikel põhjustel vabastatute kohta. Nimetatud klassifikaatori esinemissagedus EKP KK aparaadis oli väiksem kui kommunistide terviselugude järgi võiks eeldada. Keskkomitee aparaadi töötajate isikutoimikutes leidub mitmeid viiteid parteifunktsionääride terviseprobleemidele ning neile määratud invaliidsusgruppidele. Eelpool kirjeldati juba Ivan Kuliku haiguspäevade hulka, kuid tõsisemad tervisehädad olid ka Jelena Kanguril. Ta oli juba noorena oma tervisega hädas ja viibis 1930. aastatel sagedasti sanatooriumites. 1960. aastal vabastati ta neli aastat enne pensionile jäämist tervislikel põhjustel ENSV MN j. a. Statistika Keskvalitsusest.⁶⁶⁶

Nii 1940. aastal kui ka 1950. aastatel esines tervislikel põhjustel vabastatuid rohkem vene rahvusest kommunistide hulgas. Tõenäoliselt ei olnud kõik tervisehädad nii tõsised kui kirjeldati, sest tervislikel põhjustel vabastatud lahkusid kohe ka Eestist. Näiteks 5. jaanuaril 1954 vabastati EKP KK büroo istungil kolm vene rahvusest töötajat ning neil lubati tervislikel põhjustel Eestist lahkuda.⁶⁶⁷ Vaevalt võis korraga kolmel funktsionääril avalduda tervisehäda, mis sundis neid Eestist lahkuma.

Üks esimesi tervislikel põhjustel vabastatuid oli 1945. aastal kolm kuud keskkomitee sekretäri asetäitjana tegutsenud Ilja Rjabov, kes kurtis oma tervise üle juba

⁶⁶³ ERAF 1-6-2447, L 9 (Andrei Pavlovi isikutoimik).

⁶⁶⁴ 1950. aastal pöördus Kuzmin tagasi Eestisse, olles omandanud parteipoliitilise kõrghariduse. Lõpetanud õppeasutuseks märgiti tema arvestusdokumentides ÜK(b)P KK j.a. Kõrgema Parteikooli kaugõppeosakond. – EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 310 jj; EKP KK büroo istungi protokoll 7 25.november 1952. – ERAF 1-4-1422, L 19, 20.

⁶⁶⁵ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 426; ERAF 1-48-14, L 16.

⁶⁶⁶ ERAF 1-6-11105 (Jelena Kanguri isikutoimik).

⁶⁶⁷ EKP KK büroo istungi protokoll 62 5. jaanuar 1954. – ERAF 1-4-1714, L 1-3.

kolmekuulise Eestis viibimise järel ning palus ennast arstiliku komisjoni soovitusel vabastada. Otsus formuleeriti vabastamisena haiguse tõttu. Rjabov lahkus kohe Eestist.⁶⁶⁸ 1946. aastal vabastati tervislikel põhjustel põllumajandusosakonna instruktor Juri Rakšin⁶⁶⁹ ja suunati ÜK(b)P KK käsutusse.⁶⁷⁰ Samal põhjusel vabastati 1946. aastal ka sektorijuhataja Viktor Mihejev.⁶⁷¹ Rohkem selgitab tervislikel põhjustel vabastatute eesmärke keskkomitee põlevkivitööstuse ja energeetika osakonna juhataja asetäitja Vadim Zavjalovi isikutoimik.⁶⁷² Zavjalov palus 1947. aastal EK(b)P KK kaadrisekretärilt Kuzminilt luba sõita Jaroslavi vaatama oma ema, kes oli väidetavalt sattunud raskesse majanduslikku olukorda. Zavjalov sai loa külastada oma ema. Vähem kui aasta pärast esitas ta avalduse EK(b)P KK sekretärile Sazonovile ning palus seoses enda ja abikaasa tervisliku seisundiga vabastada ta osakonna juhataja asetäitja ametikohalt ja luba sõita Moskvasse.⁶⁷³ Zavjalovi lahkumise Eestist tingis tegelikult tema Jaroslavis elav ema, kellel puudus hooldaja.

Kahtlemata oli keskkomitee aparaadis ka selliseid töötajaid, kelle tervisprobleemid ei võimaldanud neil oma ametikohal töötada. Ilmselt olid tõsisemad tervisehädad August Rinkil, kes vabastati 1948. aastal tervislikel põhjustel keskkomitee II sekretäri Sergei Sazonovi abi kohalt ja edutati osakonna juhataja asetäitjaks, kuid vabastati 1950. aastal sellelt ametikohalt tervislikel põhjustel.⁶⁷⁴

Perekondlikel põhjustel vabastamise kohta on teada juhtivtöötajate hulgas ainult üks fakt. Kahjuks pole andmeid selle koha, millised olid 1945. aastal EK(b)P KK veetranspordi sektori juhatajana töötanud Zinaida Žuravljova vabastamise tagamaad. Teada on, et tal lubati sõita Leningradi, kus ta asus tööle ühe raamatukogu osakonnajuhatajana.⁶⁷⁵

3.2.11. Vabastamine teistel põhjustel

Teistel põhjustel vabastamise kohta on EK(b)P KK materjalides informatsiooni võrdlemisi vähe. Võimalik, et nii formuleeriti töötaja vabastamist vältimaks põhjuse väljamõtlemist. Küllaltki sagedasti fikseeriti antud põhjust reatöötajate vabastamise

⁶⁶⁸ ERAF 1-48-14, L 13.

⁶⁶⁹ Juri Rakšin oli 1945-1946 EK(b)P KK põllumajandusosakonna instruktor.

⁶⁷⁰ ERAF 1-307-66, L 57.

⁶⁷¹ Mihejev palus vabastada ennast „teravnenud” haiguse tõttu ning soovis kodulinna Leningradi sõitmiseks ka EK(b)P KK-lt ühekordset majanduslikku abi. – ERAF 1-6-7395 (Viktor Mihejevi isikutoimik).

⁶⁷² Vadim Zavjalov oli 1946-1947 EK(b)P KK kütuse ja energeetika osakonna juhataja asetäitja ja 1947-1948 põlevkivikeemia ja energeetika osakonna juhataja asetäitja.

⁶⁷³ ERAF 1-6-5754 L 11,12 (Vadim Zavjalovi isikutoimik).

⁶⁷⁴ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 581,582; EK(b)P KK büroo istungi protokoll 20 16. aprill 1949. – ERAF 1-4-737, L 30.

⁶⁷⁵ ERAF 1-6-5758 (Zinaida Žuravlova isikutoimik).

puhul aastatel 1949-1953. Juhtivtöötajate puhul rakendati seda klassifikaatorit esmakordselt 1947. aastal kui vabastati erisektori juhataja Boris Šergalin, kes kutsuti ära ÜK(b)P KK käsutusse. 1948. aastal oli ta Eestis tagasi ja kinnitati uuesti erisektori juhatajaks.⁶⁷⁶ „Teistel põhjustel” vabastati 1951. aastal ka plaani-, finants- ja kaubandusosakonna juhataja Vladimir Lipp, kes kinnitati seejärel kergetööstusosakonna juhatajaks. Millistel põhjustel ta ümber paigutati pole teada. Kõige kõrgemalt kohalt „teistel põhjustel” vabastatud funktsionäär oli 1953. aastal NLKP KK käsutusse kutsutud II sekretär Vassili Kossov. Ta kinnitati NLKP KK inspektoriks.⁶⁷⁷

Vabastamist teistel põhjustel rakendati sageli töötajate ümberpaigutamisel EKP KK aparaadi sees. 1953. aastal vabastati „teistel põhjustel” tööstuse ja transpordi osakonna juhataja asetäitja kohalt Erich Int ja kinnitati I sekretäri Kābini abiks.⁶⁷⁸ Ka sellel korral ei avaldatud vabastamise tegelikke tagamaasid.

⁶⁷⁶ Boris Šergalini äraolekul jäeti erisektori juhataja koht ligi kolmveerand aastat vakantseks. – ERAF 1-307-80, L 2-4.

⁶⁷⁷ Vassili Kossovi vabastamine oli seotud pärast Stalini surma käivitunud rahvusliku kaadri edutamise kampaaniaga. – EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 308; ERAF 1-307-14, L 160, 161p.

⁶⁷⁸ EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 457jj; ERAF 1-307-127, L 158- 161.

KOKKUVÕTE

Käesolevas magistritöös käsitleti EKP KK aparadi kaadrit sõjajärgsel stalinismi perioodil aastatel 1945-1953. Vastust püüti leida küsimustele, milline oli keskkomitee aparadi isikkoosseis ja kaadri liikumine. Lisaks sellele tutvustati ja analüüsiti laiemalt kaadriarvestuse põhimõtteid ning vaadeldi kaadriarvestusel kerkinud probleeme. EKP KK aparadi iseloomustati põhiliselt läbi kaadrialaste statistiliste aruannete, mis koostati alates 1945. aastast kaadri isikkoosseisu ja töötajate vahetumise kohta. Kaadrialaste probleemide paremaks mõistmiseks käsitleti magistritöös ka keskkomitee aparadi struktuuris toimunud muutuseid, võrreldi statistilisi aruandeid keskkomitee kaadrialaste otsustega ja kommunistide isikutoimikutes sisalduva informatsiooniga.

Kaadrialaste materjalide läbitöötamisel jõudis autor järeldusele, et EKP KK kaadrialastes statistilistes materjalides leidub küllaltki palju vigu ja eksitavat informatsiooni, mille välja selgitamiseks on vajalik allikate põhjalik uurimine ja analüüs. Tähtis on aru saada kaadrialaste materjalide koostamise põhimõtted, statistiliste andmete koosseis ja statistiliste andmete esitamise spetsiifika. Kaadrialaste andmete paremaks mõistmiseks tuleb allikaid omavahel võrrelda. Aruannetes leiduvad ebatäpsused püüdis autor lahendada mitmete aparadi töötajate isikutoimikute läbitöötamise kaudu ning leida peale kaadrialaste statistiliste aruannete teisi keskkomitee aparadi töötajaid kirjeldavaid kaadridokumente.

EKP KK kaadrialaste statistiliste aruannete näol on tegemist kahtlemata väga väärtuslike nõukogude perioodi ajalooallikatega, mille andmekoosseis võimaldab selgitada kaadrialaste arvestuse põhimõtteid ja prioriteete, kuid nad ei loo täielikku pilti nõukogude perioodi organisatsiooni töötajatest. Kuni 1940. aastate lõpuni koostati EKP KK statistilised aruanded ainult aparadi juhtivtöötajate kohta ning ka hilisematel aastatel oli keskkomitee aparadis töökohti, mille töötajaid statistilistesse aruannetesse ei lülitatud. Peale selle ei käsitletud statistilised aruanded aparadi töötajate keeleoskust, sünnikohta, hariduskäiku ja -sisu. Siiski võimaldab EKP KK aparadi käsitlemisel statistilistes aruannetes leiduv andmekoosseis ja aparadi töökohtade arv anda küllaltki usaldusväärse pildi keskkomitee aparadi kaadrist.

Ajavahemikus 1945-1953 oli EKP KK-s mitmeid struktuurimuudatusi, mis teostati NLKP KK poolt ja olid seotud muudatustega üleliidulisel tasandil. Vaatamata sellele esines NLKP KK ja EKP KK aparadi struktuurides mitmeid erinevusi. Võrdlus Läti KP KK aparadiga näitab, et antud perioodil olid mõlema keskkomitee aparadi struktuurid võrdlemisi sarnased, kuid mitte kattuvad. Mõned erinevused olid tingitud

näiteks liiduvabariikide geoloogilise koostise erinevusest. EK(b)P KK-s loodi 1945. aastal näiteks põlevkivi- ja keemiatööstuse osakond, kuid Läti K(b)P KK-s oli sellel ajal metsa ja kohaliku kütusetööstuse osakond.

EKP KK aparaat ei olnud antud perioodil kunagi täielikult komplekteeritud. Aparaadis oli pidevalt 15-20% vakantseid töökohti. 1. jaanuariks 1954 tõusis töökohtade komplekteeritus 90%-ni, mis oli suurim näitaja magistritöös käsitletud perioodil. Juhtivtöötajate komplekteeritus ületas pidevalt reatöötajate oma.

Nõukogude perioodi kaadrialastes dokumentides pöörati suurt tähelepanu kaadri rahvuslikule koosseisule. EKP KK statistilised aruanded ja muud kaadrialased dokumendid näitavad, et sõjajärgsel perioodil oli keskkomitee aparaadis enim eestlastest kommuniste, kuigi 1950. aastate alguseni valitses eestlaste ja mitte-eestlaste vahel enam-vähem arvuline tasakaal. Eestlaste osakaal langes alla 50% 1945. aastal, kuna 1. jaanuaril 1945 oli eestlasi EK(b)P KK aparaadis veel 58,6%. Eestlaste osakaal oli keskkomitee aparaadis alla 50% ka 1. jaanuaril 1951 seisuga. 1946.-1952. aastani oli eestlaste osakaal suurem reatöötajate hulgas, kus nad moodustasid üle 50% kõikidest aparaadi töötajatest. 1950. aastate algul tõusis eestlaste osakaal ka juhtivtöötajate hulgas, kus 1940. aastate II poolel oli eestlasi 41-50%. 1. jaanuariks 1954 oli eestlasi EKP KK aparaadis üle 63%. Juhtivtöötajate hulgas oli eestlasi koguni 70%. Suuruselt teiseks rahvusgrupiks keskkomitee aparaadis olid venelased. Vastandumist eestlastest ja venelastest aparaadi töötajate vahel olemasolevate dokumentide põhjal ei esinenud. Igasugust eestlaste ja venelaste vastandumist eestlaste poolt oleks kahtlemata käsitletud natsionalismi ilminguna, mida oleks Moskva poolt karmilt karistanud. Selgemalt avaldusid EKP KK aparaadis keeleprobleemid. Keskkomitee aparaadis töötas küllaltki palju eesti keelt mitte oskavaid kommuniste. 1940. aastate keskel püüdis kohalik juhtkond edutult motiveerida venelasi õppima eesti keelt. Läbi kukkus ka kohaliku parteiladviku 1947. aastal tehtud algatus tõsta eesti keele oskajate osakaalu EK(b)P KK aparaadis, sest sama aasta lõpul oli eestlaste osakaal võrreldes 1947. aasta algusega isegi natuke langenud.

Keskkomitee statistilised aruanded ja kaadrialased dokumendid ei eristanud kohalikke eestlasi NSV Liidu eestlastest ning kohalikke Eestimaa venelasi sissesõitnutest. 1940. aastatel oli keskkomitee aparaadis küllaltki palju NSV Liidu eestlasi. 1950. aastate algul tõusis eestlaste osakaal keskkomitee aparaadis eelkõige kohalike eestlaste töölesuunamise tõttu. Kohalike ja NSV Liidu eestlaste arvulise vahekorra väljaselgitamine ei olnud antud uurimistöö eesmärgiks, kuigi see on Eestis leiduvate arhiiviallikate läbiuurimisel mõeldav ja vajalik. Mitmed NSV Liidust Eestisse suunatud eestlased ei mõistnud üldse või oskasid nõrgalt eesti keelt. Partei juhtkonnale

oli kergem rakendada juhtival parteitööl Eestimaa venelasi, kes valdasid reeglina nii vene kui ka eesti keelt, kuid olid võrreldes sissesõitnud venelastega partei silmis vähem usaldusväärsed.

1940. aastate II poolel ja 1950. aastate alguses koosnes EKP KK aparaat peamiselt 30-45 aastastest kommunistidest. Keskkomitee juhtivtöötajate keskmine vanus oli ca 41 ja reatöötajatel ca 35 aastat. Andmed EK(b)P KK aparaadi töötajate parteistaaži kohta näitavad, et 1950. aastate alguses oli toimunud aparaadis põlvkondade vahetus. 1940. aastatel oli aparaadi juhtivtöötajate hulgas enim aastatel 1926-1929 parteisse astunud kommuniste, kuid 1950. aastate alguses moodustasid suurima kontingendi Saksamaa- NSV Liidu sõja ajal parteisse astunud. Reatöötajate hulgas oli 1953. aasta alguseks enim 1946-1950. aastal parteisse astunud parteifunktsionääre.

Parteipoliitilise hariduse ümberhindamine 1940. aastate lõpul põhjustas partei haridusstatistikas 1950. aastate alguses suure segaduse. EKP KK aparaadis tähendas see mitme töötaja haridustaseme langetamist. Raskesti mõistetav on kõrgharidusega töötajate arvu langus 1950. aastate algul, kuna EKP KK oli juhtinud tähelepanu töötajate kvalifikatsiooni ja hariduse tõstmise vajadusele. Kui 1950. aastal oli aparaadis 1/3 kõrgharidusega töötajaid, siis perioodi lõpuks oli see langenud 26%-ni. Andmed juhtivtöötajate haridustaseme kohta 1940. aastatest näitavad, et ainult 1946. aasta alguses oli kõrgharidusega kommunistide osakaal juhtivtöötajate hulgas üle 50%. Hilisematel aastatel püsis kõrgharidusega töötajate osakaal juhtivtöötajate hulgas seevastu 40-45%. Keskkomitee aparaadi reatöötajate hulgas ei ületanud kõrgharidusega kommunistide osakaal 20%. Edusamme tehti 1950. aastate alguses kõrghariduse omandamisel, sest järjekindlalt suurenes lõpetamata kõrgharidusega kommunistide osakaal nii juhtiv- kui ka reatöötajate hulgas. Kuni 1953. aastani oli aparaadi reatöötajate hulgas kõige rohkem kesk- või keskeriharidusega kommuniste, kuna juhtivtöötajate hulgas olid kesk- ja keskeriharidusega kommunistid 1950. aastani teisel kohal pärast kõrgharidusega kommuniste.

Ülehinnata ei saa naiste rolli EKP KK aparaadis. Naiste osakaal keskkomitee aparaadis ei vastanud naiste proportsioonile ühiskonnas. Vaadeldaval perioodil ei töötanud ühtegi naist keskkomitee sekretärina. Ainult naistööosakonda määrati juhtima naine. Rohkem oli naisi reatöötajate hulgas. 1940. aastatel jäi naiste osakaal keskkomitee aparaadis alla 30%, kuid 1950. aastate algul hakkas nende osakaal suurenema ja tõusis 1953. aasta lõpuks 36,4%-ni.

Kaadri liikumisega püüti partei poolt jätta mulje kaadri uuendamisest, kuigi töötajaid suunati sageli parteiaparaadi sees ühelt töökohalt teisele. Keskkomitee aparaati

kinnitati rohkem uusi töötajaid nendel aastatel kui toimusid struktuurimuudatused ja loodi juurde uusi töökohti. Töökohtade vähendamisel seevastu kinnitati ametisse ka vähem uusi töötajaid. Enamus EKP KK aparaati kinnitatud töötajaid olid edutatud madalamalt töölt. Ainult 1953. aastal jäi edutatud töötajate arv väiksemaks samaväärsele või madalamale tööle kinnitatutest, sest oblastite likvideerimisega 1953. aastal oli koondatud terve rida kommuniste, keda ei olnud võimalik EKP KK aparaadi suunamise järel rakendada tähtsamal ametikohal. Lisaks edutamisele fikseeriti parteistatistikas samaväärsele ja madalamale töökohale ning partei õppeasutuste ja parteikursuste lõpetanute tööle suunamine.

Keskkomitee aparaadi kaadrit vahetati intensiivsemalt 1946, 1950, 1952. aastal. 1946. aastal vabastati ametist üle 50% aparaadi juhtivtöötajaid. Paljud vabastatud töötajad leidsid rakenduse juhtival tööil väljaspool keskkomitee aparaati. 1950 ja 1952. aasta tingis intensiivsema kaadri vahetuse haldusterritoriaalne ümberkorraldamine. Keskkomitee aparaadi kaadrit suunati 1950. aastal moodustatud EK(b)P rajoonikomiteedesse ning 1952. aastal moodustatud oblastikomiteedesse ja oblasti täitevkomiteedesse. Koondatud töötajaid ei käsitletud kaadristatistikas parteiaparaadist vabastatud töötajatena. Selgub, et nendel aastatel kui struktuurimuudatuste tõttu oli palju koondatud töötajaid oli statistika järgi vähem vahetatud funktsionääre. Kaadripuhastust vaadeldaval perioodil EKP KK aparaadis ei korraldatud. Vahetunud EKP KK aparaadi juhtivtöötajate töötamise pikkus oli 1945. aastal keskmiselt 6,5 kuud, kuid 1952. aastal näiteks 23,2 kuud. Keskmise näitaja kõikus sealjuures oluliselt. Reatöötajate puhul oli viimasel ametikohal töötamise pikkus aastatel 1949-1953 12-19,5 kuud.

Igale töölt vabastamisele pidi kaadristatistikas märkima põhjuse. Statistilistes aruannetes oli võimalik fikseerida erinevaid vabastamise põhjuseid. Aastatel 1945-1953 esines ülekaalukalt kõige rohkem edutamisi. Reatöötajate puhul oli edutamise osakaal aastatel 1949-1953 koguni üle 50%. Peale selle esines sagedamini suunamine mahajäänud tööloikude tugevdamiseks, vabastamist tööga mitte toimetulemise tõttu, vallandamist enda kompromiteerimise tõttu ja õppima suunamist. 1950. aastatel esines reatöötajate hulgas tihti vabastamist „teistel põhjustel”, mis võimaldas jätta statistilistes aruannetes tegeliku vabastamise põhjuse fikseerimata. Sageli tarvitati parteidokumentides vabastatud töötaja tulevase karjääri huvides vabastamise pehmemaidsõnastusi. Mittesoovitud töötaja võis vabastada ametist väga erinevatel põhjustel. Enamus poliitilistel põhjustel mittesobivaid isikuid vallandati enda kompromiteerimise tõttu.

Käesoleva uurimistöö tulemused tõestavad, et 1950. aastate algul toimusid EKP KK aparaadis rahvusliku ja soolise koosseisu muutused, mille tagajärjel kasvas põlisrahva ja naiste osakaal. Praegune uurimisseis ja Eestis leiduvad arhiiviallikad ei võimalda teha kaalukamaid järeldusi partei sihikindla ja suunatud kaadripoliitika kohta põlisrahva ja naiste eelistamiseks 1950. aastate algul. Eestlaste osakaalu tõusu EKP KK aparaadis 1953. aastal võib pidada osaliselt Beria uue kaadripoliitika teeneks. Loodetavasti võimaldavad Venemaa arhiiviallikad tulevikus selgitada 1950. aastate algul toimunud muutuste põhjuseid. Ometi ei anna naiste ja põlisrahva osakaalu mõningane tõus 1950. aastate algul põhjust vastandada 1950. aastate algust 1940. aastatele. Statistilised näitajad EKP KK aparaadi kaadri kohta võimaldavad vaadelda sõjajärgset stalinismi ühe perioodina, mida iseloomustab intensiivne kaadrivahetus ja isikkoosseisu muutumine, mis ei mõjutanud märkimisväärselt EK(b)P KK aparaadi isikkoosseisu omadusi ning kaadri rakendamise ja vahetamise põhimõtteid.

SUMMARY

The Apparatus of the Central Committee of the Estonian Communist Party from 1945 to 1953

In the Soviet Union personnel, management and recruitment related issues were given a high priority in all areas. Personnel policy was managed and directed by the Communist Party of the Soviet Union (CPSU). The Communist Party of Estonia (ECP) was the territorial organisation of CPSU in Estonia, and also the local mediator of its decisions and the department responsible for the inspection, implementation and execution of those decisions. The day to day operation of the CPSU and ECP, was carried out by paid workers who, on the level of local central committees, formed the apparatus of the Central Committee of CPSU and Central Committee of the ECP. In Estonia the Central Committee of the ECP with its apparatus was a powerful management tool for Moscow and the Soviet Union.

This study is aimed at the analysis of the personnel apparatus of the Central Committee of ECP during the period from 1945 to 1953. A thorough analysis is given of the statistical information of the staff composition and mobility of the party personnel. Most of the archival sources employed in this Masters thesis are located at the State Archive's Branch (Party Archive). The most important sources for this study are the records of the Bureau of the Central Committee of ECP, the Central Committee nomenclature personnel files and party statistical reports on the managerial personnel of the ESSR. The Bureau of the Central Committee of ECP was formed in September 1940 and by the end of 1940ties it was essentially the strongest part of the government of the ESSR. Personnel files were used for keeping detailed records of the workers and formed the basis for personnel assessment during the Soviet era. Detailed documents concerning a person and the transcripts of the judgement decisions made about him were collected there. Statistical reports about the managerial personnel of the ESSR, including the Apparatus of the Central Committee of ECP, began being documented from 1945. The most relevant of those were the reports concerning the changes in staff, changes in the membership of the managerial personnel and statistical reports. All reports were always produced in two copies, one copy of the report was kept where it was produced and the other was sent to Central Committee of the CPSU.

The study consists of three chapters, the first chapter “The Organizational Structure of the Central Committee and Personnel Assessment” observes the structure of the apparatus of the Central Committee of CPSU and Central Committee of the ECP. It goes on to look at the personnel management in the Central Committee of the CPSU and Central Committee of the ECP and briefly deals with the concept of nomenclature. During the period from 1945 to 1953 several structural changes took place in the apparatus of the Central Committee of CPSU and Central Committee of the ECP. The structural changes inside Central Committee of the ECP were decided in Moscow and they were directly affected by the structural changes in Central Committee of the CPSU. Changes of larger scope in the apparatus of Central Committee of the ECP took place in the years 1945, 1948 and 1953. The comparison presented in the Masters thesis to the Central Committee of the Latvian CP apparatus highlights, that during the given period both of the structures of the central committees were relatively similar, but not overlapping.

Some of the differences for example were caused by the geological differences of the member states. For example, in 1945 in Central Committee of the ECP the department of oil shale and chemical industry was established while simultaneously the department of forestry and local fuel industry was formed by the Central Committee of the Latvian CP. The initiation of the personnel assessment in the Central Committee of the CPSU was parallel with the devising of the party nomenclature register in the beginning of the 1920ties. The names of the managerial workers of the party and government apparatus were entered in the registers, along with the managerial workers of communal organisations, enterprises and institutions. The existence of nomenclature allowed the party to effectively control the personnel policy in the USSR. There were nomenclatures of different levels, starting from district committees to Central Committee of the CPSU. In the Central Committee of the ECP the development of personnel assessment was started in 1941, but it's development was greatly hindered by the USSR-German war. In 1945 the documentation of the personnel of the Central Committee of the ECP apparatus and the ECPs central committee's nomenclature personnel assessment system began, which allowed for the accounting of the employees personal membership and the detailing of the movements of personnel.

The second chapter “The General Characterisation of the Personnel of the Apparatus of the Central Committee of ECP” deals with the recruitment process for the

Central Committee of the ECP and the personnel composition. During the years 1945 to 1953 the central committee's development was never fully completed. There was a continual vacancy rate of 15 to 20 percent. By the year 1945 the completion of the positions rose to 90%, which was the highest rate for the given period. The vacancy rate of the managerial workers was constantly lower than that of the line workers.

Investigating the nationality composition of the ECP central committee and its apparatus in the post-war period, it's clear the majority were Estonian Communists. Although until the beginning of the 1950ties there was a balance in the numbers of Estonian and non-Estonian communists. During 1945 the proportion of Estonians declined under 50%. As at the 1st of January 1945 the percentage of Estonians in the apparatus of the Central Committee of ECP was 58,6%. The proportions of Estonians declined to under 50% by the 1st of January 1951. From 1946 to 1952 the proportion of Estonians was the largest among line workers, and they formed more than 50% of all the workers in the apparatus.

The second half of 1940ties the proportion of Estonians was from 41 to 50 percent. In the beginning of the 1950ties the number of Estonians among the managerial personnel also increased. By the 1st of January 1954 the number of Estonians in the apparatus of the central committee exceeded 60%. Among the managerial workers the proportion of Estonians was even up to 70%. The second largest national group in the apparatus were Russians, other nationalities formed less than 10% of the central committee. There was no confrontation between Estonians and Russians in the apparatus of the central committee. Such disputes would have been interpreted as nationalism, for which severe punishments were implemented by Moscow.

The materials of the Central Committee of the ECP demonstrate the real language issues in the central committee. A relatively large number of non-Estonian speaking communists were employed in the central committee. In the mid 1940ties the management of the local party tried to motivate the Russians in Estonia, to learn the native Estonian language, this was unsuccessful, therefore, this hindered the efforts to increase the share of Estonian speakers in the work force.

Central committee's statistical reports and documents concerning personnel did not differentiate between local Estonians and "Russian Estonians" who came from the

Soviet Union or local Estonian Russians from those who had migrated in. In the 1940ties there was a relatively large number of “Soviet or Russian Estonians” in the apparatus of the central committee. There were multiple Soviet Estonians who didn’t speak Estonian or did, but to a very poor level. For the leaders of the party it was easier to employ Estonian Russians on the managerial positions of the party, due to that, they as a rule spoke both Russian and Estonian. The notion of the Central Committee of the ECP being restricted to the use of the Estonian language was inconceivable as in reality the system mostly functioned on Russian.

In the second half of the 1940ties and in the beginning of the 1950ties the apparatus of the Central Committee of the ECP mostly consisted of communists from the age of 30 to 45. The average age of the central committee’s managerial worker was 41 years and that of the line workers was 35 years.

Statistical data about the tenure in the party indicate, that the majority of the managerial personnel of the party apparatus in the 1940ties consisted of communists who had joined the party from 1926 to 1929. Where as, in the beginning of the 1950ties the largest contingent was formed by communists who had joined the party during the German-USSR war. In the beginning of 1953 line workers mostly consisted of communists that had joined the party from 1946 to 1950.

The revaluation of party-political education in the end of the 1940ties caused confusion in the parties educational statistics in the beginning of the 1950ties. In the Central Committee of the ECP this resulted in a decrease in the level and quality of education of several communists. Even taking this into account, it is difficult to explain the decrease in the number of employees with higher education in the beginning of the 1950ties. The party had on several occasions declared that it needed to raise the qualifications and education of its employees. While in the 1950ties one third of the employees of the apparatus had reached a higher educational level, then by the beginning of the year 1954 the number had declined to 26%. Data about the educational level of managerial personnel from the 1940ties indicates that in the beginning of 1946 the share of communists with a higher education among managerial personnel was more than 50%. In the posterior years the number of workers with a higher education among the managerial personnel decreased to levels between 40 and 45%. The only exception was the statistical data for the 1st of January 1951, when the communists with a party-political

higher education were not viewed on the same grounds with other graduates of institutions of higher education. The proportion of line workers with a higher education in the central committee apparatus did not exceed 20%. Progress was visible in the attainment of higher education, since in the beginning of the 1950ties the proportion of communists with an unfinished higher education increased both among managerial and line workers. Until 1953 the line workers of the apparatus mostly consisted of communists with secondary education or vocational secondary education. Until 1950 most communists on managerial positions, had secondary education and vocational secondary education, which came second after higher education. Workers with a basic education formed more than 10% of the central committees apparatus, there was even a small number of communists with primary education.

The role of women during the period of late Stalinism was secondary. Not a single woman rose to the top of the power hierarchy as the central committee's secretary. Only the position of the head of the Department for Work among Women was trusted to a representative of the perceived weaker gender. The majority of females were line workers. In several departments such as the department of schools or the department of propaganda and agitation women even formed the majority. Still, the proportion of females in the central committees apparatus in the 1940ties remained less than 30%, that number being 10% higher than that of the proportion of women in ECP. In the beginning of 1950ties the proportion of women started to increase and reached 36,4% by the 1st of January 1954.

The third chapter of the master's thesis "The Personnel movement of the Apparatus of the Central Committee of ECP" deals with the approved and redundant employees of the central committee. The ECP tried to leave the impression the process of constant renewing of personnel was open, reality was, the workers were simply pointed from one position to an other inside the party.

In years, when structure changes with the creation of new positions were taking place mostly committee vacancies were appointed. In the years when the numbers of positions were decreased the numbers of new workers also decreased. Most of the staff approved in the central committees apparatus were promoted there from lower positions. Only in 1953, did the proportion of employees promoted fall over those ones approved to equal or lower positions. With the abolishment of the provinces, a number of

communists were made redundant, whom it was difficult to employ on higher positions. The data shows, that they were followed by those who were sent on equivalent or lower positions and by those being chosen from party-political institutions of higher education. In the mid 1940ties some of the workers that had been demobilised from the army service were sent to the central committees apparatus.

The personnel of the central committee's apparatus dramatically altered in years 1946, 1950 and 1952. In 1946 more than 50% of the managerial workers in the apparatus were released from their positions. Many of the employees released found employment outside the apparatus of the central committee. The intense shifts in the personnel in 1950 and 1952 were caused by the reorganisation of the administrative units. In the 1950ties the personnel of the central committees apparatus was directed to the regional committees formed by ECP and in 1952 both to regional committees and province executive committees. The total amount of the employees made redundant doesn't give any clear basis to speculate that it was cleansing of the party apparatus.

The length of service of the last position of the managerial workers released from the central committees apparatus was an average of 6,5 months in year 1945, but in 1952 23,2 months. In the case of line workers it was 12 to 19,5 months in the years 1949 to 1953. Out of the managerial personnel, the longest period in office was 7 years and the shortest 1 month.

The policy of the Central Committee of ECP was that the reason for every redundancy had to be detailed and recorded. The statistical reports allow for analysis on the possible reasons of worker redundancy. The reports show that from the years 1945 to 1953 mostly promoting took place. Including line workers the proportion of promotions from the year 1949 to 1953 was more than 50%. More frequent reasons for redundancy were release from job duty's to share the resource of people with field that were left behind, release from office for not managing the job obligations, being made redundant for compromising ones self and to obtain further training. In the 1950ties releasing from job duties among line workers was in majority for "other reasons", which allowed for the actual reason for being made redundant be left unspecified. Quite often, in the interest of the career of the person being made redundant, mild wording was used. That applied especially to those who were released for moral reasons. At the same time unwanted employees could be made redundant for various reasons. Most employees who were not suitable for political reasons were made redundant for compromising themselves.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad:

ERAF- Eesti Riigiarhiivi Filaal (Parteiarhiiv)

F 1- Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee (EKP KK)

n 1- organiseerimise-instrueerimise osakond 1940-1944

n 3- organiseerimise. instrueerimise osakond 1945-1946

n 4- EKP KK protokollid

n 4(vana)- organiseerimise-instrueerimise osakond 1946-1947

n 5(vana)- erisektor 1944-1948

n 6- EKP KK nomenklatuuri isikutoimikud

n 7- EKP KK nomenklatuuri personaalküsimuste toimikud

n 34- organiseerimise-parteitöö osakond 1983

n 47- erisektor 1942-1949

n 48- kaadriosakond 1944-1948

n 69- erisektor 1946

n 307- organiseerimise-parteitöö osakond 1941-1969

Personaalpensionäride kartoteek 26-1

ERA- Eesti Riigiarhiiv

F R-1- ENSV Rahvakomissaride Nõukogu

F R-3- ENSV Ülemnõukogu Presiidium

Riigikantselei arhiiv

F R-1/2-k- ENSV Ministrite Nõukogu Asjadevalitsus, isikutoimikute kollektsioon

Publitseeritud allikad:

EK(b)P KK VIII pleenumi stenogramm. // Akadeemia, 1999, nr 1(118), lk 191-222; nr 2 (119), lk 413-446.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei põhikiri. Vastu võetud partei XIX kongressi poolt. Tallinn 1953.

Üleliidulise Kommunistliku (enamlaste) Partei põhikiri. Kommunistliku Internatsionaali sektsioon. (Ühel häälel vastu võetud ÜK(e)P XVIII kongressil). Tallinn: Poliitiline Kirjandus 1940.

Коммунистическая Партия Эстонии в цифрах 1920-1980: Сборник статистических данных. Таллин 1983.

Политбюро ЦК РКП(б)-ВКП(б) повестки дня заседаний. Том III. 1940-1952. Каталог. Москва: РОССПЭН 2001.

Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР 1945-1953. Серия "Документы советской истории". Москва: РОССПЭН 2002.

Teatmeteosed ja käsiraamatud:

Nõukogude Eesti: entsüklopeediline teatmeteos. Tallinn: Valgus 1975.

Valitud ja valitsenud: Eesti parlamentaarsete ja muude esinduskogude ning valitsuste isikkoosseis aastail 1917-1999. Koost. Jaan Toomla. Tallinn 1999.

Ивкин, В. И. Государственная власть СССР, высшие органы власти и управления и их руководители 1923-1991: Историко-биографический справочник. Москва: РОССПЭН 1999.

Российский государственный архив социально-политической истории: Краткий справочник. Справочно-информационные материалы к документальным и музейным фондам РГАСПИ. Выпуск 3. Москва: РОССПЭН 2004.

Чернев, А. Д. 229 кремлевских вождей. Политбыро, Оргбыро, Секретариат ЦК Коммунистической партии в лицах и шифрах: Справочник. Москва: Научный центр "Руссика" 1996.

Kirjandus:

Ajaloolise tõe otsingul: 21. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi "Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme" materjalid. Toim Enn Tarvel. Tallinn 1999.

Armstrong, John A. The Soviet Bureaucratic Elite: A Case Study of the Ukrainian Apparatus. New York: Frederick A. Praeger 1959.

Avtorkhanov, Abdurakhman. The Communist Party Apparatus. Chicago: Henry Regnery Company 1966.

Baberowski, Jörg. Der Feind ist überall: Stalinsimus im Kaukasus. München: Deutsche Verlags-Anstalt 2003.

Baberowski, Jörg. Der Rote Terror: Die Geschichte des Stalinismus. München: Deutsche Verlags-Anstalt 2004.

Djilas, Milovan. Uus klass: Kommunistliku süsteemi analüüs. New York 1958.

Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani. Koost. Silvia Õispuu. Tallinn: Koolibri 1992.

Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991. (lühend. EKP KK organisatsiooniline struktuur) Koost. ja toim. Enn Tarvel. Tallinn 2002.

Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid 1940-1991. (lühend. EKP kohalikud organisatsioonid) Koost. ja toim. Enn Tarvel. Tallinn 2005.

Eliten in Sozialismus: Beiträge zur Sozialgeschichte der DDR. Hrsg. Peter Hübner. Köln, Weimar, Wien: Böhlau 1999.

Fainsod, Merle. How Russia is Ruled. Harvard University Press, Cambridge, Massachusats 1953.

Kangaspuro, Markku. Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinosta: Nationalismi ja suomalaiset punaiset Nevostoliiton vallankäytössä 1920-1939. Helsinki: Soumalainen Kirjallisuuden Seura 2000.

Kangilaski, Jaak. Okupeeritud Eesti kunstiajaloo periodiseerimine. // Ajalooline ajakiri, 1999, nr 1, lk 23-29.

Kuuli, Olaf. Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917-1991. Tallinn 1999.

Kõrgemad võimu vahendajad ENSV-s: Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee sekretärid 1940-1990. Toim. Enn Tarvel. Tallinn 2000.

Lehekülgi EKP Tallinna organisatsiooni ajaloost. Peatoim. Aleksander Panksejev. Tallinn: Eesti Raamat 1982.

Lewytskyj, Borys. The Soviet Political Elite: Brief Biographies, Indices and Tables on 989 Members and Candidate Members of the CPSU Central Committee from 1912 to 1969, Together with an Overall Analysis. [Stanford, Calif.]: Board of Trustees of the Leland Stanford Junior University 1970.

Liivik, Olev. Keskkomitee. // Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991. Koost. ja toim. Enn Tarvel. Tallinn 2002. lk 27-100.

Liivik, Olev. Kaadriprobleemid keskkomitees. // Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940-1991. Koost. ja toim. Enn Tarvel. Tallinn 2002. lk 133-147.

Liivik, Olev. Kohalikud parteikomiteed 1940. ja 1941. aastal ning Teise maailmasõja ajal. // Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid 1940-1991. Koost. ja toim. Enn Tarvel. Tallinn 2005. lk 8-74.

Liivik, Olev. Parteikomiteed 1944-1960. // Eestimaa Kommunistliku Partei kohalikud organisatsioonid 1940-1991. Koost. ja toim. Enn Tarvel. Tallinn 2005. lk 77-182.

Mawdsley, Evan. An Elite within an Elite: Politburo/Presidium Membership under Stalin, 1927-1953. // The Nature of Stalin's Dictatorship: The Politburo, 1924-1953. Edited by E. A. Rees. New York: Palgrave Macmillan 2004. lk 59-78.

Mawdsley, Evan; **White**, Stephen. The Soviet Elite from Lenin to Gorbachev: The Central Committee and its Members, 1917-1991. Oxford University Press, New York 2000.

Misiunas, Romuld. J; **Taagepera**, Rein. Balti riigid: Sõlteaastad 1940-1990. Tallinn: Koolibri 1997.

Moosberg, Hilda. Neevalinnast Emajõe linna: Mälestusi. Tallinn 1989.

Ohmann, Valdur. Kaadrid otsustavad kõik... : ENSV Siseministeeriumi kaadrist aastatel 1940-1954. // Ajalooline ajakiri, 2000, nr 1, lk 61-70.

Ohmann, Valdur. ENSV Siseministeeriumi struktuur ja kaadrid 1953-1954. // Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 2001, nr 2, lk 82-89.

Pinn, Voldemar. Kes oli Nikolai Karotamm? I. Kultuuritragöödia järgedes: kompartei kolmest esimesest sekretärist Karl Särest, Nikolai Karotammest, Johannes Käbinist. Haapsalu 1996.

Pinn, Voldemar. Kes oli Nikolai Karotamm? II: Langi Kolla kroonika. Pärnu 1997.

Raid, Lembit. Vaevatee: Tartu Ülikool kommunistlikus parteipoliitikas aastail 1940-1952. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 1995.

Rigby, T. H. Communist Party-Membership in the USSR 1917-1967. Princeton, New York: Princeton University Press 1968.

Rigby, T. H. Political Elites in the USSR: Central leaders and local cadres from Lenin to Gorbachev. London 1990.

Schapiro, Leonard. The Communist Party of the Soviet Union. London 1960.

Subkova, Jelena. Kaderpolitik und Säuberungen in der KPdSU (1945-1953). // Terror. Stalinistische Parteisäuberungen 1936-1953. Hrsg. Weber, Hermann/ Mähler, Ulrich. Paderborn, München, Wien, Zürich 1998. lk 187-236.

Šišov, L. Eestimaa Kommunistlik Partei- Kommunismi ehitamise organiseerija Eesti NSV-s. Tallinn: Kirjastus "Eesti Raamat" 1979.

- Zubkova**, Elena. Russia after the war: hopes, illusions, and disappointments, 1945-1957. New York 1998.
- Taagepera**, Rein. Estonia: Return to independence. Westview Series on the Post-Soviet Republics Boulder, Colorado: Westview Press 1993.
- Tamme**, Juhan. EK(b)P Suure Isamaasõja aastail. // Eesti Kommunist, 1988, nr 7, lk 57-64.
- Tammistu**, Kalev. Tasalülitamine. // Õhtuleht, 26. aprill- 18. august 1989.
- Tannberg**, Tõnu. „Lubjanka marssal” nõukogude impeeriumi äärealasid reformimas: Beria rahvuspoliitika eesmärkidest ja tagajärgedest 1953. aastal. // Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 1999, nr 3, lk. 22-37, nr 4, lk 56-70, nr 5, lk 42-52.
- Tannberg**, Tõnu. Nõukogude aja uurimisest Venemaal: Uuemaid arhiiviteatmikke ja allikaõpetuslikke käsiraamatuid. // Ajaloolise tõe otsingul. 21. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid. Toim. Enn Tarvel. Tallinn 1999. lk 89-104.
- Tannberg**, Tõnu. 1950. aasta märtsipleenumi eel- ja järellugu: „Eesti süüasi” (1949-1952) Moskvast vaadatuna. // Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 2001, nr 3, lk 120-125.
- Tarvel**, Enn. Eesti lähiajaloo periodiseerimisest. // Ajaloolise tõe otsingul. 21. jaanuaril 1999 Tallinnas toimunud konverentsi “Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme” materjalid. Toim. Enn Tarvel. Tallinn 1999. lk 105-115.
- The Sovietization of the Baltic States, 1940-1956. Edited by Olaf Mertelsmann. Tartu 2003.
- Tõnurist**, Edgar. Traagiliste sündmuste aasta. // Ausalt ja avameelselt: EKP Keskkomitee VIII pleenumist, Karotammest ja Käbinist, hinge harimatusest. Koost. E. Hion. Tallinn 1989. lk 31-62.
- Vahtre**, Lauri. Nõukogude aja periodiseerimisest. // Muinasaja loojangust omariikluse läveni: pühendusteos Sulev Vahtre 75. sünnipäevaks. Koost. Andres Andresen. Tartu 2001. lk 375-386.
- Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. 3. osa (Juuli 1940-1958. aasta). Tallinn: Partei Ajaloo Instituut 1972.
- Авторханов**, А. Технология власти. Москва: Центр Новый мир 1991.
- Восленский**, Михаил. Номенклатура: Господствующий класс Советского Союза. London 1990.
- Данилов**, А; **Пыжиков**, А. Рождение сверхдержавы: СССР в первые послевоенные годы. Москва: РОССПЭН 2001.

Зеленов, М. В. Рождение партийной номенклатуры. // Вопросы истории 2/2005, lk 3-8.

Зубкова, Елена. Феномен "местого национализма": "Эстонское дело" 1949-1952 годов в контексте советизации Балтии. // Отечественная история, 2001, nr 3, lk 89-102.

Зубкова, Елена. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953. Москва: РОССПЭН 2000.

Зубкова, Елена. Проблемная зона: особенности советизации республик Балтии в послевоенные годы. 1944-1952 гг. // Новый мир истории России. Форум японских и российских исследователей. К 60-летию профессора Вада Харуки. Под редакцией Бордюгова, Г; Исии, Н; Томита, Т. Москва: АИРО-XX 2001. lk 355-374.

Зубкова, Елена. Советский фактор в Балтиском регионе: кадровая политика как механизм советизации (1944-1947 гг.). // Сталин. Сталинизм. Советское общество: Сборник статей. Москва 2000. lk 194-211.

Коржихина, Т. П; Фигатнер, Ю. Ю. Советская номенклатура: становление, механизмы действия. // Вопросы истории 7/1993, lk 25-38.

Костырченко, Г. Тайная политика Сталина: Власт и антисемитизм. Москва: Международные отношения 2001.

Крынкина, А. Изменения в структуре аппарата ЦК Компартии Латвии (1951-1959 гг.) – Latvijas Kommunistiskās partijas vēstures un partijas celteniecības jautājumi. Zinātniskie darbi. 2. sējums. Rīga: „Avots” – Вопросы истории и партийного строительства Коммунистической партии Латвии. Научные труды. том 2. Рига: "Авотс". 1980. lk 137-152.

Крынкина, А; Литвиненко. А; Бондарев, П. Развитие и совершенствование организационной структуры компартии Латвии 1940-1959. Рига: "Авотс" 1984

Некрич, А. М. Золотой век номенклатуры. // Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал. Под. ред. Ю. Н. Афанасьев и В. С. Лельчук. Москва 1997. lk 400-444.

Оников, Л. А. КПСС: анатомия распада. Взгляд изнутри аппарата ЦК. Москва: Республика 1996.

Павлов, Б. В. Становление контроля партийной номенклатуры над правоохранительной системой в 1921-1925 годах. // Вопросы истории 1/2004, lk 32-50.

Панксеэв, А; Сурблис, К; Эльвих, А. Жизненная сила ленинских принтсипов партииноного строителство. О некоторых вопросов партииноного строитлество и коммунистических партиях Литвы, Латвии и Эстонии. Таллин: Ээсти Раамат 1975.

Пихоя, Р. Г. Советский Союз: История власти 1945-1991. Москва: РАГС 1998.

Хлевнюк, О. В. Политбюро: Механизмы политической власти в 30-е годы. Москва: РОССПЭН 1996.

Käsikirjad:

Feest, David. Die Sowjetisierung des estnischen Dorfes. Göttingen 2003. Doktoritöö manuskript. (autori valduses)

Ohmann, Valdur. Eesti NSV Siseministeeriumi institutsionaalne areng ja arhivaalid (1940-1954). Magistritöö. Juhendaja: Tõnu Tannberg. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus. Tartu 2000.

Perioodika:

Kommunist 1940

KASUTATUD LÜHENDID

EK(b)P - Eesti Kommunistlik (bolševike) Partei

EKP - Eesti Kommunistlik Partei

ENSV- Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik

ERA- Eesti Riigiarhiiv

ERAF- Eesti Riigiarhiivi Filiaal (Parteiarhiiv)

j.a. - juures asuv

KK - keskkomitee

Komintern- Kommunistlik Internatsionaal

LKP- Lätimaa Kommunistlik Partei

LK(b)P- Lätimaa Kommunistlik (bolševike) Partei

LVKÜ- Lääne Vähemusrahvuste Kommunistlik Ülikool

MN- ministrite nõukogu

MTJ- masinatraktori jaam

NKGB- vene k: Народный Комиссариат Государственной Безопасности = riikliku julgeoleku rahvakomissariaat

NKJ- vene k: Народный Комиссариат Юстиции= justiits rahvakomissariaat

NKVD- vene k: Народный Комиссариат Внутренних Дел= siseasjade rahvakomissariaat

NLKP- Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei

NSV- Nõukogude Sotsialistlik Vabariik

NSVL- Nõukogude Sotsialistlik Vabariikide Liit

NSV Liit- Nõukogude Sotsialistlik Vabariikide Liit

TSN TK- töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee

ÜK(b)P - Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei

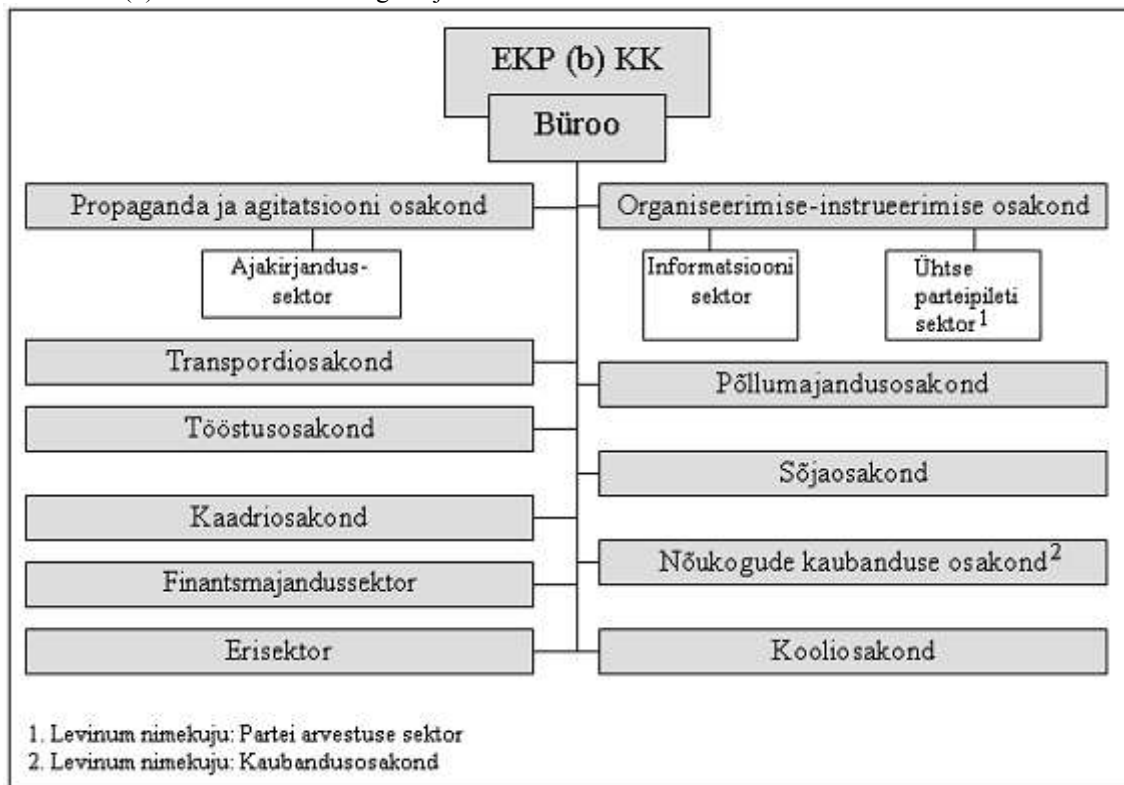
VK(b)P - Venemaa Kommunistlik (bolševike) Partei

VSDT(b)P- Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Tööliste (bolševike) Partei

VSDTP - Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei

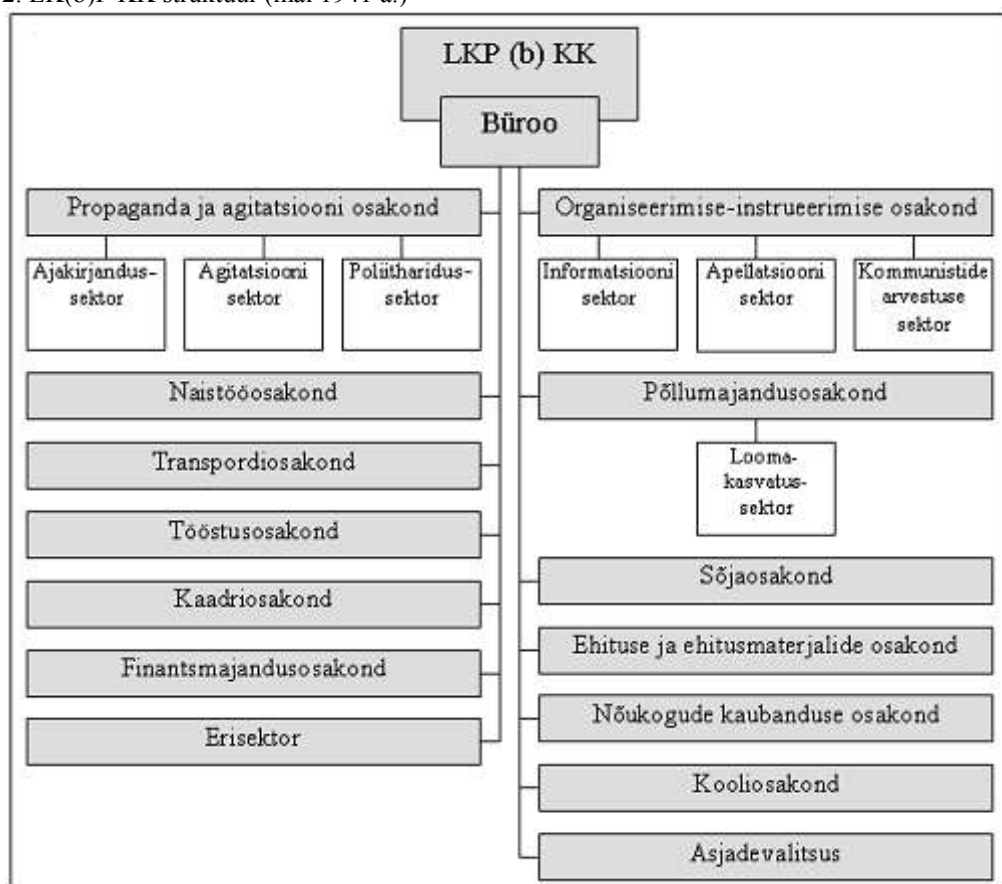
LISAD

Joonis 1. EK(b)P KK struktuur seisuga 1. juuli 1941

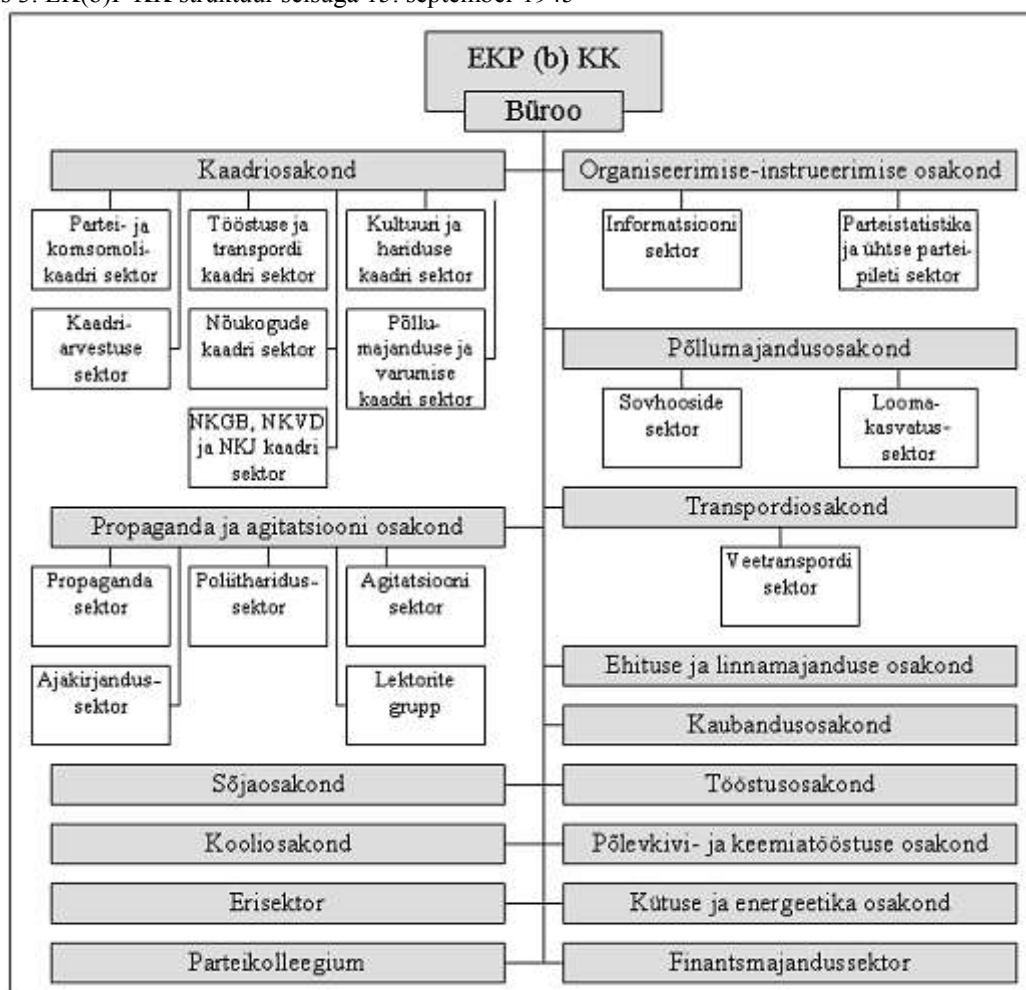
Koostatud EK(b)P KK poolt 03.08.1943 ÜK(b)P KK kaadrialitsusele esitatud töökohtade nimekirja alusel. – ERAF 1-1-397, L 105 jj.

Joonis 2. LKP(b)P KK struktuur (mai 1941 a.)

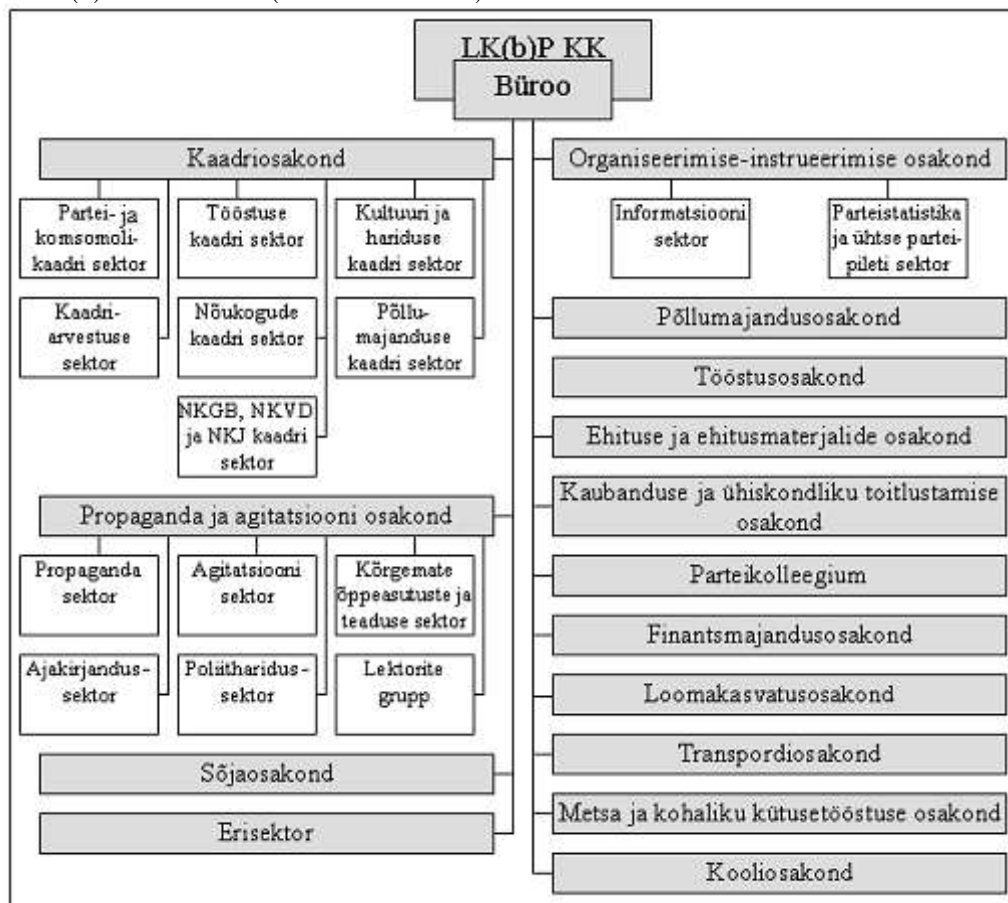
Allikas: Развитие и совершенствование организационной структуры компартии Латвии 1940-1959, lk 37.

Joonis 3. EK(b)P KK struktuur seisuga 15. september 1945

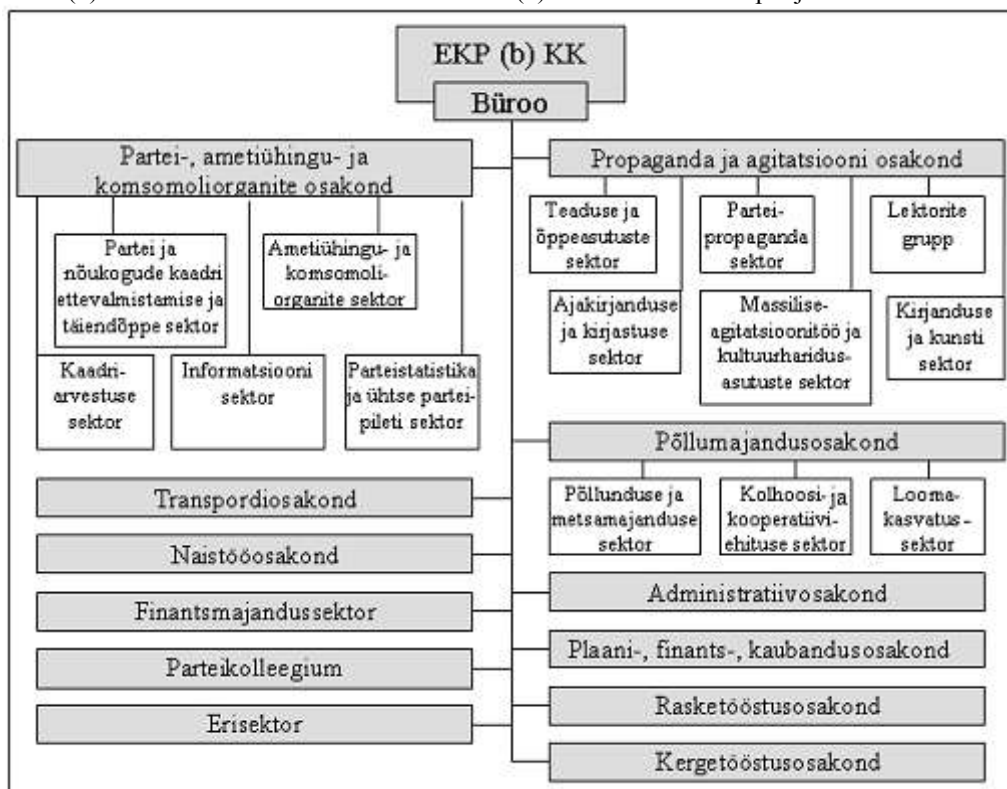
Koostatud EK(b)P KK ametikohtade koosseisu põhjal seisuga 15. september 1945. – ERAF 1-276-6, L 1-10.

Joonis 4. LK(b)P KK struktuur (detsember 1944 a.)

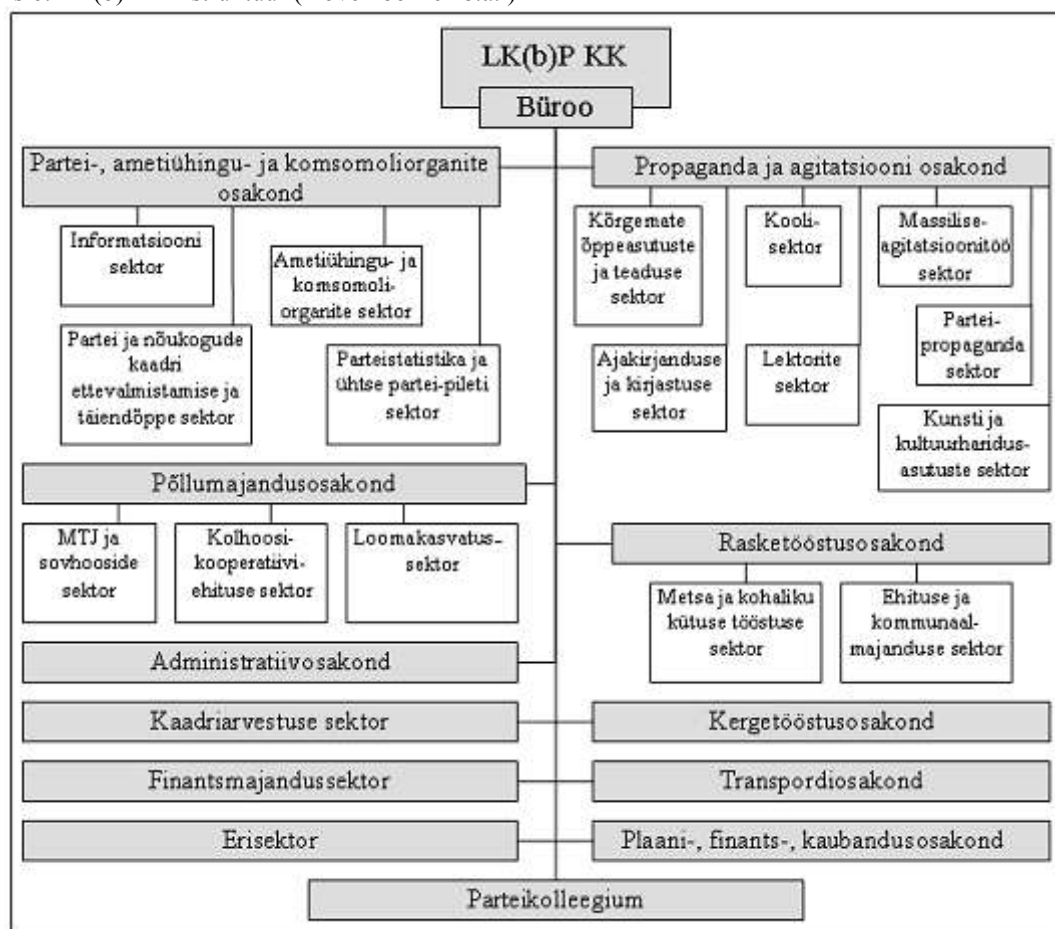
Allikas: Развитие и совершенствование организационной структуры компартии Латвии 1940-1959, lk 78.

Joonis 5. EK(b)P KK struktuur 29. detsembri 1948 EK(b)P KK büroo otsuse põhjal

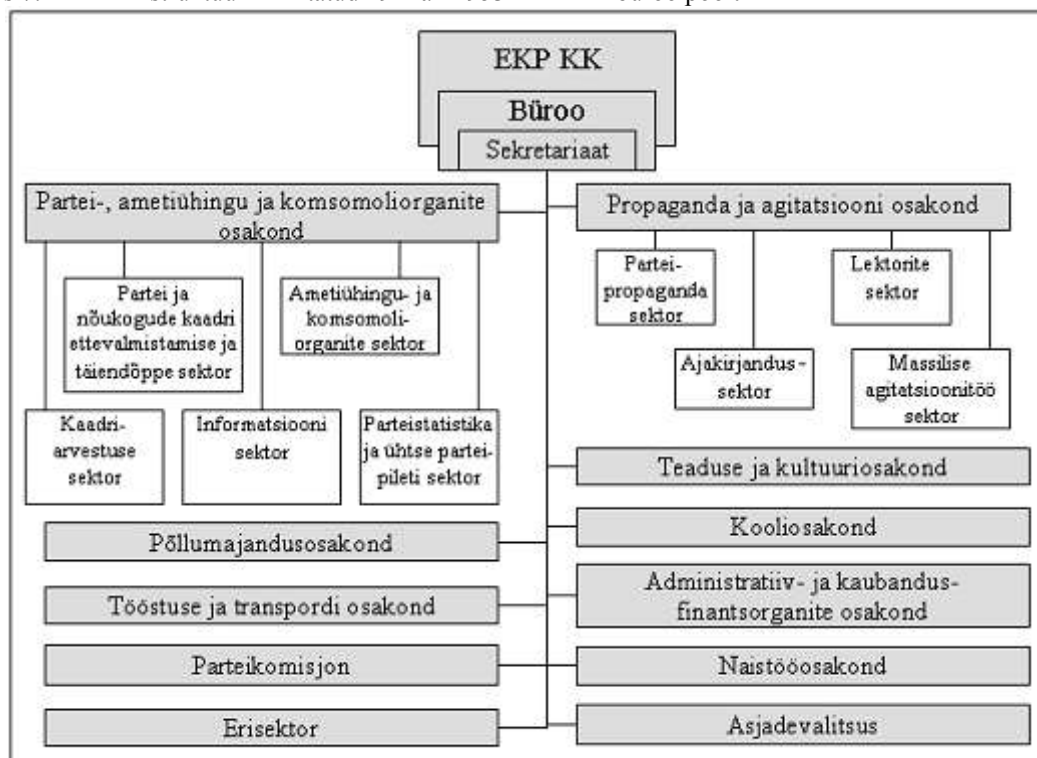
Koostatud: EKP KK organisatsiooniline struktuur, lk 115, 116, 255, 256; ERAF 1-4-648, L 62, 66-70 (EK (b)P KK büroo istungi protokoll 1 29. detsember 1948) põhjal.

Joonis 6. LK(b)P KK struktuur (november 1948.a.)

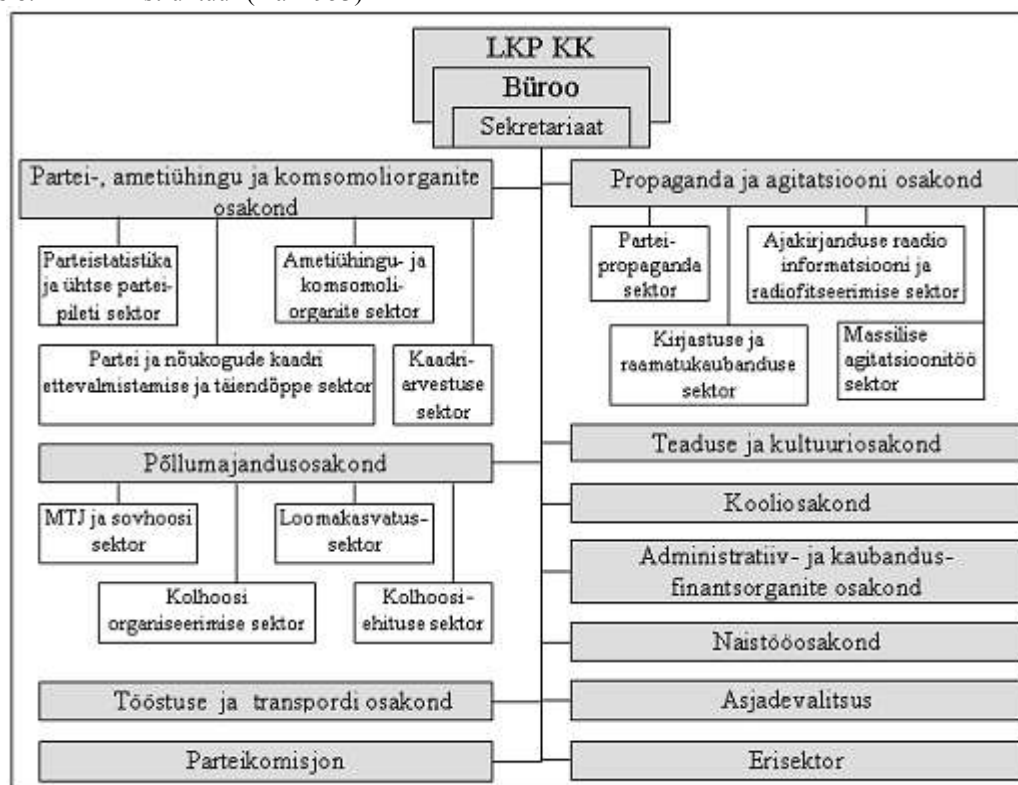
Allikas: Развитие и совершенствование организационной структуры компартии Латвии 1940-1959, lk 93.

Joonis 7. EKP KK struktuur kinnitatud 19 mail 1953 EKP KK büroo poolt

Koostatud EKP KK büroo istungi protokoll põhjal – ERAF 1-4-1509, L 120 jj. (EKP KK büroo istungi protokoll 29 19. mai 1953).

Joonis 8. LKP KK struktuur (mai 1953)

Allikas: Развитие и совершенствование организационной структуры компартии Латвии 1940-1959, lk 105.

Tabel 1. EK(b)P KK aparaadi juhtivtöötajad 1940-1941

	eestlased		venelased	
	kokku	sh NSV Liidust saabunud	kokku	sh NSV Liidust saabunud
sekretärid	7	3	-	-
osakonna juhatajad	5	3	2	1
osakonna juhataja asetäitjad	3	2	1	1
sektori- juhatajad	4	1	1	1
Kokku	19	9	4	3

Tabel on koostatud juhtivate töötajate isikutoimikute ja raamatu EKP KK organisatsiooniline struktuur põhjal.